

**HALİFE YUSUF BAYAZİDÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUFÎ
GÖRÜŞLERİ**

Burhan ADIGÜZEL

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Nazım ÇINAR

AĞRI-2022

(Her Hakkı Saklıdır)

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Burhan ADIGÜZEL

**HALİFE YUSUF BAYAZİDÎ’NİN HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUFÎ
GÖRÜŞLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Nazım ÇINAR

AĞRI-2022

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Halife Yusuf Bayazidî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Δ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../10/2022

Burhan ADIGÜZEL

T.C.

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Nazım ÇINAR danışmanlığında, Burhan ADIGÜZEL tarafından hazırlanan bu çalışma/10/2022 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :

İmza:

Jüri Üyesi :

İmza:

Jüri Üyesi :

İmza:

Jüri Üyesi :

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine ait olup;

Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../2022 tarih ve /..... nolu kararı

ile

Onaylanmıştır.

.... /...../2022

Prof. Dr. İbrahim HAN

Enstitü Müdürü

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HALİFE YUSUF BAYAZİDÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Burhan ADIGÜZEL

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Nazım ÇINAR

2022, 125 Sayfa

Çalışmamız Halife Yusuf Bayazidî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri hakkındadır.

Halife Yusuf Bayazidî, Ahmed-i Hânî Ekolü olarak bilinen geleneğin 20. yüzyıldaki temsilcisi olarak görülen âlim, sûfî, müderris ve müellif bir şahsiyettir. İlmî tahsilini dönemin önemli şark medreselerinde tamamladıktan sonra hem Kâdirî ve hem de Nakşbendî tarikatlarına intisap etmiştir. Kâdirî tarikatından bir, Nakşbendî tarikatından ise iki defa icâzet almıştır.

Daha ziyade Nakşbendî tarikatı usul ve adabına göre hareket ettiği bilinen Halife Yusuf şeriat-tarikat, zâhirî ilim-bâtınî ilim, tekke-medrese birlikteliğine önem vermiştir. Görev yaptığı yerlerde müderrislik de yaparak irşadın ilimle birlikte yapılmasını teşvik etmiştir.

Birden fazla alanda eserler yazarak ilmî mirasını günümüze aktaran Halife Yusuf, velûd bir şahsiyet olarak dikkat çekmektedir. İslâm ilimleri alanında yazdığı eserlerin yanı sıra edebiyat ve matematik gibi aklî ilimler alanın da eserler yazdığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Halife Yusuf, Nakşbendîlik, Kâdirîlik, Tarikat, Şeriat

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

CALİPH YUSUF BAYAZİDÎ'S LIFE, WORKS AND HIS VIEWS ON SUFISM

Burhan ADIGÜZEL

Thesis Advisor: Dr. Öğr. Üyesi Nazım ÇINAR

2022, 125 Pages

Our study is about the life, works and mystical views of Caliph Yusuf Bayazidî.

Caliph Yusuf Bayazidî is a scholar, sufi, professor and author who is seen as the representative of the tradition known as the Ahmed-i Hani School in the 20th century. After completing his theology education in the important oriental madrasahs of the period, he joined the Qadiri and Naqshbendi tariqas and received ijazah from both of them.

Caliph Yusuf, who is rather known to act according to the methods and manners of the Naqshbandi tariqa, gave importance to the unity of shariat-tariqa, exoteric theology-esoteric theology and dervish lodge-madrasah. He encouraged irshad to be done together with theology by having madrasahs built in the places where he worked.

Caliph Yusuf, became a prolific personality by writing works in many fields compared to the oriental scholars of whom he was a contemporary. In addition to the works he wrote in the field of basic Islamic sciences, it is seen that he wrote works in the field of positive sciences such as literature and mathematics.

Keywords: Caliph Yusuf, Naqshbandi, Qadiri, Tariqa, Sharia

ÖN SÖZ

İslâm âlimleri, Peygamber Efendimizin vârisleri sıfatına haiz olarak dinin doğru anlaşılması ve en güzel şekilde yaşanması için gayret göstermişlerdir. Bunun gerçekleşmesi için zâhirî ilimlerde olduğu gibi bâtinî ilimler alanında da kâl ve hâl ehli olarak ömürlerini bereketlendirmişlerdir. Tevarüs ettikleri ilmi hem hayatlarında yaşamış hem de yazdıkları eserler ile kendilerinden sonra gelen nesillere aktarmışlardır. Bu özellikleri ile İslâm âlimleri geçmiş ile gelecek arasında köprü vazifesi görmüşlerdir. Bunun neticesinde hem İslâm medeniyetinin inşasına hem de diğer medeniyetlerin terakki etmesine katkıda bulundukları söylenebilir.

İslâm âlimlerinin bir kısmı tefsir, hadis, fıkıh gibi zâhirî ilimlerde ön plana çıkarken bazı âlimler daha çok bâtinî ilimlerde ön plana çıkmışlardır. Bazı âlimler ise hem zâhirî hem de bâtinî ilimlerde gösterdikleri inkişaf ile dikkat çekmişlerdir. Bu ilimlere ek olarak mantık, belâğat, matematik, kimya gibi ilimlerde de kabiliyet gösteren âlimler de bulunmaktadır. Bu cihetle söz konusu kimseler için âlim sıfatlarıyla beraber arif sıfatı da kullanılmış, böylece “zü’l-cenâheyn” olarak isimlendirilmişlerdir. Halife Yusuf da “zü’l-cenâheyn” olarak vasıflandırılan âlimlerden birisidir.

Yaptığımız literatür taramasında böylesine çok yönlü âlim bir şahsiyet olan Halife Yusuf’un tasavvufî yönü ile ilgili yeterince çalışma yapılmadığı kanaatine varılmıştır. Hâlbuki Halife Yusuf her ne kadar farklı ilim alanlarında eserler yazmışsa da tasavvufî bir hayat yaşamış, eserlerinde tasavvufî görüşlerine de yer vermiştir. Öte yandan Halife Yusuf’un hem Nakşbendî hem de Kâdirî tarikatlarından icâzet alması onun tasavvufa olan ilgisinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Halife Yusuf’un hayatı ve bazı eserleri ile ilgili daha önce bazı akademik çalışmalar yapılmıştır. Tepit edebildiğimiz yüksek lisans çalışmaları şunlardır:

- 1- Halife Yusuf Bayazidî’nin Kitâbü’l-Ferâiz ve Min Dureri’l-Garaiz adlı Eseri ve Medrese Merkezli Ferâiz Literatürü İçerisindeki Yeri
- 2- Transkripsiyona Berhema Xelîfe Yûsûf a Bı Navê Feraîz
- 3- Xelîfe Yûsûf û Teqrîza wî

- 4- Doktora çalışması kapsamında “Dengbej, Mullah, intelligentsia: The survival and revival of the Kurdish-Kurmanji language in the Middle East, 1925—1960” isimli çalışma yapılmıştır.
- 5- “Halife Yusuf Topçu ve Akide Metni” başlıklı makale çalışması yapılmıştır.
- 6- “Cumhuriyet Döneminde Ağrı’da Tasavvuf” ve ““Şark Uleması” adlı eserlerde Halife Yusuf’a konu başlığı halinde değinilmiştir.
- 7- Nûbihar dergisinin 89. sayısında Halife Yusuf ile ilgili bir dosya hazırlanmıştır.

Tez çalışmamızda daha önce Halife Yusuf ile ilgili yapılan akademik çalışmalardan faydalanılmış ve tez içerisinde bunlara atıf yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar tezimize zenginlik katmıştır.

Çalışmamızın temel amacı Halife Yusuf Bayazidî’nin ilmî şahsiyetinin yanında tasavvufa dair eserlerinin tanınması ve tasavvufa dair özgün düşüncelerinin tespit edilmesidir.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümde araştırmanın konusu, önemi ve yöntemi ele alınmış, yararlanılan kaynaklara değinilmiştir. Yararlanılan kaynaklar kısmında kendisi ve eserleri ile ilgili yapılan çalışmalar hakkında kısa malumat verilmiştir.

Birinci bölümde Halife Yusuf’un hayatı üzerinde durulmuştur. Halife Yusuf’un yaşadığı bölgedeki siyasî ve içtimaî, dinî ve ilmî durum hakkında bilgi verilmiştir. Dönemin tasavvufî hayatına ve bölgede etkin olan tarikatlardan ikisi olan Kâdiriyye ve Nakşbendiyye’ye değinilmiştir. Halife Yusuf’un biyografisine, kendilerinden ilim tahsil ettiği zatlara, imam olarak vazife aldığı yerlere, ailesi ve vefatı ile ilgili konulara temas edilmiştir.

İkinci bölümde Halife Yusuf’un ilmî ve tasavvufî şahsiyetine, tarîkata intisabına, tasavvufî eğitimine, tarikat silsilesine ve telif ettiği eserlere değinilmiş, kendisinde iz bırakan müellifler hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Halife Yusuf’un tasavvufî görüşleri ele alınmıştır. Bu çerçevede ma’rifet, tevâzu, zikir, imâmet, havf, şükür gibi konular hakkındaki görüşleri incelenmiştir.

Çalışmamın hazırlanmasında ve yürütülmesinde desteklerini esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Nazım Çınar' a; bu tez konusunu seçmemde, ilgili kaynaklara ulaşmamda ve metin tetkiklerinde yardımcı olan Prof. Dr. M. Salih GEÇİT' e minnettarım. Süreç içerisinde bilgi ve birikimlerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK' a ve Dr. Öğr. Üyesi Hakan KAYA' ya da müteşekkirim. El yazması nüshaların temini ve tetkikinde yardımlarını esirgemeyen muhterem kayınpederim Seyda M. Ferit GEÇİT' e, Kürtçe metin kritiklerinde katkılarını esirgemeyen eğitimci-yazar Hanifi TAŞKIN' a, tez ile ilgili bilgi ve belgeleri benimle paylaşan Halife Yusuf'un torunları Şeyh Abdullah TANRIVERDİ ve Şeyh Sebih TANRIVERDİ' ye şükranlarımı sunarım. Her daim hayır dualarını eksik etmeyen muhterem anama ve babama, bu süreçte sabır ve anlayışla bana destek olan değerli eşime, kızıma ve oğluma teşekkür ederim. Gayret bizden, muvafakiyet Yüce Rabbimizdendir.

Burhan ADIGÜZEL
AĞRI-2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖN SÖZ	iii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
1.GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	1
1.2. Araştırmanın Önemi.....	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	2
1.4. Kaynakların Değerlendirilmesi	3
İKİNCİ BÖLÜM.....	6
2. HALİFE YUSUF BAYAZİDÎ’NİN HAYATI	6
2.1. Halife Yusuf Bayazidî’nin Yaşadığı Dönem ve Özellikleri	6
2.1.1. Halife Yusuf Bayazidî’nin yaşadığı bölgede siyasî ve içtimâî durum. 6	
2.1.2. Halife Yusuf Bayazidî’nin yaşadığı bölgede dinî ve ilmî hayat	8
2.1.3. Halife Yusuf Bayazidî’nin yaşadığı bölgede tasavvufî hayat.....	12
2.1.4. Nakşbendiyye tarîkatı	12
2.1.5. Kâdiriyye tarîkatı.....	16
2.2. Künyesi, Nesebi ve Doğumu	19
2.3. Tahsil Hayatı	20
2.4. Hocaları	20
2.5. Hocalık Yaptığı Yerler	21
2.6. Ailesi, Evliliği ve Çocukları	22
2.7. Vefatı	22

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 23

3. HALİFE YUSUF BAYAZİDÎ'NİN ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ..... 23

3.1. İlmî Şahsiyeti.....	23
3.2. Eserleri.....	24
3.2.1. Akîdetu'l-imân.....	24
3.2.2. İrşâdü'l-ibâd	24
3.2.3. Mecma'u'l-mesâilî'ş-şer'iyye	26
3.2.4. Tecvîdü'l-kur'ân.....	27
3.2.5. Tuhfetü's-sıbyân.....	27
3.2.6. Manzum takriz.....	27
3.2.7. Hutbeler	28
3.2.8. Tuhfetu'z-zâkirîn.....	28
3.2.9. Kitâbu'l-ferâiz min dureri'l-garâiz	28
3.2.10. Tuhfetu'l-âmilîn.....	29
3.2.11. Tuhfetu'l-ihvan.....	29
3.2.12. Rîsalet'ul hîsab/matematik	30
3.2.13. Kasideler.....	30
3.3. Halife Yusuf Üzerinde İz Bırakan Müellifler.....	30
3.4. Tasavvufî Şahsiyeti.....	31
3.5. Tarîkata İntisabı, Tasavvufî Eğitimi ve İcâzeti.....	32
3.6. Tarîkat Silsilesi.....	35
3.6.1. Nakşbendiyye tarîkatı silsilesi	35
3.6.2. Kâdiriyye tarîkatı silsilesi.....	36

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 39

4. HALİFE YUSUF BAYAZİDÎ'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ..... 39

4.1. İbadet ve Ahlâka Dair Kavramlar.....	41
4.1.1. İbadet	41

4.1.2. Tevâzu	43
4.1.3. Dua	45
4.1.4. Emanete riayet	46
4.1.5. Salih Amel	47
4.1.6. Zikir	49
4.1.7. Şükür.....	53
4.1.8. İstikâmet	55
4.1.9. Kanaat.....	56
4.1.10. İhlâs	58
4.1.11. Güzel ahlâk.....	59
4.1.12. Tevbe	61
4.2. Seyr u Sülûka Dair Kavramlar.....	63
4.2.1. İrşâd	63
4.2.2. Sülûk.....	66
4.2.3. Kalp temizliği	67
4.2.4. Râbıta.....	69
4.2.5. Gaflet	72
4.2.6. Nasihat.....	73
4.2.7. Mürşid-i kâmile intisab.....	75
4.2.8. Celvet veya halvet der encümen	79
4.3. Haller/ Kalbî ve Vicdanî Kavramlar	80
4.3.1. Aşk.....	80
4.3.2. Havf ve recâ.....	81
4.3.3. Nefs.....	84
4.3.4. Fenâ ve bekâ	88
4.4. İlim ve Ma'rifet Kavramları	90
BEŞİNCİ BÖLÜM	93

5. SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA.....	97
EKLER.....	110

KISALTMALAR DİZİNİ

bkz.	:Bakınız
b.	:Bin
c.c.	: Celle Celalûh
DİA.	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	:Hicrî
sav.	:Sallallahu aleyhi ve sellem
v.	:Vefatı
r.a.	:Radiyallahu anh/anha
v.b.	:Ve benzeri
y.y.	Yüzyıl

BİRİNCİ BÖLÜM

1.GİRİŞ

Bu bölümde araştırmamızın konusu ve amacı, araştırma sürecinde takip edilen teknik ve yöntemlere değinilecektir. Bununla beraber faydalanılan temel kaynaklar bakımından araştırmamızın diğer araştırmalardan farklı olan yönleri ele alınacaktır. Akabinde Halife Yusuf Bayazidî'nin (v.1384/1965) yaşadığı dönemin siyasî, içtimaî, dinî, ilmî ve tasavvufî durumundan bahsedilecektir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Çalışmamızın konusunu, Halife Yusuf Bayazidî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda Halife Yusuf'un hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri incelenmiş, kendisini görenler ile de görüşülerek ilave bilgilere ulaşılmıştır.

Halife Yusuf ile ilgili daha önce yapılan akademik çalışmalarda hayatı ve eserleri ile ilgili çalışmalar yapılmasına rağmen tasavvufî görüşlerine münhasır bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bu çalışmamızda Halife Yusuf'un hayatı ve eserleri ve tasavvufî görüşleri ile ilgili daha önce yapılan akademik çalışmalarda verilen ve birbiri ile uyumlu gözükmeyen bilgiler Halife Yusuf'un torunları Şeyh Abdullah Tanrıverdi ve Şeyh Sebih Tanrıverdi ile görüşülerek doğru olanlar teyit edilmiş, hatalı olanlar düzeltilmeye gayret edilmiştir.

Araştırma kapsamında Halife Yusuf'un yaşadığı dönem ele alınmıştır. Dönemin siyasî, içtimaî, dinî ve ilmî gelişmelerine ve bunların Bayazid bölgesinde meydana getirdiği tesirlere değinilmiştir. Bölgenin ve Halife Yusuf'un tasavvufî hayatına yön veren tarikatlardan Nakşbendî-Hâlidilik ve Kâdirilik üzerinde durulmuştur.

Halife Yusuf'un tasavvufî anlayışı üzerinde durularak eserleri incelenmiştir. Daha önce yapılan akademik çalışmalarda yeterince değinilmeyen veya gün yüzüne çıkarılmayan eserlerine de ulaşılarak bu eserleri hakkında da malumat verilmiştir.

1.2. Araştırmanın Önemi

Halife Yusuf, Ahmed-i Hanî (v.1118/1707) ekolünden¹ olup; Osmanlı'nın son döneminde dünyaya gelmiş, 1. Dünya savaşını yaşamış, Rus istilasına şahit olmuş ve yakın tarihimize tanıklık etmiş bir âlimdir.

Kürtçe, Türkçe, Arapça ve Farsçayı ustalıkla kullanan Halife Yusuf, Şark medreselerinde dinî ilimlerin yanı sıra diğer müspet ilimleri de tahsil etmiş, dönemin zor koşullarına rağmen velûd bir âlim, müderris ve sûfî olmuştur. Çeşitli ilim dallarında yazdığı eserlerle geçmiş ile gelecek arasında köprü kurmuştur.

Halife Yusuf'un eserlerinden bazıları kendisi hayatta iken basılmış bir kısmı da vefatından sonra oğlu Şeyh Mustafa ve torunları tarafından bastırılmıştır. Yaptığımız literatür taramasında Halife Yusuf'un hayatı ve eserleri ile ilgili bazı çalışmaların yapıldığı ancak tasavvufu konu alan görüşlerini münhasıran ele alan herhangi bir akademik çalışma yapılmadığı kanaatine varılmıştır. Çalışmamız, Halife Yusuf'un hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşlerini bir arada ele alması açısından önem arz etmektedir.

Öte yandan daha önce yapılan akademik çalışmalarda Halife Yusuf'un vefatından sonra oğlu Şeyh Mustafa ve torunları Şeyh Abdullah ve Şeyh Sebih tarafından bastırılan bazı eserlerine yeterince yer verilmediği tespit edilerek, araştırmamızda bu eserlere de yer verilmiştir. Bu eserlerin akademik bir çalışma kapsamında ilk defa incelenmiş olması da önem arz etmektedir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Halife Yusuf Bayazidî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri açıklanırken betimleyici ve açıklayıcı araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Betimleyici araştırma yöntemi kullanılırken mukayeseler yapılarak değerlendirmeler yapılmıştır. Veri

¹ Ahmed-i Hânî Ekolü: Müderris, mutasavvıf, edebiyatçı, müellif Ahmed-i Hânî'in eğitim metodunu izleyen kimseler için kullanılan tabir. Bu silsilede olan Molla Muhammed Celâlî, Molla Mahmudî Bayazidî, Halife Yusuf Bayazidî gibi zatlar İslâmî ilimler ile beraber matematik, edebiyat gibi nazarî ilimlerle de ilgilenmişlerdir. Ehl-i Sünnet'in Eş'ari mezhebinin itikâdî görüşlerini benimsemiş ve Şafî mezhebine göre amel etmişlerdir. Eserlerinde Farsça, Arapça ve Osmalıcaya da yer veren bu zatlar yazı dili olarak Kürtçe'yi, alfabe olarak Arap alfabesini tercih etmişlerdir. Geniş bilgi için bkz. (Dündar, 2020: 65-67).

toplama araçları olarak nitel teknikler kullanılmış, yapılandırılmamış görüşme yöntemi ile bireysel mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Çalışmamızda Halife Yusuf'un tasavvufî görüşleri ele alındığından, konu ile alakalı olarak öncelikle kendi eserleri, akabinde icâzet aldığı Kâdirî ve Nakşbendî tarikatları ile ilgili literatür incelenmiş ve mukayeseler yapılmıştır. Metin içinde olduğu gibi yapılan alıntılar, ayet ve hadis mealleri, kişilerin açıklamaları tırnak içinde ve italik olarak verilmiştir. Metin içerisinde verilen bazı kavramlar ile ilgili bilgiler, konunun akışının bozulmaması için dipnotta verilmiştir. Bireysel görüşmeler yapılırken kendisini gören ve hayatı hakkında malumat sahibi olan yakın akrabaları tercih edilmiştir.

1.4. Kaynakların Değerlendirilmesi

Halife Yusuf'un hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri hususunda istifade ettiğimiz ilk kaynaklar onun kendi eserleri ve kendisini görüp de halen hayatta olan aile fertleridir. Yazılı kaynaklarda öncelikle Halife Yusuf'un yazmış olduğu Manzum Takriz, Tuhfetü'l- İhvan, İrşadu'l- İbad ve Tuhfetü'l-Zâkîrin başta olmak üzere eserleri incelenmiş, eserlerinde yer alan tasavvufî konu ve kavramlar belirli başlıklar altında toplanmıştır. Konu ile ilgili literatür taranarak, Halife Yusuf'un tasavvufî görüşlerinin ilmî ve fikrî dayanakları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında Halife Yusuf ile ilgili daha önce yapılmış akademik çalışmalardan da istifade edilmiştir.

Halife Yusuf hakkında yapılan ve istifade ettiğimiz çalışmalar şunlardır:

A. Doktora ve Yüksek Lisans Tezleri

1. Metin Yüksel tarafından 2011 yılında hazırlanan “Dengbej, Mullah, intelligentsia: The survival and revival of the Kurdish-Kurmanji language in the Middle East, 1925—1960” isimli doktora tez çalışmasıdır. Bu çalışmada 1925-1960 yılları arasında Ortadoğu'da Kürtçenin Kumancî lehçesinin hayatta kalmasında ve yaşatılmasında katkıda bulunan dengbej, molla ve aydınlara yer verilmekte, Halife Yusuf'un bu alandaki eserlerinden ve ilmî şahsiyetinden bahsedilmektedir. Tez çalışmamız kapsamında Halife Yusuf'un Kürt dili konusundaki katkılarının tespit edilmesi hususunda bu çalışmadan yararlanılmıştır.

2. Hasan Akboğa tarafından 2017 yılında hazırlanan “Xelife Yûsif û Teqrîza wî” adlı yüksek lisans tez çalışmasıdır. Bu çalışmada Halife Yusuf’un Manzum Takriz adlı eserinin transkripsiyonu yapılarak, eserin Kürt Dili ve Edebiyatı içerisindeki yeri incelenmiştir. Tezimiz hazırlanırken Halife Yusuf’un künyesinin tespit edilmesinde ve Kürtçe kavramların anlaşılmasında bu çalışmadan da istifade edilmiştir.

3. Nasrullah Bayram tarafından 2019 yılında “Halife Yusuf Bayazidî’nin Kitâbü’l-Ferâiz ve Min Dureri’l-Garaiz adlı Eseri ve Medrese Merkezli Ferâiz Literatürü İçerisindeki Yeri” konulu yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada İslâm Miras Hukuku alanında Halife Yusuf tarafından yazılan Kitâbü’l-Feraiz ve Min Dureri’l-Garaiz adlı eserin tahkiki ve şark medreselerinde okutulan diğer ferâiz kitapları ile mukayesesi yapılmıştır. Bu çalışmada Halife Yusuf’un tasavvufî yönüne bir sayfa kadar değinilmiştir. Tez çalışmamızda Halife Yusuf’un İrşadu’l ibad adlı eserinin diğer fıkıh kitaplarından farklı olan yönleri hususunda bu çalışmadan faydalanılmıştır.

4. Rabia Oral Elçiçek tarafından 2019 yılında “Transkripsiyona Berhema Xelife Yûsif a Bı Navê Feraîz” konulu yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır. Bu çalışmada Halife Yusuf Bayazidî’nin Kitâbu’l-Ferâiz adlı eserinin transkripsiyonu yapılmıştır. Tezimizin hazırlanmasında Halife Yusuf’un tahsil süreci konusunda bu çalışmadan istifade edilmiştir.

B. Makale

M. Salih Geçit tarafından 2018 yılında “Halife Yusuf Topçu ve Akide Metni” başlıklı makale çalışması yapılmıştır. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisinde yayınlanan bu makalede Halife Yusuf’un Akîdetü’l-İmân adlı eseri incelenmiştir. Tezimizin hazırlanması sürecinde Halife Yusuf’un hayatı ve eserleri konusunda bu çalışmadan faydalanılmıştır.

C. Kitaplar

1. Mehmet Çağlayan, 1996 yılında hazırladığı “Şark Uleması” adlı kitabında Halife Yusuf’un hayatını ve eserlerini bir başlık altında incelemiştir. Tezimiz

hazırlanırken Halife Yusuf'un nesebi, hayatı ve tasavvufi yaşantısı hususunda bu eserden de faydalanılmıştır.

2. Abdulcabbar Kavak, 2020 yılında ilk baskısını yaptırdığı “Cumhuriyet Döneminde Ağrı’da Tasavvuf” adlı eserinde Halife Yusuf’a ayrı bir bölüm ayırarak onun ilmî ve tasavvufî yönü üzerinde durmuştur. Tez çalışmamızda Halife Yusuf’un tasavvufî yönünün ve Nakşbendiyye tarîkatı silsilesinin tespit edilmesi konusunda bu eserden de faydalanılmıştır.

D. Dergi

8. Nûbihar Dergisinin 2003 yılında yayınlanan 89. Sayısında Halife Yusuf hakkında bir dosya yayınlanmıştır. Ali Karadeniz ve Süleyman Çevik’in Halife Yusuf’un oğlu Şeyh Mustafa Tanrıverdi ile yaptıkları röportajın yanında Molla Said Girdari, Naci Kutlay ve Abdusselam Bêcirmanî’nin Halife Yusuf ve eserleri ile ilgili değerlendirmelerine yer verilmiştir. Tez çalışmamız kapsamında dergide Şeyh Mustafa Tanrıverdi ile yapılan röportajdan ve Abdusselam Bêcirmanî’nin Halife Yusuf’un eserleri ile ilgili yaptığı değerlendirmelerden istifade edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HALİFE YUSUF BAYAZİDİ’NİN HAYATI

2.1. Halife Yusuf Bayazidî’nin Yaşadığı Dönem ve Özellikleri

2.1.1. Halife Yusuf Bayazidî’nin yaşadığı bölgede siyasî ve içtimâî durum

Halife Yusuf, o günkü adı Bayazid olan günümüzde Ağrı iline bağlı bir ilçe statüsünde bulunan Doğubayazıt ve civarındaki bölgelerde yaşamıştır. Bayazid ismi daha önce yıkılan ve Daryunk Hisarı olarak da adlandırılan eski Bayazid kalesinin yerine yeni bir kale yapan Ani Valisi Celalî Şehzade Bayazıt Han’a atfedilmektedir (Doğubayazıt Kaymakamlığı, 2021).

Bayazid Sancağı, Osmanlı İmparatorluğu idarî yapılanmasında Erzurum Vilayetine bağlı bir birim olarak idare ediliyordu. Bölge coğrafi konumu sebebiyle tarih boyunca pek çok devletin hâkimiyetine girmiştir. İskitler, Medler, Persler, Sasaniler, Romalılar, Bizanslılar, Emevîler, Abbasîler, Selçuklular, Moğollar, Harzemşahlar, İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar sırasıyla Bayazid bölgesinde hâkimiyet sağlamışlardır. Sınır bölgesinde müstahkem bir mevkiye bulunması, tarihi bir gümrük kapısı olması hem askeri hem de ekonomik açıdan stratejik bir konumda olması sebebiyle Bayazid, tarih boyunca devletlerin mücadele alanı olmuştur. Bu mücadele 16. yüzyıldan itibaren Osmanlılar ile Safeviler arasında cereyan etmiş ve bölge sık sık el değiştirmiştir (Tuncel, 1994: 493).

İlk olarak Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520) Osmanlı hâkimiyetine giren Bayazid, kısa bir zaman sonra tekrar Safevilerin eline geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa’ya seferler düzenlemesini fırsat bilen Safevilerin Bayazid’i ele geçirmelerine Osmanlı İmparatorluğu da Safevilerin iç karışıklıklarından faydalanarak karşılık vermiş ve Bayazid’i yeniden ele geçirmiştir. Bayazid’in Osmanlı topraklarına kesin olarak katılması 1878 yılında gerçekleşmiş ve Bayazid, Van Vilayetine bağlanmıştır (Gül, 2011: 157). Daha sonra Erzurum Vilayetine bağlanan Bayazid’in idari yapısı Cumhuriyetin kuruluşuna kadar Erzurum Vilayetine bağlı Bayazid Sancağı olarak devam etmiştir (Kaya H., 2017: 2608).

Sancağın yönetim merkezi olan Bayazid'in yanı sıra Sancağa bağlı Diyadin, Karakilise, Eleşkirt, Antab (Hamur-Tutak Bölgesi) kazaları ile Toprakkale ve Tutak Kaymakamlıklarının yanı sıra Baloluk, Boti, Mengeser, Taşlıçay, Zegdan, Molla Süleyman, Amad, Karasu ve Douavan nahiyeleri gibi yönetim birimleri bulunmaktaydı (Cuinet, 1892: 134).

Cumhuriyetin kurulmasından önce Bayazid Sancağı sınırları içerisinde yaşayan halkın çoğunluğu Müslüman olmakla birlikte Ermeni ve az da olsa Katoliklerden oluşan Gayr-i Müslim azınlığın da yaşadığı görülmektedir (Karataş, 2010: 111-114).

Öte yandan Bayazid Sancağındaki Müslüman halkın çoğunluğu, Şii mezhebine mensup İran coğrafyasına komşu olmasına rağmen Şiilikten etkilenmemişler, Ehl-i Sünnet dairesinde mezhep olarak Şafiî, itikadî olarak da Eş'âriliğe bağlı kalmışlardır. (Kavak, 2020a: 21).

Öte taraftan Bayazid sancağında yaşayan Müslüman halkın göçebe aşiretlere mensup olması, zaman zaman kan davası gibi iç karışıklıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum bölgenin istikrarsız bir yapıya sahip olmasına yol açmıştır. Birden fazla etnik yapının olması birtakım huzursuzlukları da beraberinde getirmiştir. Erzurum Vilayetine Anadolu Islahatı Umum Müfettişi olarak görevlendirilen Ahmed Şakir Paşa'nın gayretleri ile göçebe aşiretler arasındaki kan davaları sona erdirilmiştir. Bu aşiretlerin II. Abdulhamid (v.1203/1789) döneminde oluşturulan Hamidiye Hafif Süvari Alaylarına katılmaları temin edilmiş, böylelikle Ermenilerle Müslüman halk arasında güç dengesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu oluşumun aşiretler arasındaki çekişmeleri azalttığı, merkezden kopuk bir yönetim yerine merkez ile uyumlu bir yönetime zemin hazırladığı değerlendirilmiştir (Karataş, 2010:109).

Osmanlı'nın son döneminde Sancak olarak idare edilen Bayazid, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra il merkezi olmuştur. 1927 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla il merkezi o dönem adı Karaköse olan Ağrı'ya taşınmış, bu tarihten sonra Bayazid, Doğubayazıt ismini almış ve statüsü ilçeye dönüştürülmüştür (Tunç & Aydın, 2017: 134).

2.1.2. Halife Yusuf Bayazidî'nin yaşadığı bölgede dinî ve ilmî hayat

Doğubayazıt Osmanlı-İran sınırında, tarihi ipek yolu üzerinde yer almaktadır. Sürekli hareketliliğin olduğu bu bölgenin tarih boyunca siyasi, askeri, içtimaî, ilmî ve dinî tesirlere maruz kalması doğal karşılanmalıdır. Bunun sonucu olarak Halife Yusuf'un yaşadığı zaman diliminde bu bölgenin çok dilli, çok kültürlü ve çok dinli bir yapıya sahip olduğu görülmektedir (Deniz, Tuysuz, & Yardimciel, 2015: 228; Cuinet, 1892: 229).

Miladi 1886 tarihli Erzurum Vilayet Salnamesinde Bayazid Sancağı ile ilgili mânevî merkezlerden bahsedilirken şu bilgiler verilmektedir (Efendi, 1304/1886: 298).

“Bayazid kazasında ehlullah'dan Ahmed-i Hânî ve meşayih -ı kiramdan Seyyid Ahmed Taha ve sâdât -ı kiramdan Şeyh Abdülaziz ve kasaba-i mezkureye civar cibalde Şehresiyar ve Şeyh Muhammed Tokadi ve beş altı kadar ulum-u bâtine ve zâhireye cami' zevat-ı kiram, Antab kazasında Şeyh Muhyiddin Arabi Hazretlerinin mahdum-u aliyeleri Sultan Mehmed, definhane-i rahmet ve ziyaretgâhı ümmetdirler.”

Halife Yusuf'un Osmanlı İmparatorluğunun son dönemine denk gelen gençlik yıllarında imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi Bayazid Sancağında da Müslüman halk ile birlikte yaşayan, çoğunluğu Ermenilerden oluşan Hristiyan yurttaşlar da bulunmaktadır. Müslümanların kendilerine ait okul ve camileri olduğu gibi Hristiyan Ermenilere ait okul ve kiliseler de bulunmaktadır. Nüfus oranı açısından yüzde otuz civarında bir temsiliyete sahip olan Hristiyan Ermenilerin sahip oldukları ibadethane sayısının Müslümanların ibadethane sayısından daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Dikkat çeken başka bir konu da Bayazid Sancağına bağlı kaza ve nahiyelerde Ermeni Hristiyanların nüfus olarak yoğun oldukları yerlerde devlet dairelerinde dikkat çekici sayıda Ermeni vatandaşların da görev almalarıdır (Karataş, 2010: 106).

Fransız araştırmacı ve yazar Vital Cuinet “*La Turquie D'asie*” adlı eserinde verdiği nüfus verileri ile Erzurum Vilayet Salnamesindeki veriler arasında uyumluluk olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Salnamede, Bayazid sancağı nüfusu

müslim/gayr-i müslim, kadın/erkek cinsiyet farklılığına göre tasnif edilirken Cuinet'in eserinde etnik kökene göre tasnif yapıldığı dikkat çekmektedir (Karasu & Karasu , 2019: 126).

Bayazid Sancağında verilen eğitim müfredatı Osmanlı'nın diğer bölgelerindeki eğitim müfredatı ile benzerlik arz etmektedir. Az sayıdaki sıbyan mektebi ve orta mektebin dışında medrese ve tekkeler dikkat çeken eğitim kurumlarıdır. Medrese denilince mekteplerden bağımsız olarak sadece dinî ilimlerin okutulduğu kurumlar akla gelse de Şark medreseleri kategorisine dâhil olan Bayazid bölgesindeki medreseler sadece dinî ilimlerin okunduğu kurumlar değildir. Şark medreselerinde dinî ilimler, temel müfredat olmakla birlikte diğer ilim dallarının da okutulduğu görülmektedir. Medreselerde okuyan talebelere okutulan dersleri şu başlıklar altında toplamak mümkündür (Zinar, 2013: 113-114).

- 1- Sarf ve Nahiv Bilgisi
- 2- Tefsir
- 3- Hadis
- 4- Mantık
- 5- Edebiyat
- 6- Hüsn-ü Hat
- 7- Hitabet
- 8- Belâğat
- 9- Kelâm
- 10- Hikmet Bilgisi
- 11- Kanun
- 12- Feraiz
- 13- Akaid
- 14- Toplumsal Normlar/Örf-Adetler
- 15- Heyet ilmi (Astronomi-Astroloji)
- 16- Tıp
- 17- Matematik
- 18- Felsefe
- 19- Siyaset Bilgisi

Medreseler sonradan müstakil bir kurum olsalar da genellikle bir caminin veya tekkenin çatısı altında eğitim vermişlerdir (Bala, 2012:18). Medreselerde verilen eğitim ile birlikte Batılı tarzda eğitim vermeye başlanan ve 1869 Nizamnâmesi ile her köye açılması kararlaştırılan mektepler, ilkin Sıbyan Mektepleri adı altında Bayazid Sancağında da açılmıştır. Bu mektepleri 1882’de açılan Mekteb-i İbtidaîler takip etmiştir. Bayazid sancağında hem Müslüman aile çocuklarının hem de gayr-i Müslim aile çocuklarının gittiği mektepler bulunmaktaydı. Nüfusa oranla Gayr-i Müslim okullarının daha fazla olması Gayr-i Müslimlerin maddî imkânlarının daha iyi olması ile açıklanabilir (Kaya F., 2016: 20).

Öte yandan o dönem eğitim kurumlarının durumunu yerinde tespit etmekle görevlendirilen Maârif Müfettişi Ömer Faik tarafından hazırlanan raporda temel eğitimin yetersiz, cehaletin yaygın olduğu, bunun giderilmesi için çok sayıda Mekteb-i İbtidaî’nin açılması gerektiği tespitinde bulunulmuştur. Her köye mektep açılmasına imkân yoksa ulaşımı ve şartları uygun, yürüme mesafesindeki bir köye okul açılması diğer köylerdeki öğrencilerin burada toplanarak eğitim almaları, öğretmen eksikliğinin giderilmesi için Bayazid Sancağında bir Dar’ul Muallim açılması da bu raporda Maârif Nezaretine tavsiye edilmiştir (Gençoğlu, 2012: 49).

Öte yandan Cumhuriyetin kuruluşundan önce Bayazid Bölgesi’nde ilmî ve dinî hayata yön veren kurumlar olarak medreseler ön plana çıkmaktadır. Şark Medreseleri olarak da adlandırılan bu kurumların tarihi Nizamülmülk’e kadar dayandırılmaktadır. Nizamülmülk döneminde Cizre’de faaliyete geçen er-Radeviyye Medresesi’nin bu bölgede kurulan ilk Şark medreselerinden biri olduğu kabul edilmektedir (Çelik M. , 2017: 10).

Şark medreselerinin coğrafik özellikleri, eğitim müfredatı, işleyiş ve finansman durumu ile ilgili şu tespitler yapılmıştır:

“Şark Medreseleri tabiri, coğrafik olarak Doğu Anadolu’dan Irak’ın Kuzeyine, Güneydoğu Anadolu’dan Suriye’nin kuzeyi ve İran’ın kuzeybatısındaki şehirlere kadar uzanan müfredat programı, işleyiş ve finansmanı açısından benzerlik gösteren, eğitim dili Kürtçe olmakla beraber Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinin de yer aldığı klasik medreseler için kullanılmaktadır.” (Çiçek, 2009:27).

Dönemsel olarak devlet tarafından desteklenseler de medreseler, devlete herhangi bir ekonomik yük getirmeden, daha çok halkın aynî ve kısmen nakdî desteği ile yüz yıllarca ayakta kalmıştır. Medreselerde eğitim ve öğretim işlerini gönüllü olarak yürüten müderrisler Molla olarak adlandırılmıştır. Molla sıfatı bu bölgede dinî ilimlere vâkıf, âlim insanlar için kullanılmıştır (Kavak, 2020a: 260).

Medreselere çocuk yaşta kabul edilen talebeler, bazen bir medresede tahsilini tamamlamış bazen de birkaç medreseyi dolaşarak klasik dinî eserleri okumuşlardır. Medreselerde eğitim alan talebelerin devam zorunluluğu bulunmayıp, tamamen gönüllü olarak eğitim alma veya almama hürriyetine dayanmıştır. Bu durum müderris/talebe ilişkisi açısından samimi bir ortam oluşturmuştur (Bala, 2012: 80)

Medrese olarak kullanılan yerler, bazen müderrisin/mollanın evi, bazen müderrisin evine yakın müstakil bir ev, bazen de müderrisin görev yaptığı camii olarak karşımıza çıkmaktadır. Medreseler gündüzün eğitim kurumu, gece pansiyon/yatakhane olarak kullanılmıştır. Medreselerde okuyan talebelerden herhangi bir ücret alınmamaktadır. Medresede haftanın beş günü müderristen ders alan talebeler tatil olan salı ve cuma günleri derslerini tekrar etmekteydi (Bayezîdî, 2012: 75). Talebelerin iâşeleri medresenin bulunduğu yerleşim biriminde yaşayan aileler tarafından sırayla günlük râtib usulü ile kimi zaman da hayırsever vatandaşlar tarafından sağlanmıştır (Güler, 2019:25).

Daha önceleri tekke, zaviye ve camiler ayrı mekânlar faaliyet sürdürmüşlerdir. Medreseler ise daha ziyade cami bünyesinde faaliyet göstermiştir. Miladî on ikinci asırda Nakşbendî/Halidî şeyhi Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî, önce tekke faaliyetlerini medreseye taşımış daha sonra cami, medrese ve tekke kurumlarını bir araya getirerek tasavvufî ve ilmî faaliyetleri birlikte yürütmüştür. Böylece ibadet, ilim ve zühd bir arada yapılmış, camilerin Ashab-ı Suffe zamanındaki işlevine benzer bir örnek ortaya konulmuştur (Kavak, 2021: 14).

Daha önce ekseriyetle köylerde yaygın olan medreseler zamanla şehir merkezlerine veya buralara yakın yerlere kurulmuştur. Günümüzde medrese sayıları azalmışsa da eğitim ortamları eskiye göre daha iyi imkânlarla donatılmıştır.

Medrese eğitimini tamamlayan talebelere, müderris tarafından icâzet/diploma verilmiştir. Bu icâzeti alan talebeler gittikleri yerlerde ilmî ve dinî hayatın

canlandırılmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Bir kısmı fahri olarak görevine devam ederken önemli bir kısmı da Açıköğretim Lisesini de bitirerek Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde imam-hatip ve müezzin olarak görev almıştır.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra tevhid-i tedrisat kanunu ile medreselerin kapatılması sonucunda din eğitimi alanında bir fetret devri meydana geldiği görülmektedir. Daha sonra İmam Hatip okullarının açılması ve din eğitiminin resmi imkânlarla verilmeye çalışılması, camilerde Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı İmam/Hatip ve Müezzinlerin çalışması medreselere olan rağbeti azaltmıştır (Düzgün, 2021: 33).

2.1.3. Halife Yusuf Bayazidî'nin yaşadığı bölgede tasavvufî hayat

Doğubayazıt yöresi, önemli tasavvuf merkezlerinden olan Şirvan, Tebriz, Hemedan, Cilan gibi bölgelere yakın bir konumda bulunmaktadır. Bu konumu sebebiyle başta Nakşbendiyye ve Kâdiriyye tarikatları olmak üzere tasavvuf kültürünün bu bölgede yayılmış olması doğal karşılanmalıdır. Bu minvalde Halife Yusuf'un tasavvufî hayatına yön veren ve Doğubayazıt bölgesinde ön plana çıkan tarikatlardan iki tanesinden bahsetmemiz yerinde olacaktır.

2.1.4. Nakşbendiyye tarîkatı

Nakşbendiyye tarîkatı, Şâh-ı Nakşbend Muhammed Bahâuddin'e (v. 791/1389) nispet edilen tarîkattir. Nakşbendiyye tarîkatı, Muhammed Bahâuddin'in Alâeddin Attâr (v. 802/1400), Muhammed Parsa (v. 822/1420) ve Yakub-u Çerhî (v. 851/1447) gibi halifeleri aracılığı ile İslâm dünyasında geniş bir alana yayılmıştır. Tarihi süreç içerisinde Bekriyye, Tayfuriyye, Hacegâniyye gibi farklı isimlerle anılsa da on dördüncü asırdan itibaren Nakşbendiyye olarak varlığını sürdürmüştür (Algar, 2020: 117-118). Nakşbendiyye, Hacegâniyye tarîkatı sürecinde “*cehrî zikri*” tercih etmiş ve alenî-gûyân olarak bilinmiş ise de Şah-ı Nakşbend ile birlikte “*hafî zikri*” esas almıştır (Eraydın, 1997: 370).

Nakşbendiyye tarîkatının kurumsal olarak silsilesi ve tarihi süreç içerisindeki temsilcileri olarak Bayazid-i Bistâmî (v. 234/848), Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî (v. 617/1202), Muhammed Bahâuddin Nakşibend (v. 791/1389) ilk silsileyi oluşturmaktadır. Ubeydullah-ı Ahrâr (v. 895/1490), Müceddid-î Elf-i Sâni İmam-ı

Rabbanî Ahmed Sirhindî (v. 1034/1624) ve Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî (v. 1242/1827) tarihi gelişim sürecinde ön plana çıkan şahsiyetlerdir (Kavak, 2020a: 75).

Eraydın'ın (1997: 373-374) verdiği bilgiye göre Nakşbendiyye tarîkatı üç koldan Hz. Peygamber (s.a.v.)'e dayanmaktadır. Birinci kol İmam Hüseyin (v. 61/650)'den Hz. Ali (v. 40/661)'ye, Ondan Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ittisal etmektedir. İkinci kol Selman Fârîsî (v. 36/656)'den Hz. Ebubekir (v. 13/634)'e Ondan Hz. Muhammed (s.a.v.)'e, üçüncü kol Hasan Basrî (v. 109/728)'den Hz. Ali'ye Ondan Hz. Muhammed (s.a.v.)'e ulaşmaktadır.

Osmanlı coğrafyasında Nakşbendiyye tarîkatının daha çok Hâlidîyye kolu ile yayıldığı ve silsilelerin Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî'de kesiştiği görülmektedir. Mevlânâ Hâlid'in halifeleri aracılığı ile Nakşbendî-Hâlidilik, Anadolu başta olmak üzere İslâm dünyasının farklı bölgelerinde yayılma imkânı bulmuştur (Kavak, 2016: 215). Nakşbendî-Hâlidilik, özellikle Mevlânâ Hâlid'in sonuncu halifesi Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî (v.1275/1858)'nin yetiştirdiği halifesi Ahmed Ziyaeddin Gümüşhânevî (v. 1310/1893)'den sonra büyük gelişmeler göstermiş dünyanın birçok bölgesine yayılmıştır (Çınar, 2019: 53).

Nakşbedîlik ilim tahsiline, şeriata bağlılığa, sohbe ve hâfî zikre önem veren bir tarîkattır. Topluca icrâ edilen zikre “hatm-i hâcegân” denilmektedir. Nakşbendîliğin âdâb ve erkânı olarak bilinen, mürîdin günlük hayatında ve zikir yaparken uyması gereken, Nakşbendî literatüründe “kelimât-ı kudsiyye” ve “usûl-ü aşere” olarak adlandırılan birtakım esaslar bulunmaktadır (Tosun, 2006: 342). Hâce Abdülhâlik Gucdüvânî' den intikal eden Nakşbendiyye tarîkatının temel prensiplerini oluşturan esaslar şunlardır:

1.Vukûf-i Zamânî: Vaktin kıymetini bilip değerlendirmektir. Sâlik her daim Allah'ın murakabesi altında olduğunu bilerek, Onun rızasını kazanmak için vaktini hayırlı amellerle geçirmeye dikkat eder.

2- Vukûf-i Adedî: Zâkirin zikredilen zata hürmeten zikir adedini bilmesi, zihnini malayani işlerden koruması, zikre odaklanmasıdır.

3- Vukûf-i Kalbî: Kalbe sahip çıkmak, onu zikir merkezi haline getirmek, mâsivâdan korumak demektir. Kul nasıl ki namaz kılmak için Kâbe'ye yönelip

huzurda duruyorsa, zâkir de kalbe yönelerek huzurda bulunduğunun farkına varmalıdır.

4- Hûş Der-Dem: Nefes kontrolü anlamına gelir. Sâlikin her nefes alış-verişinde “Hayy” isminin tecellisine mazhar olduğunun idrâki içerisinde olmasıdır.

5- Nazar Ber-Kadem: Bakışların kontrolünün sağlanmasıdır. Buna göre gözler sağa sola bakarak mâsivâyâ müptela olmamalıdır. Bakışlar ayak uçuna, önüne odaklanmalıdır. Bu durum insanı harama nazar etmekten de korur.

6- Sefer Der-Vatan: Sâlikin tasavvufî eğitim sürecinde yaşadığı yerden ve halktan manen uzaklaşması, Hakk’a yolculuk yapması, asli vatanına ulaşmayı hedeflemesidir.

7- Halvet der-Encümen: Halk ile beraber bulunurken Hakk’tan gafil olmamak demektir. “El kârda, gönül Yârda” diye de ifade edilen bu esas, mürîdin, dünya hayatında geçimini sağlamak için yapması gerekenleri yapması, ancak kalben her daim Hakk ile beraber olduğunu bilmesidir.

8- Yâd-Kerd: Sâlikin hem dil hem de kalbi ile birlikte zikir yapmasıdır.

9- Bâz-Geşt: Zikirde hatıra geleni kovmak demektir. Kelime-i tevhidden sonra “İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî (Ya Rab! Benim maksadım sensin, senin rızanı istiyorum.) şeklinde ifade edilir.

10- Nigâh-Dâşt: Mahall-i zikir olan kalbi muhafaza etmek demektir. Sâlik kalbine ve zihnine uygunsuz şeylerin girmesini önlemeye gayret eder.

11- Yâd Dâşt: Dil ile söylemese de her daim Allah’ı hatırdâ tutmak, O’nunla birlikte olmak demektir (Yılmaz H. K., 2019: 257-260).

Nakşbendiyye tarikatının Anadolu’ya gelişi Fatih Sultan Mehmet zamanında Ubeydullah Ahrâr’ın halifelerinden Molla İlahî’ye dayansa da Anadolu’da kalıcılığı 19.yy.’da Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî’nin bizzat görevlendirdiği halifeleri aracılığı ile gerçekleşmiştir (Kavak, 2020b: 145).

Nakşbendîliğin, Doğubayazıt bölgesinde yayılmasında bölgede tasavvuf ehli bazı ailelerin sorumluluk aldığı görülmektedir. Van’ın Bahçesaray ilçesi Arvas köyünden gelip Doğubayazıt bölgesine yerleşen Arvasîler² burada önemli ilmî ve

² Arvasîlerin, soy şecereleri Hz. Hüseyin’ e dayanmaktadır. Büyük cedleri Hacı Kasım Bağdadî Anadolu’ ya göç edip Hakkarî civarına yerleşmiş, daha sonra aile mensupları Van ili Müküs

tasavvufî hizmetler yapmışlardır. Merkezi Bitlis olan Nakşbendiyye tarîkatının Küfreviyye kolunun şeyhi Pîr Muhammed Küfrevî (v. 1315/1889)'nin Ağrı'ya gelen en küçük oğlu Şeyh Abdulbari Küfrevî vasıtasıyla Küfrevîler³ Ağrı'da ve Patnos ilçesinde tasavvufî faaliyetler yürütmüşlerdir. Doğubayazıt'ta Şeyh Muhammed Celalî (v. 1332/1914) Medresesinde yetişen Halife Yusuf Bayazidî, Doğubayazıt ile Van'ın Çaldıran ilçesinde ilmî ve tasavvufî hizmetler yapmıştır.

Bölgede tasavvufun gelişmesine katkıda bulunan ailelerden iki tanesi de Âbirî ve Navikî aileleridir. Aslen Muş'un Bulanık ilçesi Âbiri köyüne mensup olup daha sonra Ağrı'nın Tutak ve Eleşkirt ilçelerine yerleşen Âbirî ailesi⁴ ile soyları Hz. Hüseyin'e dayanan, Osmanlı'nın son döneminde Bağdat'tan Doğubayazıt bölgesine göç edip yerleşen Navikî ailesi⁵ bu bölgede tasavvufun temsilciliğini üstlenmişlerdir (Kavak, 2020a: 82-129).

(Bahçesaray) ilçesi Arvas köyüne temelli olarak yerleşmişlerdir. Daha önceleri Kâdirî tarikatına mensup olan Arvasîlerden Seyyid Sibgatullah Arvasî'nin, Nakşbendî şeyhi Mevlânâ Hâlid el-Bağdadî'nin halifesi Seyyid Taha Hakkârî ile tanışması ile aile Nakşbendî-Hâlidî tasavvufî anlayışı benimsemeye başlamıştır. Daha sonra genişleyen aile Van, Bitlis, Ağrı gibi yerlerde ilim ve irşâd faaliyetini sürdürmüştür. Ağrı'da Nakşbendî-Hâlidî çizgiyi temsil eden kişiler Bayazid Sancağında yaşayan Seyyid Abdurrahim Arvasî'nin soyundan gelen Seyyid Mehmed Emin Arvasî ve soyundan gelenler ile Taşlıçay'ın Deni köyüne yerleşen Seyyid Mustafa Arvasî ve soyundan gelen kimselerdir. Geniş bilgi için bkz. (Kavak, 2020a: 82-100)

³ Küfrevîler'in kökeni Siirt'in Şirvan ilçesi Küfra beldesine dayanmaktadır. Nakşbendî-Hâlidî Seyyid Taha Hakkârî'den halifelik icâzetini alan Pîr Muhammed Küfrevî Bitlis'te Küfrevî tekkesinin temelini atmıştır. Bu tekke Ağrı bölgesini en çok etkileyen Nakşbendî-Hâlidî tekke olarak bilinmektedir. İcâzet verdiği otuzdan fazla halifesi ile irşâd faaliyetinde bulunmuştur. Bu halifelerden biri de Erzurumlu Alvarlı Efe olarak tanınan Muhammed Lütfî Efendi'dir. Ağrı ve çevresinde irşâd faaliyetinde bulunan Küfrevî tekkesi mensupları arasında Seyyid Abdülhadi Küfrevî ve Seyyid Abdülbari Küfrevî dikkat çekmektedir. Geniş bilgi için bkz. (Kavak, 2020a: 112-121)

⁴ Âbirîler aslen Kûfe'li olup, Miladi 13. Asırda Muş'un Bulanık ilçesi Âbri köyüne yerleşmişlerdir. Buraya yerleşen büyük cedleri Şeyh Muhammed, Hz. Hüseyin'in soyundandır. Kendisinden sonra oğlu Şeyh Ramazan ve torunu Şeyh Abdülmelik, ilim ve irşâd faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Kâdirî tarikatına mensup olan Şeyh Abdülmelik tarafından bina edilen Âbri medresesinde Seyyid Taha Hakkârî'nin halifelerinden Seyyid Fehim Arvasî talebe olarak okumuş, sonradan Nakşibendi-Hâlidî şeyhi olarak tanınacak olan Şeyh Fethullah Verkansî müderris olarak görev yapmıştır. 19. Yüzyılda Anadolu'da yayılmaya başlayan Nakşbendî-Hâlidîliğe geçmeye başlayan ailelerden biri de Âbirîlerdir. Şeyh Abdurrahman Tağ-i' den icâzet alan Şeyh Tahir Âbirî'nin, Âbirî ailesinden Nakşbendî-Hâlidîliğe geçen ilk kişi olduğu tahmin edilmektedir. Şeyh Tahir, ilim ve irşâd vazifesini Ağrı'nın Hamur ve Tutak ilçelerini içerisine alan Ayntab bölgesinde sürdürmüştür. Aynı aileden Şeyh Abdulaziz Âbirî Ruslarla yapılan savaşta Tutak'ta şehit olmuş, Şeyh Ramazan Âbirî, Şeyh Abdulmenaf Âbirî ve Şeyh Zeynelabidin Âbirî gibi zatlar Ağrı ve çevresinde Nakşbendî-Hâlidî olarak ilim ve irşâd faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Geniş bilgi için bkz. (Köle, 2016:435; Kavak, 2020a, s.122-128).

⁵ Navikiler Hz. Hüseyin'in soyundan olup, ataları Şeyh Abdussamet el Hüseyinî Bağdat'tan gelerek Navik köyüne yerleşmiştir. Seyyid Abdüssamed el-Hüseyinî Hakkârî'de faaliyet gösteren Nehri Tekkesi'ne giderek Seyyid Taha Hakkârî'nin oğlu Şeyh Ubeydullah-ı Nehrî'den tarikat icâzetini almış

2.1.5. Kâdiriyye tarîkatı

Adını kurucusu Şeyh Abdulkâdir-i Geylanî (v. 561/1165)’den alan tarîkattır. “Ğavsü'l-A'zam” lakabı ile tanınan Şeyh Abdulkâdir, bugün İran topraklarında, Hazar denizinin güneyinde bulunan Gilan şehrinde doğmuştur (Uludağ, 1988: 234). Küçük yaşta babasını kaybetmiş, eğitimi ve bakımı annesi ve dedesi tarafından üstlenilmiştir. İlk medrese tahsilini doğduğu yerde yapan Geylanî, daha sonra annesinden izin alarak henüz on sekiz yaşında iken İslâm dünyasının en önemli ilim, kültür ve tasavvuf merkezlerinden biri olan Bağdat’a gitmiştir. Geylanî, Bağdat’ta devrin önemli şahsiyetlerinden Fıkıh, akâid, hadis ve edebiyat alanlarında dersler almıştır (Gürer, 2009: 55).

Hanbelî mezhebine mensup olup, yaşadığı çağda danışılan bir otorite olarak özellikle fıkıh ilmine vukûfiyeti ile dikkat çekmiştir (Yamak, 2015: 2). Daha sonra Bağdat’taki camilerde vaazlar veren Geylanî’nin etrafındaki halkalar gün gittikçe genişlemiştir. İlim-amel bütünlüğünün müşahhas bir örneği olarak halkın teveccühünü kazanmış “fıkhı ile âmil fâkih” payesini almıştır (Çakır, 2012: 74).

Geylanî, medrese tahsilinden ve vaizlik görevinden sonra bir süre, duyduğu mânevî ihtiyaç sebebiyle Bağdat çevresindeki harabelerde inzivaya çekilmiş, daha sonra halkın içerisinde olduğu manevî sıkıntılara bigâne kalmayarak tekrar şehre dönmüştür. Bu süreçte Ebü'l-Hayr Muhammed b. Müslim ed-Debbâs (v. 525/1131) ile tanışmış, tasavvufî hayata ilk adımını onun vasıtasıyla atmıştır. Ebû Sa’d el-Muharrimî (v. 513/1119) ise Geylanî’nin tasavvuf eğitimi aldığı ve kendisini mürşid kabul ederek elinden tarîkat hırkasını aldığı zattır (Kavak, 2020b: 69). Camilerde ve mürşidi El- Muharrimî tarafından kurulan Babu'l-Ezc Medresesi’nde yaptığı vaazlar ile etrafındaki halka genişleyen Geylanî’ye olan rağbetten dolayı bu medrese genişletilmiştir (Geylânî, 2008: 4).

Abdulkâdir-i Geylanî, kendisinden sonra gelen mutasavvıflar üzerinde de etki bırakmış bir şahsiyettir. Bu minvalde Şâh-ı Nakşbend Muhammed Bahâuddin ve İmam-ı Rabbanî gibi büyük mutasavvıfların Şeyh Abdulkâdir-i Geylanî’yi

ve Nakşibendî-Hâlidîliğe intisap etmiştir. 1870’lerde Seyyid Abdüssamed el-Hüseynî ile başlayan ilim ve irşâd faaliyetleri çocukları ve torunları aracılığı ile devam ettirilmiştir. Geniş bilgi için bkz. (Kavak, 2020a, s.128-130).

methederek kendisinden sitayiş ile bahsetmeleri dikkat çekmektedir (Dumlu, 2018: 10)

İslâm dünyasında ilk teşekkül eden tarikatlardan biri olan Kâdirî tarîkatı, Hindistan'dan Fas'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış olup mensubu çok olan bir tarîkattır (Öngören, 2011: 99). Buna bağlı olarak pek çok şubesi teşekkül etmiştir. Eraydın (1997: 438) yedi şubenin ismini zikrederken, Dumlu (2018: 31-48) 47 şube hakkında bilgiler vermektedir.

Kâdirî tarîkatının kısa sürede geniş bir coğrafyaya yayılmasına neden olarak, zamanın ilim ve kültür başkenti olarak da kabul edilen Bağdat'ta kurulması, Geylanî'nin çocukları başta olmak üzere yetiştirdiği talebelerin ilmiye ve sûfiye sınıfı üzerinde etkili olmaları gösterilmektedir. Diğer bir etken olarak da İslâm dünyasını harabeye çeviren Moğol istilasında kıyıma uğrayan Kâdirîlik tarikatına mensup insanların çevre bölgelere özellikle de Anadolu'ya göç etmeleri gösterilmektedir (Azamat, 2001: 134).

Kâdiriliğin Anadolu'ya gelişi Hâlisiyye şubesinin kurucusu Şeyh Abdurrahman Hâlis Kerkükî tarafından Sivas'a gönderilen halifelerinden Şeyh Mûr Ali Baba vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Sivas yöresinde Kâdiriyyenin yayılmasına vesile olan Mûr Ali Baba halk arasında "Nûr Ali Baba" olarak şöhret bulmuş, vefatından sonra Sivas'taki kabri türbeye dönüştürülmüştür (Çelik İ. , 2008: 164).

Kayseri ve çevresinde Muhammediyye kolu gelişirken, Van, Bitlis, Hakkâri çevresinde Geylanî ailesine mensup olan Nehri, Arvasî ve Görentaş şeyhleri Kâdiriliğin Anadolu'da erken dönemde yayılmasında hizmet ederken genel olarak Anadolu topraklarında Kâdiriliğin yayılmasına öncülük eden zatın Eşrefoğlu Abdullah Rûmi (v. 874/1469.?) olduğu kabul edilmektedir (Kara M., 1995a: 478).

Eşrefoğlu Rûmi, Kâdirîlik tarîkatının Osmanlı coğrafyasına yayılmasına öncülük eden şahsiyet olarak kabul edilse de halk arasında kalıcı olarak benimsenmesi Tosya' lı İsmail-i Rûmi' nin zamanına denk gelmektedir (Akkuş, 2001: 120). Kâdiriyye tarîkatının Halisiyye kolunun Anadolu'daki temsilcisi ve ilk mürşid-i kâmil-i olan Dede Osman Avnî Baba (v.1300/1883), Kâdiriliğin 18. yy.'da Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere ülke geneline yayılmasına öncülük etmiştir (Dumlu, 2018: 66).

Abdulkâdir-i Geylanî'nin soyunun hem anne hem de baba tarafından silsile ile Hz. Peygambere dayandığı kabul edildiğinden (Çakır, 2012: 56). Onun soyundan gelen ve yolundan giden halifeler Seyyid⁶ olarak kabul edilmiştir. Tarikat müşidlerinin Seyyid kabul edilmeleri, özellikle Osmanlı idaresinde hürmet görmelerine ve tarikatların Anadolu'da rahatça yayılmalarına katkıda bulunmuştur (Kara A. , 2020: 131).

Geylânî'nin eserleri incelendiğinde onun kendisinden önce yaşayan Mar'uf-i Kerhî (v.200/815), Cüneyd-i Bağdâdî (v. 297/909), Bâyezîd-i Bistâmî (v. 234/848 ?) ve Zünnûn el-Mısrî (v. 245/859 ?) gibi mutasavvıfların izinden gittiği görülmektedir (Yamak, 2015:4).

Kâdiriyye tarikatında “Usûl-ü Aşere/on kâide” diye adlandırılan tevbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, teveccüh, sabır, murâkebe, rızâ gibi kavramlar bulunmakta ve bunlar tarikata giriş şartlarını oluşturmaktadır. Ancak bu şartların kişide bulunmaması tarikate girmeye engel teşkil etmemektedir. Zira, Kâdiriyye dergahının kapısı her kesimden insana açıktır (Dumlu, 2018: 27).

Kâdirî tarikatında zikir cehridir, açıktan ve topluca, oturarak, ayakta, sallanarak ve dönerek yapılır. Günlük Kâdirî zikri, Peygamberimize salât u selam ve dualardan meydana gelmektedir (Kara M., 2010: 228).

Doğubayazıt bölgesinde Kâdiriyye tarikatının mazisinin daha eskilere dayanması muhtemel olsa da günümüze ulaşan bilgi ve belgeler Osmanlının son dönemi ile Cumhuriyetin ilk dönemine aittir. Kâdiriyye tarikatı faaliyetlerinin 19. yüzyılda Bayazid Sancağında yaşamış olan Hacı Mehmed Baba, Ağrı Yığntepe köyünden Sofî Abdulcebbar, Uzunveli köyünde türbesi bulunan Şeyh Bekr-i Sor ve Eleşkirt'in Palaçayır köyünde medfun olan Seyyid Tahir ile birlikte Arvasi ailesinden Bayazid Sancağında yaşamış olan Şeyh Abdürrahim Arvasî (v. 1200/1786), Şeyh Abdülaziz Arvasî (v. 1297/1880) ve Şeyh İbrahim Arvasî (v. 1247/1832)'nin yanı sıra Seyyid Hacı Muhammed Berzencî tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır (Kavak, 2020a :73).

⁶ Seyyid terim olarak “şerefli, asil soylu, onurlu, kutsal, mübarek” manasına gelen şerîf ile (çoğulu eşrâf, şürefâ) birlikte “nesl-i pâk-i Muhammedî'ye mensup olup yüceltmış olan” anlamında Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Fâtıma'dan doğan torunlarıyla onların soyundan gelenler için unvan olarak kullanılmıştır. Hem baba hem anne tarafından Hz. Ali'nin soyundan gelenlere aynı zamanda “seyyidü's-sâdât” denilir. Geniş bilgi için bkz. (Büyükaşçı, 2003: 40-43).

2.2. Künyesi, Nesebi ve Doğumu

Tam adı Yusuf b. Faki Şerif b. Mahmud b. Abdurrahman b. Abdullah el Pinaşi'dir. Tasavvuf ehli ve yöre halkı tarafından çoğunlukla benimsenen ve kullanılan künyesi Halife Yusuf Bayazidî'dir. "Halife" denilmesinin sebebi hem Kâdirî hem de Nakşbendî tarikatından icâzet⁷ alması, Bayazidî denilmesinin sebebi ise doğduğu yerin Bayazid sancağı olmasıdır. Ayrıca Bayazid bölgesinde tasavvufî eğitim ve irşâd izni alan kişilere "şeyh" künyesi verildiği gibi şeyhin vekili/halifesi anlamında "Halife" künyesi de kullanılmıştır.

Resmi kimliğinde Yusuf Tanrıverdi olarak kayıt altına alınmışsa da halk arasında "Halife Yusuf" olarak meşhur olmuştur. Bununla beraber yazdığı eserlerde Yusuf Topçu, Topçuzâde Yusuf, Abdullah b. Mahmud Bayazidî en-Nakşbendî isimlerini de kullandığı görülmektedir (Akboğa, 2017: 25).

Halife Yusuf, 1885 yılında bugünkü Doğubayazıt ilçesine bağlı Zengezur köyünde dünyaya gelmiştir. Daha sonra köy statüsünden çıkarılarak Doğubayazıt'a bağlı bir mahalle olarak Sarıgül Mahallesi adını alan bu yerleşim birimi, İshakpaşa Sarayı yamacında, Ahmed-i Hânî türbesine yakın bir konumda bulunmaktadır (Beyter, 2013: 11). İshakpaşa Sarayı, eski Bayazid şehir merkezinde yer alan ve cümle kapısında bulunan kitabe yazıldığına göre 1875 tarihinde İshakpaşa tarafından yapılmış olup, Osmanlı-İran sınırında bulunan Beyazıt Sancağının yönetim merkezidir (Eyice, 2000: 542).

Halife Yusuf'un babası Şerif Ağa, bölgenin yaygın aşiretlerinden biri olan Haydarî aşiretinin Pinaşi kolundandır (Bayram, 2019: 18). Haydarî aşiretinin yaşadığı bölge Van Gölünün kuzeyinden Aladağ ve Tendürek dağına oradan İran'ın Urmiye kentine kadar olan alanı kapsamaktadır (Erdemci, 2019: 37). Şerif Ağa, İshakpaşa Sarayının topçusu olarak görev yapmıştır. Buna nispetle Halife Yusuf, bazı kaynaklarda Topçuzâde olarak da anılmaktadır (Kavak, 2020a: 178).

⁷ İcâzetnâme; Arapça izin vermek, ruhsat vermek, uygun görmek, onaylamak mânâlarına gelen icâzet ile Farsça mektup, risâle, kitap mânâlarına gelen nâme kelimesinin birleşmesinden meydana gelmiş bir tabirdir. Tasavvufî bir terim olarak icâzetnâme ise; bir tarîkate intisab edip, Allah'ın zikriyle meşgul olan, tasavvuf yolunda ilerleyerek olgunluk makamlarını aşan ve irşat makamına ulaşan sâliklere, mürşitlik yapabileceğini göstermek üzere şeyh efendi tarafından verilen izin belgesinin adıdır. Geniş bilgi için bkz. (Çınar, 2020: s.65-66).

2.3. Tahsil Hayatı

Halife Yusuf, ilk tahsilini çocukluk yıllarında köyün müderrisi olan Molla Ahmed'den almıştır. Daha sonra Şark medreselerini dolaşarak eğitimine devam etmiştir. Ders aldığı müderrislerden biri de Ahmed-i Hânî' nin geleneğini devam ettiren Molla Muhammed Celalî olup, medresesi Ahmed-i Hanî türbesine nâzır idi. Halife Yusuf, bu medresede temel İslâmi eserleri okumuştur (Geçit, 2018b: 135).

Halife Yusuf'un bu medresede birlikte eğitim aldığı arkadaşlarından biri de Bediüzzaman Said-i Nursi (v. 1379/1960)'dir. 1892'de bu medresedeki eğitimini tamamlayan Bediüzzaman'ın daha sonraki yıllarda hocasını ve ailesini ziyaret ettiği, onlarla haberleşip hediyeleştiği bilinmektedir (Şahinler, 2010: 36).

Bediüzzaman Said Nursî ve Halife Yusuf'un aynı medresede eğitim almış olmaları ve ortaya koydukları eserler o dönemde Bayazıt bölgesinde verilen medrese eğitiminin niteliği hakkında fikir vermektedir. Halife Yusuf'un bağlı olduğu bu ilmi silsile "Ahmed-i Hânî Ekolü" olarak adlandırılmış olup 16. asırdan günümüze kadar gelmiştir (Geçit, 2021).

Öte yandan aynı ilim halkasından yetişen Bediüzzaman Said Nursî ile Halife Yusuf'un daha sonra yaptıkları çalışmalarda farklı metodlar izledikleri değerlendirilmektedir. Buna göre Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Türkiye'nin batı bölgelerinde zorunlu ikamete tabi tutulan Bediüzzaman'ın daha çok iman hakikatlerini anlatmaya çaba sarf ettiği, Halife Yusuf'un ise tasavvuf ile ilgilendiği, Doğubayazıt bölgesindeki medreselerde eğitim verdiği ayrıca Kürt dilinin geliştirilmesi için gayret gösterdiği görülmektedir. (Yüksel, 2011:186).

2.4. Hocaları

Molla Ahmed ez-Zengezorî: Halife Yusuf'un, medrese eğitimini aldığı ilk hocasıdır. Teracim kitaplarında biyografisi hakkında bilgiye ulaşamadığımız Molla Ahmed, Zengezur köyünün müderrisi, imamı ve Halife Yusuf'un ilk hocası olması hasebiyle önem arz etmektedir (Kavak, 2020a: 178).

Molla Muhammed Celalî: Yaşadığı asırda Bayazid sancağının önde gelen âlimlerinden olup 1851 yılında burada dünyaya gelmiştir. Dinî ilimlerdeki derinliği

ve Arapçaya olan hâkimiyeti ile temeyyüz eden Molla Muhammed Celalî'nin açtığı medrese bölgenin en çok rağbet gören eğitim merkezlerinden biri olup doksan talebeye eğitim verilen bir kapasiteye sahip olduğu belirtilmiştir (Durma, 2014: 52). Celalî'nin medrese hizmeti Osmanlı döneminde o kadar kıymetli bulunmuş olmalı ki; o medresede okuyan talebeler yüksek tahsil gören talebeler statüsünde kabul görerek askerlikten muaf tutulmuşlardır (Geçit, 2018b: 153). Celalî, aynı zamanda bölgenin tasavvuf geleneğine sahip ailelerinden biri olan Arvasilerin damadı olup Seyyid Abdülaziz Arvasî'nin kızı Hatice Hanım'la evlenmiştir. Bayazid'ten sonra bir müddet o zaman Karaköse olarak bilinen Ağrı'da da talebe yetiştirmeye devam eden Celalî, 1914 yılında 1.Dünya savaşının çıkması ve Rusların bölgeyi işgal etmesi sebebiyle gittiği Siirt'in Şirvan ilçesinde aynı yıl vefat etmiştir. Molla Muhammed Celalî'nin Doğubayazıt'ta bulunan ve zamanla yıkılan medresesinin temeli daha sonra bulunmuş, 2014 yılında Doğubayazıt Kaymakamlığı tarafından aslı baz alınarak yeniden bir medrese inşa edilmiştir (Doğubayazıt Gazatesi, 2014).

Molla Hamid es-Siirdî: Künyesi Molla Hamid b. Mustafa b. Molla Halil es-Siirdî olup 1275/1858 yılında Siirt'te doğmuştur. Medrese tahsilini ağabeyi Molla Hasan Fehmi efendinin yanında tamamlamış, icâzetnamesini aldıktan sonra Salihîyye, Fahriye ve Rahimîyye medreselerinde kırk beş yılı aşkın bir süre müderrislik yapmıştır. Molla Hamid' in müderrislik yaptığı kurumlardan biri de dedesi Molla Halil es-Siirdî (v. 1257/1843) adına yaptırılan Molla Halil-i Siirdî medresesidir (Elçiçek, 2019: 10). Molla Hamid, Cumhuriyet döneminde tevhid-i tedrisat kanununun çıkmasıyla beraber Siirt'te imamlık ve vaizlik görevlerinde bulunmuştur. Aklî ve naklî ilimlerdeki müktesebatı ile dikkat çeken Molla Hamid' in özellikle fıkıh, kelâm, tefsir ve hadis alanlarında da ihtisası bulunmaktaydı. 1350/1932'de Siirt'te vefat eden Molla Hamid' in El Hediye'tü'l-Hamidiyye ve Hallu'l-Meâkîd Üzerine Talikat adlı eserlerinin yanı sıra Takriz, Arapça methiye ve gazelleri bulunmaktadır (Akay, 2020: 292).

2.5. Hocalık Yaptığı Yerler

Halife Yusuf, medrese tahsilini tamamladıktan sonra, hocası Molla Hamid'in tavsiyesi ile Cizre'nin Hedil köyünde imam olarak göreve başlamış ve bu görevi beş yılı aşkın bir süre devam ettirmiştir (Candan, 2011: 51). Daha sonra Van'ın Çaldıran

ilçesinde imamlık yapmış, açtığı medreselerde müderrislik görevini ifa etmiştir. Vefatına kadar Doğubayazıt'ın farklı köylerinde imamlık ve müderrislik görevlerini yerine getirmiştir (Geçit, 2018b: 135).

2.6. Ailesi, Evliliği ve Çocukları

Halife Yusuf'un üç kız, üç erkek evladı dünyaya gelmiştir. Eşinin ismi Fatma'dır. Büyük oğlu Şeyh Mustafa, babasının izinden giderek tasavvuf yolunu tercih etmiş, tasavvuf icâzetini zamanın büyük âlim ve mürşitlerinden olan Şeyh Seyda Muhammed Said' ten almıştır. İkinci oğlu Şeyh Muhammed Nuri de Şeyh Seyda Muhammed Said'in halifelerinden biri olarak Nakşbendiyye tarikatının Doğubayazıt bölgesinde yayılmasına hizmet etmiştir (Çağlayan, 1996: 295). Diğer oğlu Şeyh Muhammed ve halen hayatta olan Şeyh Muhammed'in oğlu Şeyh Abdullah, ilmî ve tasavvufî hizmetleri devam ettirmişlerdir (Kavak, 2020a: 122).

2.7. Vefatı

Halife Yusuf, 7 Şevval 1384/09 Şubat 1965 tarihinde gece yarısı saat 02:00 civarında 80 yaşında vefat etmiştir. Naaşı, vefat ettiği Doğubayazıt'ın Çalha-i Halife (Seslitaş) köyünde defnedilmiş olup kabri üzerine daha sonra türbe bina edilmiştir (Çağlayan, 1996: 297).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HALİFE YUSUF BAYAZİDÎ'NİN ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

3.1. İlmî Şahsiyeti

Halife Yusuf, Ahmed-i Hânî ile başlayan Molla Muhammed Celâlî ve Molla Mahmud Bayazidî (v. 1283/1867 ?) ile devam eden Şark medreselerinin karakteristik âlim, müderris, sûfî, müellif gibi öne çıkan özelliklerini çok güçlü bir şekilde şahsında toplamıştır. Halife Yusuf'un telif ettiği eserlere baktığımızda, onun Kürtçe, Türkçe, Arapça ve Farsça'yı büyük bir ustalıkla kullanabildiği görülmektedir. Bununla birlikte o, mensubu olduğu Ahmed-i Hânî geleneğinin bir özelliği olarak eserlerini Kürtçe olarak kaleme almıştır. Bu özelliğiyle Ahmed-i Hânî geleneğinin 20. yüzyıldaki en büyük temsilcisi olmuştur (Kavak, 2020a: 179).

Köklü bir geçmişe sahip olan Şark medreselerinde yetişen büyük âlimler bulunsa da bunların yeterli sayıda yazılı eser bıraktıklarını söylemek mümkün görünmemektedir. Halife Yusuf, bu medreselerde yetişip de ilmini yazıya döken, mazî ile istikbâl arasında köprü görevi gören müstesna müderris ve sûfîlerden biri olmuştur. Başta medrese çevresi olmak üzere yazı hayatında Kürtçeyi kullanmayanları eleştiren Halife Yusuf, halka islâm dinini öğretmek için dili bir araç olarak görmüş, mensubu olduğu Ahmed-i Hânî geleneğinin bir özelliği olarak eserlerini Kürtçe olarak kaleme almıştır. Yazdığı ilmihal kitabı onun özellikle Şafîî fikhına olan vukûfiyetini ortaya koymaktadır. Halkın yaygın olarak karşılaştığı fikhî sorunlarla beraber nikâh ve miras gibi hususları şemayla ve akıcı bir dille anlatarak konunun kolayca kavranmasını sağlamıştır. Din öğretiminin Arapça yapılmasının gerekliliğine işaret etmekle birlikte dinî ve tasavvufî sohbetlerin Kürtçe olarak yapılmasının, bir taraftan Kürtçenin gelişmesine diğer taraftan dinin daha hızlı ve kolay anlaşılmasına katkı sağlayacağına inanmaktadır. (Bayazidî, 1961: 1-2).

Halife Yusuf, fıkıh, hadis, akaid, tasavvuf gibi İslâmî ilimler alanında eserler yazmış olmasının yanında matematik, edebiyat gibi aklî ilimler alanında da eserler yazmasıyla da dikkat çekmiştir.

3.2. Eserleri

Halife Yusuf, yaşadığı bölgedeki çoğu ulemanın aksine sadece sözlü anlatımı, irşâdı tercih etmemiş, ilmî birikimini muasırları ile paylaşmakla yetinmemiş, onları yazıya dökmüş ve farklı ilim dallarında eserler telif etmiştir. Başlıca eserleri şunlardır.

3.2.1. Akîdetu'l-imân

Halife Yusuf'un bu eseri muhtasar bir akaid metnidir. Yöre halkının temel inanç esasları hakkında kısa bilgi sahibi olmasını hedefleyen bir kitapçık olup müellif bu eserde ele aldığı konuları üç başlık altında toplamıştır. Birinci bölümde İslâm'ın şartlarına, ikinci bölümde iman esasları, peygamberlerin hayatı, kıyamet alâmetleri gibi muhtelif konulara, üçüncü bölümde ise Peygamberimizin hanımları, sahabenin fazilet dereceleri, Ehl-i Beyt, velilerin kerametleri gibi konulara değinilmiştir. Bu eser, müellif tarafından yazılan İrşâdu'l İbad (Büyük Şafiî İlmihali)' ın bir parçası ve ilk kısmı olarak 1960 yılında Hira Yayınevi tarafından bastırılmıştır. Daha sonra Halife Yusuf'un torunu Şeyh Abdullah Tanrıverdi tarafından müstakil bir eser olarak, Kürtçe olarak yeniden yayınlanmış, 2005 yılında M. Salih Geçit tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

3.2.2. İrşâdü'l-ibâd

Halife Yusuf'un Şafiî fıkı ile ilgili yazdığı eserdir. Eserin ismi ve ana başlıkları Arapça alfabesi ile yazılmış olsa da kitabın önsözünde belirtildiği üzere kitabın yazılış amacını Arapça bilmeyen insanlara dinlerini kendi dillerinde öğretilmesi olarak açıklanmıştır. Halife Yusuf, kitabın başında yazdığı Kürtçe dörtlükte bu durumu şöyle açıklamıştır (Bayazidî, 1960: 1)

Ey ümmîler! Siz ki Arapça bilmezsiniz
Sizlere müjdedir eğer söylediğimi bilseniz
Kim ki bunu okusa yaşlı veya gençlerden
Olur fâkih, haberdâr ve bilginlerden

İrşâdü'l-İbâd'ın medreselerde okutulan diğer fıkıh kitaplarından farklı bir özelliği bulunmaktadır. Şark Medreselerinin müfredatında bulunan ve İmam Nevevi

tarafından yazılan Minhâcü't-Tâlibîn ve Kadı Ebu Şuca (v. 500/1107) tarafından yazılan Gâyetü'l-İhtisar, Remlî (v. 844/1441) tarafından kaleme alınan Nihayetu'l-Muhtac İlâ Şerhi'l- Minhâc gibi Şafiî fıkıh kitaplarında konular özet olarak yazılmıştır (Geçit, 2018a: 89). Bu konuların daha iyi anlaşılabilmesi için bu kitapların farklı âlimler tarafından yazılan şerhleri de okutulmuştur. İrşâdü'l-İbâd' da ise konular şerhlere ihtiyaç bırakmayacak şekilde düzenli bir şekilde açıklayıcı olarak ele alınmıştır (Bayram, 2019: 22).

İrşâdü'l-İbâd'da, sırası ile akîdetu'l-imân, kitâbu't-taharet, kitâbu's-salat, kitâbu'l-cenâiz, kitâbu'z-zekât, kitâbu's-savm, kitâbu'l-i'tikâf, kitâbu'l-hac, kitâbu'l-bey', kitâbu'l-vasiyet, kitâbu'l-sayd ve ez-zebaih, kitâbu'l-udhiyye, kitâbu'n-nikah, kitâbu'l kase ve en-nüşûz, kitâbu't talâk, kitâbu'r-ridâ', kitâbu'l-cinaye, kitâbu'r-ridde bölümlerinden oluşmaktadır. Müellif bu kitapta her konunun alt bölümlerini bablar, babları da alt başlıklar şeklinde ele almıştır.

İrşâdü'l-İbâd' ın dikkat çeken özelliklerinden biri de diğer fıkıh kitaplarının aksine ilk babda temizlik konusuna değil de İslam'ın inanç esaslarına, İslam'ın şartlarına yer verilmiş olmasıdır. Eser telif edildikten sonra el yazması nüshaları çoğaltılarak Şark Medreselerinde okutulmuş ve medrese müfredatının temel eserlerinden biri olmuştur. Daha sonra matbaada Arap alfabesi ile 1948 yılında Şam'da, 1960 yılında ise Türkiye'de Ankara'da Nur Matbaası tarafından bastırılmıştır (Geçit, 2018b: 138). Daha sonra "İrşâdu'l İbad Min Avami'l Mü'minin / Büyük Şafiî İlmihali" adıyla Türkçeye çevrilerek Hira Yayınları tarafından bastırılmıştır. Eser aynı yayınevi tarafından 1998'de Arap alfabesi ile Kürtçe, Latin alfabesi ile de Türkçe olarak bir arada iki cilt halinde yayınlanmıştır. Halife Yusuf'un torunu Şeyh Abdullah Bayazidî tarafından yapılan tashih ile 696 sayfa olan bu eser Nûbîhar yayınları tarafından 2015 yılında bastırılmıştır.

Ahmed-i Hânî hakkında araştırmalarda bulunan Abdurrahman Durre, (v. 1433/2012), İrşâdu'l İbad adlı eserin Şeyh Ahmed-i Hânî'ye olduğunu düşünmektedir. Ancak Durre, Halife Yusuf'u sağlığında görmüş, yazdığı eserlerden haberdar olan ve o tarihte Doğubayazıt'ta Ahmed-i Hanî geleneğini devam ettiren Molla Musa Celalî'den durumu yerinde araştırmasını talep etmiş ve aldığı cevabı

kitabında yayınlamıştır. Molla Musa Celalî (v. 1442/2021) 'nin yazdığı cevap şu şekildedir (Durre, 2002: 16):

“Halife Yusuf’un kitabının Ahmed-e Xanî’nin kitabı olup olmadığı hakkındaki konuyu oğlu Şeyh Muhammed’e sordum. Ondan aldığım cevap şudur: Rahmetli pederim, kitabı daha hat iken, ismini “Kifayettü’l Avam” koymuştu. Sonra kitabı baskıya verirken adını “Tuhfetü’l Amilin” olarak değiştirdi. Muamelat ile ilgili bazı ilaveler yaptıktan sonra ikinci kez Ankara’da “İrşadu’l İbad” olarak baskısını yaptı.”

Molla Musa Celalî’nin aktardığı ve eserin yazılış sürecinden haberdar olan Şeyh Muhammed’in verdiği bu malumat, İrşadu’l-İbâd’ın Halife Yusuf’a ait bir eser olduğunun teyit edilmesi açısından önemlidir.

3.2.3. Mecma’u’l-mesâilî’s-şer’iyye

Şafiî fikhı hakkında yazılan bu eser medrese talebelerine yönelik kaleme alınmıştır. İrşâdü’l-İbâd’ın birinci kısmında yer alan konuları ihtiva etmekle birlikte kitabu’l-iddet, kitabu’l-had, kitabu’l eti’me gibi farklı konulara da yer verildiği görülmektedir.

Eser, İrşâdü’l-İbâd’ın birinci bölümü olarak yazılmıştır. Daha sonra Halife Yusuf’un torunu Şeyh Abdullah Bayazidî tarafından yeniden gözden geçirilerek 795 sayfalık müstakil bir kitap olarak 2008 yılında Nûbihar yayınları tarafından bastırılmıştır. Eser, İslâm’ın erkânlarıyla başlamış, devamında Peygamber Efendimize ve diğer peygamberlere iman ve muhabbetten bahsedilmiştir. Hulefa-i Raşidin ve Sahabe-i Kiramın Hakk katındaki yeri vurgulanarak onlara saygı ve sevginin imanın gereği, onlara buğz etmenin de küfür neticesi olduğuna vurgu yapılmıştır. Şefâat, mirâc, kıyamet alametleri ve peygamberlere saygısızlık etmenin hükümlerine değinilmiştir. Eserde İslâm inanç esasları Âmentüdeki sıralamaya göre özetle açıklanmıştır. Son olarak Peygamberimizin şeceresi, evlatları, ezvac-ı tahirat, avam bir Müslümanın bilmesi gereken dînî bilgiler, hulefa-i raşidinin ve sâhabelerin üstünlük dereceleri, evliyaların kerametleri ve Ehl-i Sünnetin dört mezhebi hakkında özet bilgilerden bahsedilerek birinci bölüm tamamlanmıştır.

Eserin ikinci kısmında ise diğer klasik fıkıh eserlerinde olduğu gibi konulara kitabu't-taharet ile başlanmış akabinde diğer konular sıra ile ele alınmıştır.

3.2.4. Tecvîdü'l-kur'ân

Halife Yusuf bu eserde tecvid kaidelerini kısa bir şekilde talebeler için açıklamıştır. Eser, 38 konu başlığı ve 44 sayfa olup ilk baskısı Hira Yayınevi tarafından 1960 yılında yapılmıştır. Ele aldığı konular ve sayfa adedi olarak Karabaş tecvidiyle benzerlik göstermektedir. Yazı dili itibari ile talebeler için yazıldığı anlaşılan eser, bilindiği kadarıyla Doğubayazıt bölgesinde Kürtçe yazılan ilk tecvid kitabı olarak da dikkat çekmektedir (Geçit, 2018b: 139). Eserin başlangıcında tecvid öğrenmenin ehemmiyetinden bahsedildikten sonra tecvid konuları sıra ile ele alınmıştır. Halife Yusuf tarafından 1960 yılında teksir ile bastırılan Tecvîdü'l-Kur'ân 2008 yılında Nûbihar yayınları tarafından hem müstakil olarak hem de Akidetu'l İman adlı eserle birlikte bastırılmıştır.

3.2.5. Tuhfetü's-sıbyân

Çocuklar için yazılmış olan bu eserde temel dinî bilgilere dair konulardan bahsedilmektedir. Şafiî mezhebine mensup olanlar için Kürtçe yazılan ve 140 sayfadan oluşan bu eser İrşâdü'l-İbâd'ın özeti mahiyetinde olup Nûbihar Yayınları tarafından 2008 yılında bastırılmıştır. Eserde kitabu't-taharet, kitabu's-salat, kitabu'z-zekât, kitabu's-savm, kitabu'l-hac gibi başlıklar bulunmaktadır. Kitapta bütün fıkhi konulara yer verilmemesinin sebebi olarak kitabın çocuklara yönelik olarak yazılması gösterilmektedir (Bayram, 2019: 19).

Halife Yusuf, bu eserdeki konuları açıklarken bölgede yaşayan halkın güncel ihtiyaçlarını ve karşılaştıkları problemleri ele alarak bunlara fıkhi çözümler getirmeye çalışmıştır. Özellikle kırsalda yaşayan tarım ve hayvancılıkla geçinen insanların günlük hayatta karşılaştıkları problemlere dair hükümlere çokça yer verilmiştir.

3.2.6. Manzum takriz

Halife Yusuf'un manzum olarak kaleme aldığı, daha çok tasavvufi görüşlerini yansıttığı eserdir. Müellif, bu eserde dinî ve tasavvufî yaşantıdaki tenakuzlara

eleştirel bir yaklaşım sergilemekte, buna çözüm olarak da Kitap, Sünnet ve Selef-i Salihin'i referans olarak göstermektedir. Allah sevgisi ve Hz. Peygamber aşkının çokça dile getirildiği bu eser serbest kafiye ile yazılmış olup, ilk basımı 1961 yılında Ankara'da Nur Matbaası tarafından gerçekleştirilmiştir. Halife Yusuf, bu eserinde muhtemel olan hataları gördükleri takdirde düzeltme yapmaları konusunda okuyuculardan ricada bulunmuştur. Halife Yusuf'un bu eserinde Ahmed-i Hanî'nin Mem u Zin adlı eserinden etkilendiği değerlendirilmektedir (Yüksel, 2013:540).

3.2.7. Hutbeler

Halife Yusuf'un Cuma hutbelerinde okuduğu hutbelerden bir kısmını topladığı kitabıdır. Geçit' e göre (2018b: 138). Kürtçe yazılan ve hacim olarak küçük olan bu kitap 1963 yılında Nur Matbaası tarafından basılmıştır. Ancak Zinar, kitabın 1963'te basıldığını, yayınevinin belli olmadığını belirtmektedir (Zinar, Diyarname, 2021). Kitabın üzerinde ebced hesabıyla Halife Yusuf'un ismi 156 sayısı ile gösterilmiştir. Halife Yusuf bu kitabında hutbenin rükünlerini şöyle sıralamıştır (Bayazidî, 1963: 3):

- 1-Allah'a Hamd
- 2-Salavât
- 3-Takvayı vasiyet
- 4-Ayet
- 5-Mü'minler için dua

3.2.8. Tuhfetu'z-zâkirîn

Hadis kitaplarından seçilen bazı hadislerin Arapça metni verildikten sonra, Kürtçe tercümesi ve kısa şerhinin yapıldığı eserdir. Bu eser, bilindiği kadar Bayazid bölgesinde Arapça metin ve Kürtçe şerh usulünde yazılan ilk eser olarak dikkat çekmektedir (Geçit, 2018b: 139). Eser, Arap alfabesiyle Nur Matbaası tarafından 1963 yılında Ankara'da basılmıştır.

3.2.9. Kitâbu'l-ferâiz min dureri'l-garâiz

Halife Yusuf'un İslâm Mirâs Hukuku alanında yazdığı bir eser olup, müellif, bu eserde yazar olarak Abdullah ibn Mahmud en-Nakşbendî ismini kullanmıştır.

Eser, Doğubayazıt bölgesinde, mirâs hukuku alanında Kürtçe'nin Kurmanci lehçesinde yazılmış ilk eser olması açısından da ayrı bir öneme sahiptir (Sönmez, 2021: 82).

Miras konularının Şafî mezhebine göre ayrıntılı ve sistematik bir şekilde anlatıldığı bu eser, Nur Matbaası tarafından 1960 yılında Ankara'da Arap alfabesi ile basılmış olup 56 sayfadan oluşmaktadır. Eserde kapsamlı bir ferâiz cetveline de yer verilmiştir. Eserde oluşturulan bir tabloyla mirastan kimlerin ne kadar pay alabileceği karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir. Bu tablo ile miras problemlerinin çözümüne pratik olanaklar sağlanmaktadır (Bayazidî, 1960: 15).

3.2.10. Tuhfetu'l-âmilîn

Şafî Mezhebine mensup Müslümanlar için yazılmış olan bu kitap İrşâdu'l-İbad'ın özeti mahiyetinde küçük bir ilmiyal ve fıkıh kitabıdır. Arapça yazılan bu eser 1913-14 yıllarında Şam'da Terakki Matbaasında basılmıştır (Elçiçek, 2019: 23).

3.2.11. Tuhfetu'l-ihvan

İslâm fıkıhı alanında Arapça yazılmış bir eser olup 134 sayfadır. Halife Yusuf'un vefatından sonra 1996 yılında, oğlu Şeyh Mustafa tarafından hazırlanmış Arapça, Türkçe ve Kürtçe bölümler halinde Şura Yayınevi tarafından İstanbul'da basılmıştır. Kitapta Farsça beyitler de bulunmaktadır. Kitapta dört farklı dilin kullanılması ile farklı milletlere mensup Müslümanlara bir arada hitap edilmesi kitabın ismine de muvafık düşmektedir.

Kitabın girişinde Peygamber Efendimize getirilen salavâtların faziletinden bahsedilmektedir. Yirmi farklı salavât-ı şerifenin faziletleri, İmam Şâ'ranî (v. 973/1565), Hasan-ı Basrî (v. 110/728) ve İmam Gazzâlî (v. 505/1111) gibi âlimlerin görüşleri ile açıklanmıştır. Devamında camilerde görev alacak imamlara yönelik olarak yazılan hutbe duaları, bayram namazlarının kılınışı, hutbe ve duaları, nikâh akdinin yapılışı (şema ile gösterilmiş), sefer duası, cenaze duası v.b. konu başlıklarına yer verilmiştir. Daha sonra tasavvuf ilmi ile ilgili bilgilerin yanı sıra Halife Yusuf'un Kâdirî ve Nakşbendî tarikatlarına ait şecerelerine de yer verilmiştir (Bayazidî, 1996: 18-99).

3.2.12. Rîsalet'ul hîsab/matematik

Matematik alanında yazılmış küçük hacimli bir kitaptır. Eser, küçük olmakla birlikte –bilindiği kadarıyla- bölgede yazılmış ilk Kürtçe matematik kitabı olması bakımından önemlidir. Böyle bir çalışmanın yapılmış olması müellifin matematik alanında da yetkin bir âlim olduğunu göstermektedir (Bêcirmanî, 2003: 26). Bununla birlikte bu kitabın seviyesi ağır olmayıp günlük yaşamda bir insana lâzım olacak düzeyde temel matematik bilgisi verilmektedir (Akboğa, 2017: 31).

3.2.13. Kasideler

Halife Yusuf tarafından yazılan kasideler torunu Şeyh Sebih Tanrıverdi tarafından bir araya getirilerek “Çend Qesîdeyen Şêx Ahmede Xanî u Xelîfe Yusif Beyazîdî” adıyla 2011 yılında İstanbul’da Artus yayınevine bastırılmıştır. Halife Yusuf, bu eserdeki kasidelerin büyük çoğunluğunu Nakşbendî Şeyhi Muhammed Nuri Dirşevî ve Mevlânâ Hâlid Bağdadî’ye ithâfen yazmıştır. Bununla birlikte eserde Halife Yusuf tarafından Şeyh Taha-i Nehrî ve Şeyh Muhammed Nuri Küfrevî için yazılan kasidelere de yer verilmiştir. Eser Arap ve Latin alfabeleriyle karşılıklı olarak düzenlenmiştir.

3.3. Halife Yusuf Üzerinde İz Bırakan Müellifler

Ahmed-i Hânî: 1061/1651 yılında Doğubayazıt’ta dünyaya gelmiştir. Aslen Hakkari’li olup Han aşiretine mensup olan babası Molla İlyas, aynı zamanda bir medrese âlimidir. Babasının vefatından sonra abisi Molla Kasım’ dan da dersler alan Hânî, Ahlat, Bitlis, Urfa ve Tebriz’de tahsil görmüş, Hoşab’da bulunan Ataiye medresesi müderrislerinden Molla Camî’ den ilmî icâzet almıştır. Daha sonra Bağdat ve Mısır’ a ilmî seyahatler yapan, hac farızasını yerine getiren Hânî, Doğubayazıt’a döndükten sonra, bir yandan İshakpaşa Sarayında resmi kâtiplik yapmış diğer taraftan da inşa ettirdiği medresede eğitim vermiştir. Fıkhî olarak Şafi’î, itikadî olarak Eş’arî mezhebine bağlı olan Hânî, tasavvuf ekollerinden Nakşbendiyye’ye müntesiptir. 1119/1707 yılında 57 yaşında Doğubayazıt’ta vefat eden Hânî, eserlerini Kürtçe olarak kaleme almış olup, günümüze ulaşan dört eseri şunlardır: Nûbîhara Piçûkan, Eqideya İmanê, Divan, Mem u Zin (Yıldırım, 2011: 23; Cîhanî, 2013: 39).

Molla Halil-i Siirdî: Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Gulpike köyünde 1163-1164/1750-1751 yılında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Şevki ve Halil mahlaslarını da kullanan Molla Halil' in, Şark medreselerinde okutulan klasiklerden olan, akaid ve tasavvuf konularını ele aldığı Nehcü'l-Enam adlı eseriyle birlikte 30 civarında eseri bulunmaktadır. Mezar taşında yazılı olan vefat tarihi 1259/1843' tür (Gözetin, 2015: 15-28).

Molla Hüseyin Batâyî: Molla Hüseyin Batâyî, ilk Kürtçe mevlid'in yazarı olarak meşhur olup, 17. ve 18. yy.' da yaşamıştır. Doğumu ve vefatı ile ilgili farklı tarihler zikredilmekle beraber, çoğunluk 1091/1680 yılında Şırnak'ın Beytuşşebap ilçesine bağlı Batê köyünde dünyaya geldiği ve 1174/1760'da vefat ettiği konusunda fikir vermektedir. Mevlid ile birlikte Hemail ve kendisine nispet edilen Zembilfiroş isimli eserleri de bulunmaktadır (İlhan, 2013: 5-14).

3.4. Tasavvufî Şahsiyeti

Halife Yusuf, Ahmed-i Hânî geleneğinin bir temsilcisi olarak şariat ve tarîkat; medrese ve tekke birlikteliğine vurgu yapan, bunu da kendi hayatında pratiğe döken bir şahsiyettir. Mütevazı bir hayat süren, lisan-ı hâl ve lisan-ı kâl ile insanlara nasihat eden, kimseye yük olmamaya gayret eden, Peygamber Efendimizin yaptığı gibi kendi elbiselerini kendisi diken, tasavvufî yaşantısıyla örnek olan bir sûfidir (Geçit, 2018b: 135).

Onun ömrünün son kırk yılını “siyamu'd-dehr”⁸ denilen nafile oruçla, gecelerini de kıyam ile geçirdiği belirtilmektedir (Çağlayan, 1996: 296). Ancak Halife Yusuf'un torunu Şeyh Abdullah Tanrıverdi ile yaptığımız görüşmede, “Siyamu'd-dehr” ifadesinin kesintisiz oruç şeklinde değil de Peygamber Efendimizin tavsiye ettiği şekilde ayın başı, ortası ve sonunda tutulan oruçların yanı sıra her pazartesi ve perşembe günü tutulan sünnet oruçlar olduğu ifade edilmiştir (Tanrıverdi, Kişisel İletişim, Ocak 2021).

⁸ Siyamu'd-dehr: Ramazan dışındaki aylarda ara vermeksizin her gün tutulan oruç demektir. Peygamber Efendimiz, sahabilerden Abdullah b. Amr b. Âs'a yaptığı tavsiyede siyamu'd-dehr yerine Ramazan ayının dışındaki aylarda, her ay üç gün oruç tutulmasının yeterli olduğunu belirtmiştir. Geniş bilgi için bkz. <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=2&SAYFA=409>

3.5. Tarîkâta İntisabı, Tasavvufî Eğitimi ve İcâzeti

Halife Yusuf, medrese tahsilini tamamlayıp icâzetini aldıktan sonra, Şırnak ilinin İdil ilçesi Hedil köyünde imamlık vazifesini yapmıştır. Şark ulemasındaki geleneksel imam/müderris uygulamasını devam ettirerek aynı zamanda medreselerde talebe yetiştirmiştir. Bu süreçte Şırnak'ta Cizreli Şeyh Muhammed Said (v. 1387/1968) ile dostluk kurmuş ve tasavvuf ilmine dair ilk eğitimini ondan almıştır. 1923 yılında, 38 yaşında iken seyr u sülûkünü tamamlayan Halife Yusuf, ilk icâzetnâmesini Cizre'de bulunan Nakşbendî/Halidî şeyhi Muhammed Nurî ed-Dirşevî (v. 1342/1924)'den almıştır (Geçit, 2018b: 135).

Bu minvalde tasavvufî geleneğin teşekkülünde ve kurumsal yapısının devam ettirilmesinde önem arz eden icâzet kavramına değinmek yerinde olacaktır. İcâzet, bir tarikatla seyr u sülûkünü tamamlayan ve mürşidlik yapabilecek olgunluğa erişen kişiye şeyhi tarafından verilen izin belgesidir. Bu belge ile tarikatlarda iç disiplin, tertip ve düzen sağlanması, tasavvufun ehil olmayan kişiler tarafından istismar edilmesinin engellenmesi amaçlanmıştır. Şeyh tarafından görevlendirilen kişi *halife* olarak adlandırılmaktadır. Halife, kendisine verilen icâzet belgesi ile bulunduğu yerde tarikatın prensipleri doğrultusunda hareket ederek irşâd görevini yerine getirmekle mükellef kılınmıştır (Çınar, 2020: 63-64).

Şeyh Muhammed Nuri ed-Dirşevî'nin Halife Yusuf'a verdiği icâzetnâmenin tercümesi:

Bismillâhirrahmânirrahîm ve bihi nesta'in

Kapısında ümitsizce bekleyenlere icabet ederek, onlara sınırsız ihsanda bulunan Allah'a hamd olsun. En mükemmel bir şekilde ve tam teslimiyetle salat ve selâm sedef incisi habibi, visalin ve bereketin en büyük sebebi, Seyyidimiz, Senedimiz ve Mevlamız, Fahr-i alem Hz. Muhammed (a.s.)'in, Onun sahabelerinin ve kerim kardeşleri olan enbiyay-ı âzamın üzerine olsun.

Bu fakîr, hakîr, daima aciz ve kusurlu olan, günahlarından dolayı seleflerinden geri kalan Muhammed Nurî el-Cezerî, Rebû'l-ahir ayında 1324 yılında zamanın şeyhi ve muttakîsi Şeyh Muhyeddin tarafından seçildi, memnun edildi ve kendisine izin verildi. O ki; ilmi ile amil, faziletli, kâmil, müritleri terbiye eden,

sâliklerin mürşidi olan şeyh Abdulhâkim'in halifesi idi. O da hilafet iznini bahr-i umman, büyüklerin yolunu büyüklerden alan, bakibillah fenafillah, uzakta veya yakında olanların, manaların mürşidi Şeyh Ömer'u-l Amir' den aldı. Şeyh Ömer de Nakşbendi tarîkatı icâzetini ve tarikat hırkası giyme iznini afiflerin kutbu, vasıl olanların gavvı, Hz. Mevlânâ Şeyh Hâlid zü'l-cenaheyn'den almıştır. Allah onları arındırsın, katına yakınlaştırsın, onların envarını bizlerden üstün kılsın. Silsile bu şekilde devam eder...

Onların bu fakire verdiği izinle ben de temiz, faziletli ve muttaki kardeşim Şeyh Yusuf Bayazidî'ye teveccüh ettim. Nakşi sadatının belirli zikirlerini telkin etmesi, insanları zikre alıştırıp zikri yönetmesi, zikri devam ettirmesi için kendisine Hâlidî-Nakşbendî icâzet iznini verdim. Riyazet için irade ortaya koyarak sülûk edenlere yardım etmek üzere hatme-i Hocegâniyye halkasını oluşturmak, Peygamber Efendimize, onun ehl-i beytine ve ashabının cümlesine salat u selam getirilmesi için ona izin verdim. Ehli Hak olan Ehli sünnet ve cemaat mezhepleri Eş'ariye ve Maturidiyye görüşleri üzerine insanların akidelerini tashih etmek... Bu vazifenin esas vacipleri emretmek, haramları terk ettirmek ve halis bir niyetle nafile ibadetleri yapmaya tarîkat müntesiplerini yönlendirmek "En şiddetli düşmanın iki yanın arasındaki nefstir." Hadisinde buyurulduğu gibi bütün hayır ve iyiliklerin kendisine muhalif ve bütün kötülüklerin kendisine muvafık olduğu nefsani arzulardan uzak durmaktır.

Bütün bunlarla kendisine nasihat edildi ve izin verildi. Allah'a karşı takva sahibi ve itaatkâr olması, zikrini ve ibadetini yapması, havf ve huşu içerisinde olması, Cuma namazına devam etmesi ve Cuma namazını kıldırması, imkanlar ölçüsünde ihtiyaç sahiplerine yardım etmesi, insanları Tarîkat-ı Aliye-i Nakşbendiyye'ye teşvik etmesi ve talep edenlere kibirden uzak, vakarlı bir şekilde, aynı zamanda zillet olmayacak şekilde tevazu halinde gitmesi tavsiye edildi.

Meşayihin icâzeti tükenmez bir nimettir, ebedi bir devlettir. Kim onlara uyar, istifade ederse, o kişi hidayete erer. Kim de bunlara muhalefet eder, yüz çevirirse haddi aşarsa zarara uğrar. Allah hakkı söyler, doğru yola iletir. Allah her şeye kadirdir. Havl ve kuvvet ancak yüce olan Allah'a aittir.

Ben fakir Muhammed Nurî Halidî en-Nakşbendi. 23 Ramazan-ı Şerif 1341.

Tarîkat icâzeti ve irşâd iznini alarak imam/müderres/sûfî sıfatları ile Hedil Köyündeki vazifesine devam eden Halife Yusuf, aynı yıl Bağdat'a giderek Şeyh Abdulkâdir-i Geylanî'nin kabrini ziyaret etmiştir. Bu süreçte Kâdirî tarîkatının şeyhliğini sürdüren Şeyh Abdulkâdir-i Geylanî'nin soyundan Seyyid Ahmed Şerefüddin el-Kâdirî'den Kâdirî tarîkatı icâzetini de almıştır (Geçit, 2018b: 135).

Şeyh Şerefüddin el-Kâdirî'nin Halife Yusuf'a verdiği Kâdirî tarîkatı icâzetnâmesinin tercümesi:

Bismillâhirrahmânirrahîm

Zikri ile kalplerin kilidini açan, inayeti ile gizli sırları aşikâr eden, şükürünü eda edenleri ziyaret ile yücelten Allah'a hamdolsun. Ona hamd ediyoruz ki bizi ehl-i tevhid yapmış.

Derviş Halife Yusuf bin Şerîf Bağdat'a gelerek dairelerin kutbu, hazinelerin incisi, küçükleri büyüklerin makamına çıkaran dedem, Kutb-u Rabbanî, Gavs-ı Samedanî, Seyyid Şeyh Abdulkadir-i Geylanî (k.s.)'yi (türbesini) ziyaret etti. Ziyaretten sonra bana gelerek Kâdirî tarîkatına girmek ve bu yolda sülûk etmek ve Kâdirî zikrini telkin etmek için izin istedi. Ben de onun buna layık olduğunu görerek şeyhim ve babam Şeyh Mustafa el-Kâdirî'den aldığım onun da kendisinden öncekilerden senetle aldığı Kelime-i Tevhid-i Şerîfî telkin ettim.

Ben, Şanı Yüce Allah'a muhtaç olan fakir Seyyid Ahmed Şerîfuddin el-Kâdirî/ Kâdirî Külliyesi Külliye-dârı, Bağdat, Şevval 1341.

Halife Yusuf, daha çok Nakşbendî/Hâlidî olarak amel etse de özellikle Van'ın Çaldıran ilçesinde bulunduğu sırada Kâdirî tarîkatına mensup insanların talepleri üzerine onlara Kâdirîlik usul ve esasları ile ilgili talim ve irşâd vazifesinde de bulunmuş, talep edenlere Kâdirî zikrini yaptırmıştır (Tanrıverdi, Kişisel İletişim, Mart 2021; Kavak, 2020a:180-181).

Daha sonra Şırnak'a dönen Halife Yusuf, Şeyhi Muhammed Nuri Dirşevî tarafından irşâd vazifesi için Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesine gönderilmiştir. Doğubayazıt'ın Çalha (Seslitaş) köyünde irşâd faaliyetlerine başlayan Halife Yusuf, daha sonra yöredeki farklı köylerde görev almış, görev yaptığı yerlerde öncelikle

camii ve medrese yaptırmış, irşâd vazifesi, imamlık ve müderrislik görevlerini birlikte sürdürmüştür.

1932 yılında Güneydoğu'nun meşhur dergâhlarından biri olan Şırnak'taki Basret dergâhına giderek burada Nakşbendî/Hâlidî postnişinlerinden biri olan Şeyh İbrahim Hakkı el-Basretî (v. 1382/1963)'den ikinci kez Nakşbendî tarîkat icâzeti almıştır. Bu icâzetle birlikte Halife Yusuf, Nakşbendî/Hâlidî tasavvuf ekolüne olan mensubiyetini daha da güçlendirmiştir (Kavak, 2020a:181).

3.6. Tarîkat Silsilesi

3.6.1. Nakşbendiyye tarîkatı silsilesi

Halife Yusuf'un Şeyh Muhammed Nûri ed-Dirşevî'den aldığı Nakşbendiyye silsilesi şu şekildedir (Bayazidî, 1996: 96; Yüce, 2010: 638; Kavak, 2016: 119):

1. Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.),
2. Hz. Ebûbekir (v. 13/634)
3. Selman-ı Farisî (v. 35/655)
4. Kasım b. Abdillâh (v. 102/720)
5. Câfer-i Sadık (v. 148/765)
6. Bayazid-i Bistamî (v. 261/875)
7. Ebu Hasan Harakânî (v. 419/1029)
8. Ebu Ali Farmedî (v. 477/1084)
9. Yûsuf Hemedânî (v. 535/1140)
10. Abdülhalık Gucdüvânî (v. 617/1220)
11. Ârif Rîvgerî (v. 649/1251)
12. Mahmud İncir Fağnevî (v. 670/1271)
13. Ali Ramitenî (v. 705/1305)
14. Muhammed Baba Semâsî (v. 740/1339)
15. Seyyid Emir Külâl (v. 777/1375)
16. Muhammed Bahauddin Nakşbendî (v. 791/1389)
17. Alaeddin Attar (v. 802/1399)
18. Yakup Çerhî (v. 847/1443)
19. Ubeydullah Ahrâr (v. 895/1490)

20. Muhammed Zâhid (v. 922/1516)
21. Derviş Muhammed (v. 970/1562)
22. Muhammed Hâcegî Emkenegî (v. 1008/1599)
23. Muhammed Baki Billah (v. 1014/1605)
24. Ahmed Sirhindî (v. 1034/1624)
25. Muhammed Ma'sûm Sirhindî (v. 1098/1686)
26. Seyfeddin b. Muhammed Ma'sûm Sirhindî (v. 1100/1689)
27. Nur Muhammed Bedevûnî (v. 1135/1723)
28. Habîbullah Mazhar-ı Cân-ı Cânân (v. 1195/1780)
29. Abdullah Dihlevî (v. 1240/1824)
30. Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî (v. 1242/1827)
31. Şeyh Halid el-Cezerî (v. 1254 1839)
32. Şeyh Salih Subkî (v. 1269/1852)
33. Şeyh Muhammed Aynî (v.1275/1859)
34. Şeyh Halid-i Zibarî (v.1279 /1863)
35. Şeyh Ömer ez-Zenganî (v. 1307/1890)
36. Şeyh Abdülhakim ed-Dirşevî (v. 1322/1905)
37. Şeyh Muhyiddin Zekai (v. 1332/1914)
38. Mevlânâ Şeyh Muhammed Nûri ed-Dirşevî (v. 1322/.1914)
39. Halife Yusuf Bayazidî (v. 1384/1963)

3.6.2. Kâdiriyye tarîkatı silsilesi

Halife Yusuf'un Bağdat'ta zamanın Kâdirî postnişini Seyyid Şerefüddin el-Kâdirî'den aldığı Kâdiriyye tarîkatı şeceresi şöyle açıklanmıştır (Bayazidî, 1996: 95; Kavak, 2016:121; Dumlu, 2018: 29):

1. Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)
2. Hz. Ali (v.40/661)
3. Hz. Hasan (v.49/669)
4. Hz. Hüseyin (v.61/680)
5. Zeynelabidin b. Ali (v.95/713)
6. İmam Muhammed el-Bakır (v.114/732)
7. İmam Cafer es-Sâdık (v.148/765)

8. İmam Musa el-Kâzım (v.183/799)
9. İmam Ali er-Rıza (v.153/770)
10. Ma'rûf Ali el-Kerhî (v.200/815)
11. Serî es-Sakatî (v.253/867)
12. Cüneyd el-Bağdâdî (v.298/910)
13. Ebûbekir Dülef b. Cafer eş-Şiblî (v.334/945)
14. Abdülvâhid b. Abdülaziz et-Temîmî (v.425/1033)
15. Yûsuf et-Tarsûsî (v.447/1055)
16. Ali b. Muhammed b. Yusuf el-Kureşî el-Hekkarî (v.486/1093)
17. Ebû Sa'd el-Mübârek b. Ali el-Mahzûmî el-Bağdâdî (v.513/1119)
18. Seyyid Şeyh Abdülkâdir el-Geylânî (v.561/1166)
19. Seyyid Şeyh Abdurrezzak (Bağdâdî) (v.603/1207)
20. Cemâlu'l-Irak Hafız Ebû Bekir (v.630/1233)
21. Seyyid Şeyh Ebû Salih Nasr
22. Seyyid Şeyh Şihâbüddin
23. Seyyid Şeyh Şerefüddin Yahya
24. Seyyid Şeyh Şemsüddin Muhammed
25. Seyyid Şeyh Alaüddin Ali
26. Seyyid Şeyh Bedrüddin Hüseyin
27. Seyyid Şeyh Muhyiddin Yahya
28. Seyyid Şeyh Şerefüddin Kâsım
29. Seyyid Şeyh Şemsüddin
30. Seyyid Şeyh Muhammed
31. Seyyid Şeyh Ferecullah
32. Seyyid Şeyh Mahmûd
33. Seyyid Şeyh Abdürrezzâk
34. Seyyid Şeyh Abdülkâdir
35. Seyyid Şeyh Sultan
36. Seyyid Şeyh Abdülkâdir
37. Seyyid Şeyh Abdullah
38. Seyyid Şeyh Abdülaziz
39. Seyyid Şeyh Muhammed

40. Seyyid Şeyh Mustafa el-Kâdirî
41. Seyyid Şeyh Ahmed Şerefüddin el-Kâdirî
42. Şeyh Halife Yusuf el-Bayazidî

Halife Yusuf, şeyhlik icazetnamesi almasına ve zühd hayatını benimsemiş olmasına rağmen, diğer tasavvuf ehli gibi herhangi bir halife yetiştirip irşad icâzeti vermemiştir. Bununla birlikte o, tasavvuftaki irfânî anlayışı kendi hayatında yaşamaya çalışmıştır. Dolayısı ile kendisinden sonra icâzet verdiği bir halifesi de bulunmamaktadır. Çokça salavat getirmeye, namazlarını cemaatle kılmaya, günlük ezkarını aksatmamaya, helal-haram ayırımına özen göstermiştir (Geçit, 2018b: 136; Tanrıverdi, Kişisel İletişim, Mart 2021).

Öte yandan Halife Yusuf, yaşadığı bölgede insanların ilimden uzak olmalarını göz önünde bulundurarak, cehaletin izâle edilmesi ve din ilimlerinin öğretilmesini öncelikli gaye edinmiştir. Bu çerçevede dinî eserler telif etmek, halkın dinî konulardaki sorularına çözüm üretmek, talebe okutmak gibi amaçlar edinen Halife Yusuf, (Tanrıverdi, Kişisel İletişim, Mart 2021) maddî anlamda halk içerisinde bulunmayı, manevî olarak haktan ayrı kalmamayı esas kılan Nakşbendiyye' nin Halvet Der Encümen ilkesini (Eraydın, 1997: 378) hayatında uygulamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. HALİFE YUSUF BAYAZİDÎ'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Fıkıh, hadis, akaid ve tasavvuf gibi İslâmî ilimler ile yakından ilgilenen Halife Yusuf aynı zamanda edebiyat ve matematik gibi aklî ilimlerle de ilgilenmiştir. Eserleri üzerinde yaptığımız okumalarda ve incelemelerde insanın manevî yönünü geliştirmeye yönelik olarak tespit ettiğimiz konuları tasavvufî görüşleri başlığı altında değerlendirmeye çalışacağız.

Halife Yusuf'un tasavvufî görüşlerine geçmeden önce tasavvuf ilmine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Tasavvuf farklı şekillerde yaşanıp isimlendirilse de asırlardan beri toplumların ve dinin pratik yaşamında yer almaktadır. Tasavvuf kelimesinin köken olarak Yunanca “hikmet veya hikmet sevgisi” anlamındaki “sofia” kelimesinden geldiğini söyleyenler olsa da (Nabil, 2022: 148). yaygın kanaate göre tasavvuf; “yün giymek” manasına gelen “tasavvafe” filinden türetilmiş ve bu filin masdarı olarak kullanılmıştır (Yılmaz H. K., 2019: 24-26;). (Kuşeyrî, 2013: 452) sûfî kelimesinin kökeni ile ilgili görüşleri verdikten sonra “sûfilerin kim oldukları o kadar âşikârdır ki, onların isim kökenini tespit etmeye ihtiyaç yoktur.” ifadesini kullanarak tasavvufî hayatın kendisine odaklanması gerektiğine işaret etmektedir.

Tasavvuf ile ilgili pek çok tanım yapılmıştır. Öyle ki her hal ve makam için farklı tanımlar yapıldığı da dile getirilmiştir (Bilgin, 2014: 62). Ancak yapılan tanımların ortak noktasının Kur'ân ve sünnete bağlılık, kalbi mâsivadan korumak, nefsi dizginleyip kontrol altına almak, başkasına yük olmayıp başkasının yükünü çekmek, nefsinden fânî, Hakk ile baki olmak, ibadet, zikir ve manevî mücâhede ile

Hakk'a yönelmek olduğu anlaşılmaktadır (Uludağ, 2005:345; Yılmaz H. K., 2019: 17; Eraydın, 1997: 29).

Öte yandan tasavvufun daha sonra ortaya çıktığı, sûfî teriminin zâhid olan sahâbîler için kullanılmadığı iddiasına Serrac, (2012: 21) şöyle cevap vermiştir:

“Allah Rasûlü ile sohbetin ve sahâbî adıyla anılmanın belli bir saygınlığı vardır. Sahâbîlere sahâbîlikten daha çok yakışacak bir isim bulunamaz. Onlar hallerin en yücesi olan sahâbîliğe (sohbet) mensup olduklarından başka bir fazilet ile yüceltilmeleri mümkün değildir.”

İslâm toplumunda terminolojik olarak isimlendirilmesi ve bir ilmî disiplin olarak ortaya çıkışı Peygamberimizin vefatından iki asır sonraya rastlasa da Asr-ı Saadet zamanında dinî hayatın pratiğinde tasavvufun var olduğunda şüphe bulunmamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber sade bir hayat yaşamış, ihlâs, sabır, tevazu, kanaat ve zikir gibi hasletlerde örnek olmuş, sahabeleri tamahkârlık, riya, gaflet ve kibir gibi olumsuz tutum ve davranışlardan uzak durmaları konusunda uyarmıştır (Altıparmak, 2015: 29; Yılmaz Ö., 2015: 41).

Bu bilgiler ışığında ve Hz. Peygamberin pratikteki uygulamaları dikkate alındığında tasavvufî geleneği asr-ı saadet dönemine dayandırmak mümkündür. Hz. Peygamberi zühd konusunda örnek alan sahabeler ve onları takip eden tabiîn, tasavvuf geleneğinin öncüleri olarak kabul edilmiş ve yaşadıkları dönem, birinci zühd dönemi olarak adlandırılmıştır. Zühd dönemini takip eden ve kurumsallaşmaya kadar geçen üç asırlık süreye tasavvuf dönemi, tasavvuf döneminden günümüze kadar devam eden sürece de tarikatlar dönemi denilmiştir (Yılmaz H. K., 2019: 81-149).

Halife Yusuf'a göre tasavvuf; şeriatın adaplarına temessük etmek, şüpheli şeylerden kaçınmak, vücudun azalarını muhafaza etmek, aldığı nefesleri saymak, her vakit uyanık olmak suretiyle gafletten sakınmaktır (Bayazidî, 1996: 81).

Tasavvufun konusu; kalbin ve duyguların tezkiye ve tasfiyesi olup, faidesi; insanın zâhirî ve bâtınî olarak ıslah edilmesidir. Sûfî, bulanık olan yaşıntıyı terk ederek kullukta berraklaşan, ibretlerle dolu olan, insanlardan alaka keserek Rabbine ibadet eden kimsedir. Ona göre Sûfî kullukta o kadar ileri olur ki; dünya metâî onun için anlam ifade etmez. Altın ile toprağın kıymeti aynıdır (Bayazidî, 1996: 81).

Halife Yusuf'a göre s f lik, yamalı y n elbise giymek, beslenmemek veya tegann  ile a lamak, ba ırmak, raks ile cezbe yapmak, deliler gibi hareket yapmak anlamına gelmemektedir. Bil kis tasavvuf, geçmiş günahların kirlerinden dolayı mahzun olarak temizlenmek, kullukta s f leşmektir. S f lik, Mescid-i Nebev de gölgelikli bir avluda, dünya ile ilgisini asgari bir seviyeye indirerek, zühd hayatı yaşayan sahabeler olan Ashab-ı Suffeye uymak demektir (Bayazidî, 1996: 81-82).

Tasavvuf, iyi huylu, dürüst insanların yoludur. Bu yolun büyükleri sahabeler, tabi n ve onlardan sonra gelen hak tar katlardır. Bu yolun esası ibadette i'tikâf, Allah'a dönüş yapmak, dünya hayatının s s n  ve aldaticılı ını terk etmektir. Vera'ı amaç edinmek, lehinde ve aleyhinde olan şeylerde nefis muhasebesi yapmak da tasavvufun edeplerindenidir. Bu minvalde hassasiyetlerin konu edildiği ilme tasavvuf ilmi denilir (Bayazidî, 1996: 82)

Halife Yusuf Tuhfetu'l- hvan adlı eserinde tasavvufu “*veraset ilmi*” olarak nitelendirmiştir (Bayazidî, 1996: 81-82). Bu ifade Peygamber Efendimizin “*Bildi iyle amel eden kimseyi Allah bilmedi ine v ris kılar.*” (Aclûnî, 1361-1352: II/265) Hadis-i  erifine dayandırılmaktadır. Bu Hadis-i  erifte “*kişinin bilmediği*” ile kast edilenin herkes tarafından idrak edilemeyecek ilm-i bütün olduğu ifade edilmiştir ( diz, 2006: 242).

Eserleri dikkatlice incelendiğinde ve biyografisine bakıldığında Halife Yusuf'un  ariat/tarîkat birlikteliğini esas alan tasavvufî bir anlayışa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu minvalde fikir ve eserlerinde Kur'ân ve Sünnete ittibatı esas almaktadır. Öyle ki yazdığı eserlerde Kur'ân ve Sünnete muvaf k olmayan, hatalı bir mevzu varsa okuyuculardan bunu tashih etmelerini talep etmektedir (Bayazidî, 1961:3)

4.1. İbadet ve Ahlâka Dair Kavramlar

4.1.1. İbadet

Lügatte, kulluk, tapma, tapınma, itaat, bo un e me, namaz anlamlarına gelmektedir (Sâmi, 1317: 925).

Istılahta ise; Abd'in ma'buduna karşı muhabbet, ta'zim ve intisabını ortaya koyan duygu, düşünce ve davranış biçimleri, ihlâs ve huşû ile Allah sevgisi ve korkusu ile yapılan amel, sâlikin gösterdiği çaba olarak ifade edilmektedir (Sinanoğlu, 1999: 248-252; Uludağ, 2012:179).

İbadet, kulun Allah' a yakınlaşmasına vesile olması anlamında kurbet, boyun eğmesi anlamında taat olarak ifade edilmiştir. Mutasavvıflar bu yakınlaşmayı arttırmak için farz ibadetleri bihakkın yapmayı, nafile ibadetler ile bu yakınlaşmayı arttırmayı hedeflemişlerdir. Bu çerçevede nafile diğer ibadetlerle birlikte, hatme, zikir, evrad, sema' v.b. tasavvufa özgü bazı uygulamaları da ibadet olarak yapmışlardır (Türer, 1995: 100).

Mutasavvıflara göre ibadet sadık kulların alametidir. Kullar yaptıkları ibadet ile Yüce Allah'a bağlılıklarını ve sevgilerini göstermektedir. Allah (c.c.) da onların kalplerini nurlandırmaktadır (Gazzâlî, 2013: 318-319).

Kuşeyrî, (2013: 338) şeyhi Ebu Ali ed-Dekkak'ın sözlerine atıfta bulunarak şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Allah'a kulluktan daha şerefli bir makam yoktur. Mü'min için “kul” isminden daha güzel isim yoktur. Çünkü Yüce Allah miraçta Peygamber Efendimizi *“Kulu Muhammed'i bir gece Mescid-i Haramdan Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı çok yücedir.”* (İsra, 17/1) ayetinde “kul” sıfatıyla vasıflandırmıştır.”

Halife Yusuf, insanın en önemli görevinin kulluk olduğunu ifade etmektedir. İnsan kulluk bilinci ile Yüce Allah'ı medh u sena etmeli, bunun gerçekleşebilmesi için de dergâh-ı ilâhîye yönelmelidir.

Halife Yusuf, dinî ilimlerin öğrenilmesinin ve öğretilmesinin de ibadet olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre özellikle âlimler, din ilimlerinin değerini yüksek görmeli, ilimleri ile akrabalarına daha sonra da diğer insanlara faydalı olmalıdır.

Halife Yusuf, amellerin sahih olabilmesi için ilme dayanması gerektiğini ifade etmekte, ilimsiz amelin çok da olsa eksik kalacağını dile getirmektedir. Bunu da şu dizelerle desteklemektedir (Bayazidî, 1961: 6-11).

Eğer yüzyıl ömür sürsen ve amel etsen de

İlimsiz amel Allah ve Peygamber katında makbul değildir

Halife Yusuf, ilimsiz olan kimsenin amellerinde muvaffakiyet beklentisine girmesini doğru bulmamakta ve şu uyarıları yapmaktadır (Bayazidî, 1961: 8).

Ey kardeş! Toprağın çoraktır
Ona kırk yıl latif yağmur lazımdır
Zan etme ki o topraktan bir şey alırsın
Gerçi gül ve sümbül beklersin
Oysa taşların üzerine yedi baharın yağmuru yağsa da
Güllerin orada yetişeceğine inanmayın asla

Elde edilen bilgiler bir arada değerlendirildiğinde Halife Yusuf'un ibadet kavramını kulluk bilinci ile birlikte ele aldığı görülmektedir. Buna göre ibadet ilimle desteklenir ve ihlâsla yapılırsa kişiye fayda sağlayacaktır. İlimle desteklenmeyen ve ihlâslı olmayan amel çok olsa da makbul değildir.

4.1.2. Tevâzu

Lügatte, alçakgönüllülük, kibirsizlik, mahviyet, kendi değerini büyük görmemek, boyun eğmek anlamlarında kullanılmaktadır (Sâmi, 1317: 447).

İstılahta, insanın Yüce Allah'ın azameti karşısında kendi değerini büyük görmemesi, mutedil olması, fahre kapılmaması, Hakk' a teslim olması, Hakk'ın emrine muhalefet edecek davranışlardan kaçınmasıdır (Kuşeyrî, 2014: 229-235). Tevazuun zıddı kibir olup, Kur'ân-ı Kerim'de kibirlenip böbürlenmek şeytanın vasfı olarak nitelendirilmiştir (2. Bakara: 34; 38. Sâd: 74).

Tasavvufta insanın fahr değil, fakr sahibi olması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Yüce Allah (c.c.), her şeyin sahibi olduğu gibi insanın ve insanın sahip olduklarının da sahibidir. Dolayısı ile kulun kendisinde bir varlık tevehhüm etmemesi, hayatının, ilminin, amelinin, hal ve makamının Allah'ın bir hediyesi olduğunu bilmesi gerekir (Yılmaz H. K., 2019: 177) Kur'ân-ı Kerim'de “*Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemâliyle hep övgüye lâyık olan O'dur.*” (35. Fatır: 15) buyurularak övgüye lâyık olanın Yüce Allah olduğu hatırlatılmaktadır.

Öte yandan İslâm âlimleri, tevâzuu, karşıt anlamları olan kibir, fahr gibi kavramlarla da açıklamışlardır. Tevazuun ifrat derecesi tekebbür, tefrit derecesi de tahassüs (alçalma) olarak ifade edilmiştir. Gerçek tevâzu kibirle seviyesizlik arasındaki denge olarak açıklanmıştır (es-Sühreverdi, 2010: 289). İslâm âlimleri birini övmüş, diğerini yermişlerdir. İnsanlara karşı üstünlük taslamamak, onları küçük görmekten sakınmak övülmüş, zengin ve güç sahibi insanlar karşısında dünya menfaati için eğilmek ise yerilmiştir (Çağrı, 2011: 585).

Halife Yusuf, insanı tevâzuudan uzaklaştıran hususlardan bir olan ilmî tekebbüre dikkat çekmiştir. Ona göre âlimler mütevazı olmalıdır. Âlim olan kimselere düşen görev ilimleri ile gururlanmak değil, cahil ve bilgisiz kimselere yardım ederek onları bulundukları durumdan kurtarmak için çaba göstermek olmalıdır. Burada cehaletten kastın genel olarak bilgisizlik olmasının yanında dinî alanda cehalet ve buna bağlı olarak düşülen dalalet olduğuna vurgu yapılarak insanlara çıkış yolu gösterilmektedir (Bayazidî, 1961: 3).

Halife Yusuf, Tuhfetu'z-Zakîrin isimli eserinde bab-ı kibr ve ucb adında bir başlık oluşturmuştur. Burada ayet ve hadislerden örneklerin yanında İmam Gazzâlî gibi âlimlerin fikirlerine de yer vererek kibir ve ucbun fenalığı, tevazuun gerekliliğini açıklamıştır. Kibirden kurtulmak için fakir ve miskin insanlarla oturmanın, tevazuu sahibi olmaya çalışanlar için bir vesile olabileceğini ifade etmiştir (Bayazidî, 1963: 69).

Halife Yusuf, ilim sahibi olan kimselerle bilgisiz ve cahil kimseler arasında iletişimi engelleyen hususlara da dikkat çekmektedir. Bu engeller, ilim sahiplerinin kendilerini beğenmeleri, insanlardan medh u sena beklemeleri ve ilmî tekebbüre müptela olmalarıdır. Bu vasıflara sahip olan ve âlim sıfatını taşıyan kimseler insanları bilgisizlikleri sebebiyle aşağılamakta, onlarla alay etmekte ve çeşitli bahanelerle onların şevklerini kırmaktadır. Bunun sonucunda da insanlar cehaletten çıkamamaktadır (Bayazidî, 1961: 2).

Halife Yusuf'a göre ilim öğrenen insan iyi niyetli ve mütevazı olmalıdır. Bununla beraber âlimler de dünya malı veya mevki için kendilerinden ilim talep eden, sefih ve şerir oldukları bilinen kimselere ilim öğretmemelidir. Bunun için âlimler kendilerinden ilim talep eden kişilerin tavırlarını murakabe etmelidir.

Onlarda fîsk u fücür davranışlar gördüklerinde onları yanlarından uzaklaştırmalıdır. Çünkü bunlar daha sonra ilimleri ile insanları tesir altına alıp ilmi, heva ve hevesleri uğrunda kullanabilirler (Bayazîdî, 1960: 41).

Halife Yusuf, tevazuu insanların birbirleri ile iletişim kurmaları için bir köprü olarak görmektedir. Bu köprüyü kuracak insan gruplarından biri de âlim sıfatını taşıyan kimselerdir. Buna göre ilim sahipleri mütevacî olursa cahil insanlar, cesaret edip onların kurdukları köprüden geçebilecek, cehalet karanlığından kurtulabileceklerdir.

4.1.3. Dua

Lügatte; Allah’a niyaz, yakarış, halini arz etmek, çağırmak, seslenmek, istemek ve yardım talep etmek manasında kullanılmıştır (Uludağ, 2012: 111; Sâmi, 1317; 610).

İstılahta, kulun Yüce Allah’a tazarru ve niyazda bulunması, aczini itiraf ederek, lütuf ve ihsanını talep etmesi olarak ifade edilmektedir (Cilacı, 1994: 536).

Kur’ân-ı Kerim’de iki yüz civarında ayetin doğrudan dua ile ilgili olduğu görülmektedir. Ayrıca tevbe, istiğfar gibi kulun pişmanlık duyarak tekrardan Rabbine yönelmesi ile ilgili ayetler de bulunmaktadır. Ayetlerin bir kısmında kulların Allah’a dua etmesi emredilirken bir kısmında duanın usul ve adabından ve tesirinden bahsedilmektedir. Bazı sure ve ayetler birer dua metni olup Fatiha Suresi bunların en çok okunanıdır. Bazı ayetlerde ise peygamberlerin yaptığı dualardan örnekler verilmektedir. Hz. Musa’nın duası ve Hz. Eyyûb’ un münacaatı bunlara örnek olarak gösterilmektedir (Çağrı, 1994: 536).

Hadislerde dua konusu önemli bir yer tutmuş, bazı hadis âlimleri eserlerinde dua bahsi için ayrı bablar oluşturmuşlardır. Bu eserlerde hem peygamberimizin hem de geçmiş peygamberlerin yaptığı me’sur dualara da yer verilmiştir (Aynur, 2021: 332).

Tasavvufta duanın usul ve âdabı genellikle hadislerde yer aldığı şekilde ele alınmakla birlikte icrasında muhteva farklılığı bulunmaktadır. Lisân-ı kâl ile yapılan dualara yer verilmekle birlikte daha çok lisân-ı hâl ile dua edilmesi, hâl dili ile dergâh-ı ilâhiye tazarru ve niyaz edilmesi, teslimiyet ve rızâ halinde bulunulması

tavsiye edilmiştir. Bazı mutasavvıflar ise duada dil ile kalbin birlikteliğine vurgu yapmış ve bunu “kul, dil ile dua, kalp ile rızâ halinde olmalı” şeklinde ifade etmişlerdir. Dua, kulluk makamı olduğu için kul, duasının kabul edilip edilmediğine bakmaksızın dua etmeye devam etmelidir (Kuşeyrî, 2013: 430).

İmam Gazzâlî, duanın kısa ve öz olmasını tavsiye etmekte ve adaplarını on madde halinde sıralamaktadır. Buna göre duaya besmele ile başlanmalı, şerefli hallerde ve vakitlerde kibleye yönelerek, bâtinî bir edeple, kısık sesle, yapmacık tavırlardan uzak, huzû ve huşû’ içerisinde, ümitvar bir yaklaşımla, mükerrer defa dua edilmelidir (Gazzâlî, 1975: I/877-887).

Halife Yusuf, duanın ehemmiyetinin anlaşılması için Kur’ân-ı Kerim’in iyi okunmasını tavsiye etmektedir. Duanın makbul olması için önce Hz. Peygambere salat ve selâm getirilmeli, ardından aczini ve günahlarını itiraf ederek, dergâh-ı ilâhiye iltica edilmeli, hamd ve senâ getirilmeli, Allah’ın tevfik ve hidayeti istenmelidir. Dua eden kişi, duasının kabulü için peygamberimizin şefaatçi olmasını niyaz etmeli, kendisi ile birlikte bütün ümmet için dua etmelidir (Bayazidî, 1961:1-11).

Halife Yusuf, Tufetu’z-Zakîrin adlı eserinde bir insana dua kapısının açılmasının duaya icabet kapısının da açılacağı anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bu durum “Vermek istemeseydi, istemeyi vermezdi.” şeklindeki kelâm-ı kibar ile izah edilmiştir. Dolayısı ile kul niyaz kapısında durur, yüzünü Hakk’a döner ve dua ederse, durumunun aciliyeti varsa duası bu dünyada kabul olunur. Değilse duanın kabulü ahirete te’hir olunur (Bayazidî, 1963: 125).

4.1.4. Emanete riayet

Lügatte, birine geçici olarak bırakılan ve teslim alınan kişice korunması gereken eşya, kimse vb. anlamına gelmektedir (Sâmi, 1317: 162).

İstılahta bir kimseye tevdi edilen mal, eşya v.b. dar anlamın yanında insana verilmiş ruhî, bedenî ve malî yükümlülükler, okuma/yazma ve mârifetullah kastedilmektedir (Toksarı, 1995: 82). Bu kavram Kâlu bela’da ve elest bezminde Yüce Allah’a verilen söz ve bunun getirdiği sorumluluklar anlamında “bâr-ı emanet” olarak da ifade edilmektedir (Uludağ, 2012: 66).

“Biz emâneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, sorumluluğundan korktular; nihayet onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.” (33. Ahzâb: 72) ayeti, emânetin insana verilen ilahî yükümlülükler olduğu ifade edilmektedir.

Hadis-i şerifte toplumsal düzenin devamı emânete riayete bağlanarak *“Emânet zayi olduğunda kıyameti bekle”* buyurulmuştur (Buhârî, İlim: 2).

Mutasavvıflar, bütün dini sorumlulukları ve bedeni azaları emanet kapsamında değerlendirmişlerdir. Kişi dinini ve kendisine tevdi edilen vücudun azalarını korumak ve bunları yaratılış gayesi doğrultusunda kullanmakla mükelleftir. Ayrıca hakkı gözeterek mazluma yardım etmek yönetici için, insanlara dini tanıtmak da âlimler için emanet vazifesi olarak değerlendirilmiştir. İnsan bu emanetlere riayat ederse sevap kazanır, riayet etmezse cezaya müstehak olur (Gazzâlî, 2013: 83-86).

Halife Yusuf da emaneti geniş anlamda ele almakta ve dinin insanlara yüklediği sorumlulukların birer emânet olduğunu ifade etmektedir. Mademki bu emanetler insana verilmiştir insan bu emanetlere sahip çıkmalı, hak yolda sabit olmalı, dalalet yoluna sâlik olmamalıdır (Bayazidî, 1961: 2).

Öte yandan Halife Yusuf, Müslümanların birbirlerine emanet olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre herkes Müslüman kardeşi ile ilgilenmelidir. Bu çerçevede ilim sahibi kimseler ümmî kardeşlerine bigâne kalmamalı, onlara yardım etmeli onları cehaletin esaretinde bırakmamalıdır (Bayazidî, 1961: 2).

4.1.5. Salih Amel

Amel, lügatte; iş, kâr, icra, tatbik, çaba, eser, tesir, fiil, çalışma anlamlarına gelmektedir (Sâmi, 1317: 951).

İstılahta konusu emir, tavsiye veya yasak olan, neticesinde mükâfat veya ceza bulunan tutum ve davranış olarak ifade edilmektedir (el-İsfâhanî, 2006: II/248).

Kur’ân-ı Kerim’de insanın yaratılış gayesi mahiyetinde amelden bahsedilmektedir: *“O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır”* (67. Mülk: 2).

Âlimler amelleri kendi içerisinde çeşitli kısımlara ayırmışlardır. İnsanın bedeni ile yaptığı amellere zâhirî ameller (el-a'mâlû'z-zâhire) denilmektedir. Zâhirî ameller farz, sünnet, mübah, mekruh ve haram olmak üzere beş bölüme ayrılır. Zâhirî amellerdeki fiiller genellikle zıtları ile anlaşılır. Bu durum iman-küfür, ihlâs-riya, sıdk-kizb, muhabbet-adavet gibi kavramlarla ifade edilir. İnsanın aklı, kalbi ve ruhu ile yaptığı ameller ise bâtinî ameller (el-a'mâlû'l-bâtine) olarak ifade edilmektedir. Bâtinî amellerden olan iman ve tasdik bütün ibadet ve faziletlerin esası, küfür ve inkâr ise her türlü günah ve fenalıkların temeli sayılmıştır. Bu bakımdan İslâm âlimleri bâtinî amellerin zâhirî amellerden daha üstün olduğu konusunda görüş birliği içinde olmuşlardır (Yılmaz H. K, 1989: 30).

Sûfîler salih amel işlemeyi, ibadet etmeyi kulun vazifesi olarak görmektedir. Dolayısı ile ibadette aslolan sadece emredildiği için yapılmasıdır. Kişinin amelinde muvaffak olabilmesi için niyet etmesi, niyetinin dilde kalmaması kalbinin de salih amele meyl etmesi gerekir (Gazzâlî, 1975: I/615). Bunun gereği olarak kul ibadet halinde iken Yüce Allah ile birlikte olduğunu idrak etmelidir. Taattan hoşlanarak lezzet almak, taati kendinden bilmek, ibadetten karşılık beklemek Allah'tan sıkılmanın işareti olarak kabul edilmiş ve bundan sakınılması tavsiye edilmiştir (Kelâbâzî, 1992: 203).

Halife Yusuf'a göre hayat insana bahşedilmiştir. İnsan da bu bahşedilişe sahih ameller işleyerek teşekkür etmeli ve emredildiği şekilde kulluk yapmalıdır. Sahih ameller ile salih ameller kast edilmektedir. Sahih amelden maksat Kur'ân ve Sünnete uygun ameller olduğu anlaşılmalıdır. Sâlik sahih amellerle hak din yoluna sülûk edebilir. Bu noktada amelde niyet önem arz etmektedir. Zira Halife Yusuf, yüz yıl da yapılsa Allah katında makbul olmayan amelin bir kıymetinin olmadığını açıklamaktadır (Bayazidî, 1961: 4).

Halife Yusuf'a göre ilim-amel ahengi önem arz etmektedir. İlimsiz amel sağlıklı ve devamlı olmayacağı gibi, amelsiz ilim de insanın dertlerine derman olmayacaktır. Öyleyse ilim öğrenmek kulluk şuuru ile sahih ameller işlememize yardımcı olmalıdır. İlim amel-i sahihi/salihi netice vermezse insan mertebe olarak hayvanat seviyesine sükût eder (Bayazidî, 1961: 4).

4.1.6. Zikir

Lügatte bir şeyi anmak, hatırlamak, ismini beyan etmek, vird çekmek, medh u sena etmek anlamında kullanılmıştır (Sâmi, 1317: 648; Uludağ, 2012:393).

Istılahta Yüce Allah'ı daima anmak, hatıra getirmek, O'nu unutmamak suretiyle gafletten kurtulmak şeklinde ifade edilmektedir. Zikir kelimesi akıl ile hatırlamak, dil ile söylemek, kalp ile anmak veya kalp ile dilin aynı şeyi zikretmesi olarak da ifade edilmektedir (el-İsfâhanî, 2006: II/454).

Kur'ân-ı Kerim'de müştaklarıyla beraber 256 yerde zikir kelimesi geçmektedir. Namaz, Kur'ân gibi farklı anlamlara gelen ayetlerle beraber Allah'ı anma, zihinde tutma, yâd etme gibi lügat anlamına uygun ayetler daha çoktur (Yılmaz H. K., 2019:162).

Kur'ân-ı Kerim, herhangi bir zaman ve mekân sınırlaması olmadan *“Mü'minlerin ayakta, oturarak ve yan tarafları üzerinde uzanmış olarak Allah'ı zikrettiklerini”* (2. Âl-i İmrân: 191), *“Kalplerin ancak Allah'ı zikretmekle mutmain olacağını”* (13. Ra'd: 28) haber vermektedir.

Peygamber Efendimiz de zikrin faziletini haber vererek şöyle buyurmuştur: *“Size amellerin en hayırlısını haber vereyim mi? Allah'ı zikretmek”* (Tirmizî, Deâvât: 6).

Tasavvuf ehli, ayet ve hadisler ışığında zikir yapmayı tarikatlarının “üssû'l-esası” yapmışlardır. Onlara göre dua ve ibadet etmek, Kur'ân-ı Kerim okumak gibi ameller, zikrin her Müslüman hayatında var olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte tasavvuf erbâbı zikrin yapılış şekli konusunda farklı uygulamalara gitmiştir. Bir kısmı Hz. Ebubekir Sıddık'ın meşrebinden giderek hafî zikri, bir kısmı da Hz. Ali'nin meşrebini takip ederek cehrî zikri tatbik etmiştir. Bunun yanında başkaca zikir tasnifleri de yapılmıştır. Kuşeyrî, (2013: 368) zikri; dilin zikri, kalbin zikri, dil ve kalbin birlikte zikri şeklinde üç başlıkta açıklamıştır. Bazıları da dilin, kalbin, en iç sırrın veya gizli kalbin (sır) zikri gibi zikirler ile musiki ve sema şeklinde yapılan zikirler şeklinde tasnif yapmışlardır (Chittick, 2019: 133-138).

Mutasavvıflara göre zikir, kulun Allah'ı en güzel şekilde hatırlamasına vesile olduğu gibi, Allah'ın da kula değer vermesi için bir vesiledir. Zira *“Öyle ise siz beni*

zikredin ki ben de sizi anayım” (Bakara, 152). Ayeti kulun Allah (c.c.) katındaki mertebesinin yükselmesi için zikre ilahî davet özelliği taşımaktadır.

Allah’ı zikretmek O’ndan gafil olmamak şeklinde de ifade edilmiştir. Öyleki Allah’ı hatırlayarak ma’siyetten kaçınmak en evla zikir olarak nitelendirilmiştir. Buna göre kulun, Allah’ın haram kıldığı bir durum ile karşılaşınca Allah’ı hatırlayarak o haramdan uzaklaşması en evla zikirdir (Gazzâlî, 2013: 369-373).

Zikir, Halife Yusuf’un hem hayatında hem de eserlerinde geniş bir şekilde yer verdiği konuların başında gelmektedir. Tuhfetu’z-Zâkirin adlı eserinde konu ile ilgili ayet ve hadislerle yer vermiş ve bunları bab-1 zikir başlığı altında ele almıştır. Ona göre insan daima zikir halinde olmalıdır. Çünkü zikir insanı gafletten muhafaza eder ve mâsivadan korur, Allah ile beraber kılar. *“Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, bana nankörlük etmeyin!”* (2. Bakara: 152) ve *“Ben kulumun bana olan zannı üzereyim. O beni zikrettiği zaman onunla beraberim. O beni kendi nefsinde zikrederse, ben onu kendi nefsimde zikrederim. O beni bir toplulukta zikrederse, ben onu ondan daha hayırlı bir toplulukta zikrederim”* (Buharî, Tevhid: 15) gibi ayet ve hadisleri yorumlarken Allah’ın zikir yapan kulu ile birlikte olduğunu, nihayetinde zâkir kuluna afv, rahmet ve mağfiret ile mukabele edeceğini ifade etmektedir.

Halife Yusuf *“Namazı kıldınız mı gerek ayakta gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah’ı anın”* (4. Nisa: 103) ayetini tefsir ederken zaman ve mekân ile ilgili detaylar vermektedir. Buna göre gece ve gündüz, karada ve denizde, hazarda ve seferde, zenginlikte ve fakirlikte, hastalıkta ve sağlıkta, gizli ve açık her zaman zikir yapılması ilâhî bir emirdir. Ona göre zikir yapmayan kalp ölü gibidir. Zikir insanı manen zinde tutar. Zira zikir, kalbe şok etkisi yapmakta, onu gaflet uykusundan uyandırmaktadır (Bayazidî, 1963: 120).

Halife Yusuf, zikir yapan sûfilere, bülbüllere benzetmektedir. Onlar dil ve kalp ile zikir çektiklerinde, kendilerinin ve kendilerine tabi olan günahkârların kalpleri yıkanıp temizlenmektedir. Bu duruma şahit olan günahkârlar gafletten uyanıp o zikir topluluğuna katılmaktadır (Bayazidî, 2011: 34).

Halife Yusuf, zikir babında Kur’ân ayet ve surelerinin faziletlerinden bahsetmektedir. Ona göre başta besmele olmak üzere ayet ve sureleri okumak,

Peygamber Efendimize salavât getirmek zikir olduğu gibi ibadetlerin geneli de zikir kapsamında değerlendirilmelidir. Örneğin namaz kılınırken rükûda okunan “sübhone rabbiye’l- azîm” ve secdede okunan “sübhone rabbiye’l-a’la” ifadelerini, namazın zikirleri olarak değerlendirmektedir (Bayazidî, 1963: 100-151).

Halife Yusuf, zikirde muvaffakiyetin şartlarını da açıklamaktadır. Kitaplarda geçen me’sur zikirlerin öğrenilmesini ve bunlarla zikir yapılmasını tavsiye etmektedir. Bunları bildiği halde söylenmemesinin insanı cehennem azabına maruz bırakacağını ifade etmektedir (Bayazidî, 1961: 3).

Halife Yusuf, Mevlânâ Hâlid Bağdadî’nin yeğeni Muhammed Es’ad Sâhib’in “Nûru’l-Hidâye ve’l-İrfân fî Sırri’r-Râbitati ve’t-Teveccûhi ve Hatmi’l-Hâcegân” adlı eserinden de faydalanarak Nakşbendiyye’nin Hâlidîyye kolunun hatm-i hâcegânını esas alarak zikrin adaplarını şöyle sıralamıştır (Bayazidî, 1996: 83):

1. Tam temizlik
2. Kibleye yönelmek
3. Tahiyattaki gibi ancak sağ bacağının üzerine oturmak
4. Beş, on beş veya yirmi beş kez istiğfâr getirmek, akabinde bir fâtiha-i şerif, üç ihlâs-ı şerif ve üç salavât-ı şerife getirmek
5. Bunlardan hâsıl olan sevabı Peygamber Efendimizin ve Silsile-i Nakşbendiyye’nin ruhlarına hediye etmek
6. Peygamber Efendimizin ve Silsile-i Nakşbendiyye’nin ruhâniyetinden isitmdâd etmek
7. Gözlerini, dişlerini, dudaklarını kapatarak; dilini damağına yapıştırarak hazır olmak
8. Kalbini ahiretin ahvâline tevcih ederek râbîta-i mevt yapmak
9. Mevlânâ Hâlid Bağdadî’nin ruhaniyetine hasr ile râbîta-i mürşid yapmak
10. Allah (c.c.) kendisini görüyormuş gibi tefekkür ederek râbîta-i huzur yapmak
11. Sadece Allah (c.c.)’ ı tahattur ederek vukûf-u kalbî yapmak
12. Manasını düşünerek vukûf-u zikrî yapmak
13. En azı beş bin olmak üzere sayısını tam tutmaya dikkat ederek vukûf-u adedi yapmak

14. Kalp veya dil ile manasını düşünerek her yüz ve beş yüz söyleyişte bir “Allah’ım! Benim maksadım sensin ve senin rızanı talep ediyorum.” Manasındaki “İlâhî! ente maksûdî ve rızaeke matlûbî” sözünü tekrar etmek

Öte yandan Halife Yusuf, hatm-i hâcegânın birkaç usûl ile yapılabileceğini açıklamaktadır (Bayazidî, 1996: 84). Bu usûller, Şâh-ı Nakşbend, Hoca Muhammed Bâki Billâh (v. 1012/1603) ve Mevlânâ Hâlid Bağdadî tarafından kısmen farklı şekilde tatbik edilmiştir.

Mevlânâ Hâlid Bağdadî tarafından tatbik edilen usulün rükünleri şunlardır:

1. Yedi Fâtiha-i şerif okunması

2. Yüz salavât-ı şerife okunması

3. ط harfinden ع harfine kadar İnşirâh suresinin okunması. Eced hesabına göre (ع) yetmiş, (ط) ise dokuz sayısına karşılık gelmektedir. Buna göre yetmiş dokuz defa İnşirâh suresi okunacaktır (Kavak, 2016: 462).

4. Bin bir defa ihlâs-ı şerif okunması

5. Tekrar yedi Fâtiha-i şerif okunması

6. Tekrar yüz salavât-ı şerife okunması

Hatm-i hâcegân zikrinin sonrasında hatme duası yapılmaktadır. Bu hatmeden hâsıl olan sevap Peygamber Efendimiz (s.a.v.) başta olmak üzere, bütün enbiya ve melaikenin, Hz. Ebubekir’in (r.a.), Nakşbendiyye, Kâdiriyye, Sühreverdiyye, Kübreviyye ve Cîştîyye tarikatlarının silsile-i sâdâtının ruhlarına hediye edilmektedir (Bayazidî, 1996: 87).

Halife Yusuf’un torunu Şeyh Abdullah Tanrıverdi ile yaptığımız görüşmede Halife Yusuf’un hayatında zikrin büyük önem arz ettiği, günlük ezkârını aksatmadan yaptığı ifade edilmiştir. Hem Nakşbendî hem de Kâdirî tarikatından icâzet alması sebebiyle her iki tarikatın zikirlerini de yapmıştır. Özellikle Kur’ân-ı Kerim’i zikir mahiyetinde çokça okuduğu daha sonra İmam Nevevi (v. 675/1277)’nin el-Ezkar⁹

⁹ El-Ezkar: İmam Nevevi tarafından yazılan şümullü dua kitabıdır. İmam Nevevi, bu kitaptaki duaları, başta Kütüb-ü Sitte olmak üzere sahih Hadis kitaplarından aldığını belirtmektedir. Kitapta konularla ilgili bablar oluşturulmuş, bu bablar ile ilgili Hadis kitaplarında yer alan dua ve zikirler, muttasıl isnadlarla rivayet edilen hadislerden seçilmiştir. Geniş bilgi için bkz. (Nevevi, 2017)

kitabındaki zikirleri yaptığı Şeyh Abdullah tarafından belirtilmiştir (Tanrıverdi, Kişisel İletişim, Mart 2021).

Bu minvalde Halife Yusuf'un istifade ettiği zikir kaynaklarından biri olan el-Ezkâr kitabından bahsedilmesi yerinde olacaktır. İmam Nevevi'nin el-Ezkar kitabı daha ziyade Kütüb-ü Sittede yer alan hadislerden seçilen bir eser olup kitabın başlangıcında gizli ve aşikâr bütün işlerde olduğu gibi dua ve zikirde de iyi niyet ve ihlas sahibi olmakla işe başlanması gerektiği ifade edilmektedir. Daha sonra dua ve zikrin usul ve adabından bahsedilmektedir. Salih ameller vasıta kılınarak, devamlı tekrar yapılarak, özellikle zikir halkasında yer alarak zikir yapılması tavsiye edilmektedir.

Kitapta gece ve gündüz okunacak zikirler, ezan vaktinde okunacak dua ve zikirler, namaz kılınırken okunacak dua ve zikirler, sabah ve akşam okunacak dua ve zikirler, başa gelen veya gelecek işler için yapılacak dua ve zikirler, hastalık, ölüm ve benzeri durumlarda yapılacak dua ve zikirler, özel namazlardaki zikirlerden bahsedilmektedir. Oruç, Zekât, Hac ibadetlerinde yapılacak dua ve zikirler, cihada giderken, yolculuğa çıkarken yapılacak dua ve zikirler, yeme ve içme sırasında, nikâh kıyılırken, selam verilip alınırken v.b. günlük hayat ile ilgili dua ve zikirler istinbat edildiği ayet ve hadisler de kaynak gösterilerek ele alınmaktadır (Nevevi, 2017: 33-539).

4.1.7. Şükür

Arapça bir kelime olup yapılan iyiliği bilmek, hamd etmek, iyilik edeni iyiliğiyle övmek, minnettarlık anlamalarında kullanılmaktadır (Sâmi, 1317: 786; Cebecioğlu, 2009: 322).

İstılahta ise Yüce Allah'ın verdiği nimetleri ikrar ve itiraf, verilen nimet ve ihsan için Allah'a hamd ve sena ederek, söz ve davranışlarıyla minnettarlığını ifade edip Allah' a karşı gelmekten sakınmak şeklinde açıklanmaktadır (Eraydın, 1997: 168).

Kur'ân-ı Kerim'de yetmiş beş yerde şükür ve türevlerinden bahsedilmektedir. Ayetlerde şükür kavramı hem Allah (c.c.)'a hem de insanlara yapılan şükür/teşekkür anlamlarında kullanılmıştır. “Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük

edene gelince, o bilsin ki rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O, kerem sahibidir.” (27. Neml: 40) ayeti ile Hz. Süleyman (a.s.)’ ın insanlara tebliği hatırlatılmakta ve *“Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.”* (14. İbrahim:7) buyurularak şükür ile nimetin; şükürsüzlükle azabın ziyadeleşeceği haber verilmektedir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) kendisine peygamberlik görevi verildiği, günahları afv edildiği halde ayakları şişinceye kadar çokça ibadet etmiş, bu halini soranlara *“Ben şükreden kul olmayayım mı”* (Buhari, Teheccüd: 6) buyurarak, ne kadar çok şükür edersek de Allah (c.c.)’ın bundan daha fazlasına layık olduğunu ifade etmekte ve *“Ey Rabbim! Beni sana çok şükreden, seni çok zikreden kıl!”* (Tirmizî, Deavât: 103) diye niyazda bulunmaktadır.

Şükürün kapsamı geniş, tasnifleri çok olmakla birlikte en yaygın olanı “kalbin şükürü, dilin şükürü ve bedeninin şükürü” şeklinde yapılan tasniftir. Kalbin şükürü nimeti düşünmek, nimet vereni anmak; dilin şükürü nimeti zikretmek, nimet verene teşekkür etmek; bedeninin şükürü ise nimetlere hak ettiği karşılığı vermektir (el-İsfâhanî, 2006: II/22). Bu da kalbi, dili ve bedeni Cenâb-ı Hakk’ın yolunda kullanmakla mümkün olabilecektir.

Öte yandan salih kimselerin selâm verme, hal-hatır sorma gibi çeşitli vesilelerle birbirlerini şükre teşvik ettikleri görülmektedir. Kendisine teveccüh edilerek hal-hatır sorulan kişi de şükür ile mukabele etmekte böylece sosyal hayat, güzel bir niyet ve iletişim ile ibadete dönüştürülebilmektedir (Gazzâlî, 2013: 331).

Tasavvuf erbâbı, şükürü; dilleri ile kendilerine vird, bedenleri ile kendilerine hâl, kalpleri ile kendilerine râbîta yapmışlardır. Mutasavvıfların şükür ile ilgili söz ve hallerinden bahseden Kuşeyrî (2014: 259). “Şükür denilince âlimlerin dilleri ile yaptıkları şükür, âbitlerin fiilleri ile yaptıkları şükür ve âriflerin her hallerinde istikâmet üzere gösterdikleri şükür anlaşılır. Şükür sadece nimetlerin karşılığı olarak yapılmaz. Kul belaya sabrederek, bela vereni bilmekle de şükür eder ki bu kimseye şekûr denilir” ifadelerini kullanmaktadır.

Şükür, nimetlerin birer perde olduğunu anlamak ve nimet vereni görmektir. Şükürün özü verilen nimetleri isyanda değil taatta kullanmaktır (es-Sühreverdi, 2010: 640). Şükürün insanlara yönelik olanı, insanların yaptığı iyiliğe teşekkür etmektir.

Şükür dil, kalp ve bedenle yapılabilir. Dilin şükürü; nimet sahibini hamd ile ikrâr, kalbin şükürü; nimet verenin Allah olduğunu bilmek, bedenın şükürü ise bedeni Allah'ın yasakladıklarından muhafaza ve emirlerine itaat ettirmektir (Yılmaz H. K., 2019: 174).

Halife Yusuf, şükür ile insanın makamının yükseldiğini, şükretmeyen kişinin derece olarak hayvandan daha aşağıya düşeceğini ifade etmektedir. Bu vesile ile gözlerin ve kalbin şifa bulması için Allah'a dua ve şükür edilmesi gerekir. Şükürün en güzel vesilesi ise Hz. Muhammed'in şeriatına uymaktır. İnsan şeriattan ayrılmamak için daima şükür ve dua etmelidir. Çünkü şeriata uymayarak şükürsüzlük eden kimseyi dünya ve ahirette kötü bir akıbet beklemektedir. (Bayazidî, 1961: 8).

Halife Yusuf,'a göre şükürün güzel vesilelerinden biri de zikirdir. Zâkir olan kul bir yandan zikir ile manevî mücahadesini gerçekleştirip nefsini ıslaha çalışırken kendisine yardım eden ve nimetlerini bahşeden Rabbine de şükür ile ibadet etmektedir. Bu minvalde kul, kendisini sıkıntıdan, kaza ve belâdan kurtaran Rabbine şükür ve ibadetle mukabele etmelidir (Bayazidî, 1961: 3-4).

4.1.8. İstikâmet

Lügatte; doğru yol, doğruluk, eğriliğin zıddı, doğru ve namuskarâne hareket, sıdk, cihet anlamlarına gelen istikâmet kelimesi, doğru olarak kabul edilen yola kararlılıkla yönelmek anlamlarında kullanılmaktadır (Sâmi, 1317: 103).

Istılahta istikâmet; sorumluluklarının gereğini yerine getirmek, ahde vefa, aşırılıklardan uzak durarak her zaman itidal üzere olmak, nimetlerden istifade ederken israftan ve aşırılıktan kendisini muhafaza etmek, ibadette ve muamelatta mutedil olmak, günahlardan korunmak, emrolunduğu gibi dosdoğru hareket etmek gibi farklı şekillerde açıklanmıştır (Uludağ, 2012:194).

Kur'ân-ı Kerim' de istikâmet kavramı otuz üç yerde geçmektedir. Bu ayetlerde genellikle Allah'ın emrettiği ve Resulullah'ın insanları davet ettiği yol olarak ifade edilmektedir (Alper, 2009: 119). Fatiha suresinde “Kendilerine nimet verilmişlerin yolu”, “sırât-ı müstakîm” olarak açıklanan istikâmet, Peygamber Efendimiz tarafından “*işte benim doğru yolum*” (İbn Mâce, Mukaddime:1) denilerek Müslümanlara hedef gösterilmiştir.

İstikâmet; dilin, davranışların, nefs/kalbin istikâmeti olarak üç farklı tasnife tabii tutulmuştur. Buna göre kalbi istikâmette olmayanın dilinin ve davranışlarının istikâmette olması beklenemez (Uludağ, 2001: 348). Huy ve davranışları güzel olmayan kimsenin de manevî anlamda gelişmesi, ahlâken kemâle ermesi mümkün değildir. Kuşeyri (v. 465/1072), sâlikin keramet peşinde değil, istikâmet peşinde koşmasını tavsiye etmekte ve Ebû Ali el-Cûzcânî (v.?)’nin bir sözünü referans göstermektedir:

“Keramet derdine düşme, istikâmet sahibi olmaya çalış; çünkü nefsin kerameti talep hususunda, seni zorlarken Rabb’in ise senden istikâmet beklemektedir” (Kuşeyrî, 2013: 348).

Halife Yusuf, insanın cehalet hastalığından kurtulabilmesi ve manen huzura kavuşması için istikâmet üzere olması gerektiğini ifade etmektedir. İstikâmeti de tarîk-i müstakîm tabiri ile açıklamaktadır. Tarîk-i müstakîmde olabilmek için ilim öğrenmenin gerekliliğine işaret ederek, kitapların önemine dikkat çekmektedir. Telif ettiği kitaplarından olan İrşâdu’l İbad ve Mecmae’l Mesail kitaplarının el üstünde tutularak kıymetinin bilinmesini ve okunmasını tavsiye etmektedir. (Bayazidî, 1961: 1).

Bu bilgiler ışığında istikâmet sahibi olabilmek için iki hususa dikkat çekilmektedir: Birincisi kalbin istikâmetidir. Bunun gerçekleşmesi için ilm-i bâtına ve manevî mücahedeye ihtiyaç duyulmaktadır. İkincisi ise aklın istikâmetidir. Aklın istikâmette olabilmesi için İrşâdu’l İbad ve Mecmae’l Mesail gibi kitaplar okunmalıdır. Kalbin ve aklın birlikte istikâmet halinde bulunması ile tarîk-i müstakîme ulaşılabilir.

4.1.9. Kanaat

Lügatte “ihtiyaç duyulan şeyin en azına razı olma, hoşnut olmak, istemek, dilemek” anlamında kullanılan bir sözcüktür (el-İsfâhanî, 2006: II/403).

İstılahta, bir kimsenin elindeki ile yetinmesi, kendisi ve ailesinin geçimi için yeterli gelen maddî imkânlarla iktifa etmesi, başkalarının sahip olduklarına göz dikmekten, aşırı kazanma hırsı ve tamahkârlıktan kaçınması, nefsanî ve hayvanî

isteklerden uzak durması anlamlarında kullanılmıştır (Çağrııcı, 2001: 289; Cebecioğlu, 2009: 189).

Kur’ân-ı Kerim’de “*De ki: “Rabbim kullarından dilediğine rızkı bol verir, dilediğine de kısar. Başkaları için ne harcarsanız Allah onun yerine yenisini verir. O rızık verenlerin en hayırlısıdır.”* (34. Sebe’ :39) buyrularak rızkın Allah tarafından takdir edildiği belirtilmekte ve rızkın “samed” olan Allah’tan istenmesi tavsiye edilmektedir. Allah’tan başkalarına ümit bağlamak, onlara güç ve kuvvet atfederek teveccüh etmek, tevhid ilkesine aykırı görülmektedir (Gökcan, 2018: 97).

Öte yandan Peygamber Efendimiz (s.a.v.), devlet başkanı olmasına rağmen ihtiyacı kadar olan malda tasarrufta bulunmuş, “*İslâm’a iletilip de kendine yetecek kadar bir rızık ile yetinen kişiye ne mutlu*” (Tirmizî, Zühd: 35) buyurarak kanaati tavsiye etmiştir.

Tasavvufta zühdün gereklerinden biri de kanaat olarak kabul edilmiştir. Buna göre insan çalışıp çabalamalı, helal rızık için gayret göstermeli, neticede ele geçen çok da olsa az da olsa rızkına razı olmalıdır. Çok olunca sevinip az olunca üzülme kanaat değildir. Kanaat, olana razı olmak, olmayana tamah etmemektir (Kuşeyrî, 2013: 280; Yılmaz H. K., 2019: 181).

Öte taraftan helal bir uğraş ile meşgul olup çalışmak, neticesinde kanaat etmek övülürken bunun zıddı olan hırs ve tamahkârlık da yerilmiştir. Çünkü hırslı ve tamahkâr olan insanın gözü doymaz. Her zaman daha fazlasını ister. Meşruiyet dairesinin dışına çıkar. Başkasının hakkını ihlal eder, malını gasp eder (Dölek, 2003: 56).

Nefsin karakterini iyi bilen sûfiler nefse karşı adaletli davranmış ve kanaati nefis için ilaç gibi görmüşlerdir (es-Sühreverdi, 2010: 322). Kanaati temin etmek için zorunlu olanın en azı ve en ucuzu ile yetinilmesi, uzun emellerin terk edilmesi ve kalbin bunlarla fazla meşgul olmaması tavsiye edilmiştir (Gazzâlî, 2013: 248).

Halife Yusuf, hayatında kanaati ilke edinmiş, kendi elbisesini kendisi dikmiş, insanlara yük olmamaya özen göstermiştir (Geçit, 2018b: 135). Bu minvalde başkalarının malına göz dikilmesinin haram olduğunu ifade etmiştir. Bir kısım ehil olmayan şeyh, divane ve dervişlerin kanaatkârlığı terk ederek insanlardan sadaka, fitre ve zekât istediğini dile getirerek bu davranışları eleştirmiştir. Çünkü bunlar

sahip olduklarını iddia ettikleri manevî nüfuzlarını kullanarak, cahil insanları “Eğer sizler bana malınızı, zekâtınızı vermezseniz benim babam, dedelerim ve pîrim size, çocuklarınıza ve malınıza belâ ve afet verir.” diyerek tehdit etmekte ve kendilerinden daha çok ihtiyaç sahibi olan bu insanların mallarını ellerinden almaktadırlar. Ona göre tamahkârlık belirtisi olan davranışlardan kaçınmak gereklidir. İnsan kesb ederek ihtiyaçlarını kendisi karşılamalıdır. Bu çerçevede köylerde hocalık yapan kimselerin fakir olmadıkça ve çalışma imkânları bulundukça yaptıkları görev karşılığında halktan maddî bir talepte bulunmaları da doğru değildir (Bayazidî, 1998: 24).

4.1.10. İhlâs

Lügatte h-l-s kökünden türemiş bir sözcük olup, “saf, temiz bir şeyi, içerisine karışan ve değerini düşüren diğer şeylerden temizlemek, arındırmak,” anlamına gelmektedir (el-İsfâhanî, 2006: I/398).

İstılahta ise ihlâs; ibadet ve amelde riyadan ve farklı amaçlardan uzaklaşmak, sadece Allah’ın rızasını gözetmek (Eraydın, 1997: 163), yaptığı her şeyi Allah için yapmak, halkın teveccühüne bakıp sevinmemek, halkın yermesinden dolayı üzülmemektir (Gazzâlî, 2020: 69).

Kur’ân-ı Kerim’de “*dinin yalnız Allah’a has kılınması*” (98. Beyyine: 5) emredilmekte “*ancak muhlis kulların*” (15. Hicr: 40) hakta sebat edebileceği ifade edilmektedir.

Peygamber Efendimiz “*Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar.*” (Müslim, Birr: 34) buyurarak amelimizdeki ihlâsa ve niyete işaret etmektedir.

Tasavvufta ibadetlerin zâhirî ve bâtinî şartlarından bahsedilmektedir. Örneğin namaz ibadetinde abdest, niyet, tekbir, rükû ve secde zâhirî şartlar olarak kabul edilirken, bâtinî şartlar huşû, hudû ve ihlâstan oluşmaktadır. Abdestsiz namaz kabul olunmayacağı gibi, ihlâs ile kılınmayan namazın da makbul olmayacağı ifade edilmektedir (Yılmaz H. K., 2019: 169).

Öte taraftan âlimler ihlâsa zarar veren davranışlara dikkat çekmişlerdir. Bu minvalde insanların yüzünden ameli terk etmek hatalı bir davranış olduğu gibi insanların beğenisi için yapılan ibadet de o kadar hatalı görülmüştür. Zira insanların

beğenisi karıştırılarak yapılan ibadet ihlâstan yoksun kalır ve riyaya sebebiyet verir. Riya ise ihlâsın zıddı olup şirke yol açar. Zira riyada Allah’tan ziyade kullardan beklenti hali ortaya çıkmaktadır (Eraydın, 1997: 194). Bu hususta âlimlerin de ihlâslı olmaları gerektiğine dikkat çekilmiştir. Çünkü insanların kendilerini beğenmesi, ilimleri ile övümesi; onları neşe ve gurura sevk eder ve ihlâsı kaybettirir. (Gazzâlî, 1975: IV/368-369)

Halife Yusuf, amellerin ihlâs ile yapılması gerektiğine dikkat çekerek, riyâ sahibi kimselerin yapay davranışlar içerine girdiklerini ifade etmektedir. Bu riyakârlığın başka insanlar tarafından da fark edildiğini, riyakâr insanın hem Hakk hem de halk katında değer kaybına uğradığını dile getirmektedir (Bayazidî, 1961: 4).

Halife Yusuf, başka bir eserinde riyayı ahiret ameli ile dünya ticareti yapmak olarak nitelendirmektedir. Küçük şirk olarak nitelendirdiği riya için ayrı bir bab açarak, ayet ve hadislerden örnekler vererek, ihlâsın ehemmiyetini, riyanın tehlikesini şöyle açıklamaktadır (Bayazidî, 1963: 19):

“Allah, bir insanı helâk etmek isterse bunu üç şekilde yapar. Birincisi: Onu âlimlerin ilminden nasiplendirir ama amellerinden mahrum eder. İkincisi: Onu salihlerin sohbetinden nasiplendirir ama onların hukukunu muhafazadan mahrum eder. Üçüncüsü: Ona ibadetin kapılarını açar ama onu amelin ihlâsından mahrum eder.”

Halife Yusuf’un ele aldığı cihetle ihlâsın insanın hem dünya hayatını hem de ahiret hayatını koruduğu anlaşılmaktadır. Amellerinde ihlâsı ve samimiyeti kaybeden, riyaya yönelen insanın diğer insanlar tarafından benimsenmesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle ihlâsı kaybeden dünyevî işlerde de zarar eder. Ahiret amelleri bütünüyle Hakk’ın rızasına bağlı olduğundan ihlâslı olmayan amelin -çok da olsa- kişiye Hakk katında fayda getirmeyeceği aşikârdır.

4.1.11. Güzel ahlâk

Ahlâk kelimesi lügatte; “huy, seciye, tabiat” anlamlarına gelen Arapça *hulk* veya *huluk* kelimesinin çoğuludur (el-Cürcânî, 1997: 34).

Istılahta ise insanın iyi veya kötü olarak tanınmasına sebep olan tercihleri, huyları ve bunların neticesinde ortaya çıkan davranışlar olarak ifade edilmektedir (Yılmaz H. K., 2013: 139).

Kur’ân-ı Kerim’de Resulullah’ın “*Üstün bir ahlâka sahip olarak gönderildiği*” (68. Kalem: 4). “*Allah’ı çokça ananlar için usve-i hasene olduğu*” (33. Ahzâb: 21) belirtilmektedir.

Peygamber Efendimiz “*Ben, güzel ahlâkı tamamlamak (uygulamak) üzere gönderildim.*” (İbn Hanbel, Müsned: II/381) buyurmuş, Peygamberimizin ahlâkını soranlara Hz. Aîşe (r.a) “Onun ahlâkı Kur’ân’dı.” ifadesi ile cevap vermiştir.

Tasavvufun gayesi ahlâkı yüceltmek olarak açıklanmış ve tasavvuf *amelî ahlâk* olarak nitelendirilmiştir. Bunun bir yansıması olarak mutasavvıflar, yumuşak huylu ve güler yüzlü olmayı, insanlara güzel muamele etmeyi tavsiye etmişlerdir. Zira müspet şekilde davranmak muhataplar üzerinde ağırlık oluşturmaz ve muhabbete vesile olur (Gazzâlî, 2013:604).

Öte yandan mutasavvıflar güzel ahlâkı kendilerinden değil Hakk’tan bilmiş, iyiliklerini başa kakmamış, karşılaştıkları kötü tutum ve davranışlara iyilikle karşılık vermişlerdir (Kuşeyrî, 2013: 399). Sûfîler, Resulullah (s.a.v.)’a en güzel şekilde ittiba’ etmeye çalışan, Onun sünnet-i seniyyesini ihya eden ve ahlâkı ile ahlâklanmaya çalışan kimseler olmaya gayret göstermişlerdir (es-Sühreverdi, 2010: 273). Sûfîler, güzel ahlâka ulaşmak için nefsi mutedil bir şekilde eğitmişlerdir. Bu amaçla nefsin isteklerinin tam zıddını yapmışlardır. Bunu yaparken manevî tabipler olan mürşidlerin verdiği reçeteye göre hareket etmeleri talep edilmiştir ki; müridler manevî hastalıklardan kurtulabilsin (Gazzâlî; 1975: III/132).

Mutasavvıflar, mutedil hayatın en güzel anlatımı olarak bir yandan bâtinî âlemlerinde Hakk ile beraber olmaya özen gösterirken, diğer taraftan halk ile birlikte olmaya, hilm, cömertlik, ahde vefa gibi güzel ahlâk örneklerini de yaşayarak İslâm ahlâkının pratik uygulamalarını hayatlarında göstermeye çalışmışlardır (Çağrı, 1989: 7).

Halife Yusuf, dinin/şeriatın gönderilmesin sebebi olarak insanın salih ameller işlemesi ve bu yol ile hak din yoluna sülûk etmesi şeklinde açıklamaktadır. Ona göre

insan ile hayvan arasındaki temel fark ameldir. Amel için de şer'i ilimleri bilmek, Resulullah'ın sünnetine ittiba etmek gerekir. Salih amelin neticesinde ahlâkın güzelleşmesi ile beraber kişi Allah ve Peygamber katında bir kıymet kazanabilir (Bayazidî, 1961: 2,3,7).

Halife Yusuf, Tuhfetu'z-Zakîrin adlı eserinde hüsn-ü hulk ismi ile bir bab açarak orada ayet ve hadislerden örnekler vererek güzel ahlâkı açıklamaktadır. Bu doğrultuda takva sahibi kimselerin güzel ahlâklı olmaya özen gösterdiğini, güzel ahlâklı olmayan kimsenin ibadet etse dahi amellerinin makbul olmayacağını ifade etmektedir. Güzel ahlâklı insanların vasıflarından biri olarak hilmi örnek vererek hilm sahibi olmanın insanı kıt anlayışlı kişilerin şerrinden koruduğunu ve insanlar arasında güzel muameleye vesile olduğunu dile getirmektedir (Bayazidî, 1963: 83).

4.1.12. Tевbe

Lügatte, “geri dönmek, rücû etmek, pişman olmak, dönüş yapmak” anlamında olup Arapça tâbe fiilinin masdarıdır (el-Cürçânî, 1997: 71).

Istılahta, küfürden imana, günahlardan sevaplara dönmek; dinin yasakladıklarını terk edip, emrettiklerine ve övdüklerine yönelme, rücû etme çabası olarak tanımlanmaktadır (Eraydın, 1997:156; Uludağ, 2012: 356).

Kur'ân-ı Kerim'de “*Ey mü'minler, hep birlikte tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!*” (24. Nur: 31) buyrularak kurtuluş; tevbe ve tevbenin birlikte yapılmasına bağlı kılınmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de seksen sekiz yerde tevbeden bahsedilmekte, bunlardan otuz beşi Allah' a geri kalanı ise insanlara nispet edilmektedir (Topaloğlu, 2012: 279).

Peygamberler günah işlemekten korundukları halde Peygamber Efendimiz (s.a.v.) çokça tevbe-i istiğfar etmiş ve şöyle buyurmuştur: “*Ey insanlar! Allâh'a tevbe edip af dileyiniz. Zîrâ ben O'na günde yüz defa tevbe ederim.*” (Müslim, Zikir: 42).

Öte yandan insan hayır işlemekle mükellef olsa da yaratılışı gereği şer olan davranışların da kaynağı olabilmektedir. Bu şerrin neticesi ikabdır. Ancak Tevvab

olan Allah (c.c.) cehennem ateşinde yanmaması için günahkâr kuluna dünyada iken pişmanlık ateşi ile temizlenme imkânı tanımıştır (Gazzâlî, 1975: IV/64).

Tevbe, tasavvufî makamların ilki kabul edilmiş ve tevbe kapısı “bâbü’l-ebvâb” (ana kapı) olarak isimlendirilmiştir. Bunun yanında tevbe, tasavvuf makamlarının ilki olsa da bütün makamlarda devam etmektedir. Bu doğrultuda sâlik son nefesini teslim edene kadar tevbe-i istiğfar getirmeye devam etmelidir. Sufiler, öncelikle insanın günahlardan uyanması, muhasebe yapması, yapılan hatalardan ve işlenen günahlardan tevbe etmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bunun yanında ibadet ve amel bakımından daha güzelini gerçekleştirme imkânı varken bunu yapmayanların da tevbe etmesi gerektiğini savunmuşlardır (es-Sühreverdi, 2010: 616; Uludağ, 2012: 281).

Öte taraftan tevbenin sadece dil ile yapılmasını kâfi bulmayan sûfiler, bunu “*yalancılardan tevbesi*” olarak nitelendirmiş, dil, kalp ve bedenle birlikte yapılan tevbenin salih tevbe olduğunu ifade etmişlerdir. (Gazzâlî, 2016: 181). Tevbenin geçerli olabilmesi için zamanı esas alan sufiler üç merhale ve şart sıralamışlardır:

Mazi: Geçmişte işlenen günahlardan pişmanlık

Hâl: Günahlardan uzak durmak

İstikbâl: Mazide işlenen günahlara bir daha dönmemeye azmetmek (Yılmaz H. K., 2019: 160).

Muhâsibî, (2019: 179) bu şartlara kul hakkını iade etmeyi ve haksızlıklar için helâllik almayı da eklemektedir. Kuşeyrî, (2014:189). de “hasımlarını râzı edip haklarını ödemedikçe tevbenin diğer şartları geçerli olmaz” görüşünü savunmaktadır.

Tasavvuf klasikleri müelliflerinden Hücvîrî (v. 465/1072?), tevbeyi başlangıçtan kemâle doğru, üç makama ayırmaktadır: Birincisi avamın, ikincisi havassın, üçüncüsü de muhabbet derecesindeki tevbedir ki; Hz. Peygamberin tevbesi bu tevbeye örnek olarak gösterilir (Hücvîrî, 2014: 430).

Halife Yusuf, tevbeyi Yüce Allah’ın kullarına bir fazl ve ihsanı olarak nitelendirmektedir. Buna göre kulluk imtihanında sıkıntıya düşen mü’min tevbe ipine tutunarak yeniden dinî hayata bağlanmaktadır.

Hadis-i şeriflere atıf yaparak gündüz işlenen günahlar için güneş batana kadar, gece işlenen günahlar için de güneş doğana kadar tevbe kapısının açık olacağını ifade eden Halife Yusuf, her derdin bir dermanı bulunduğunu günahların dermanının da tevbe olduğunu ifade etmektedir. Ona göre insan muhasebe halinde olmalı, hata ve günahlarını göz önüne getirmeli, tefekkür ve tevbe etmeli akabinde Allah'tan mağfiret dilemelidir. Aksi halde davranmak, nefisini günahlar içerisinde bırakarak ona zulmetmek anlamına gelir. O halde günahlardan gelen manevî hastalıklar için dua edilmeli, dergâh-ı ilahîye iltica edilmeli ve tevbe makamında şöyle denilmelidir (Bayazidî, 1961:11).

De ki; ben günahkârım, Allah'ım Sen, biliyorsun aslını

Rahmetinle kabul buyur bu cahilin niyazını

Halife Yusuf'a göre günahların ağır yükleri altında ezilen, vücudunda günahlardan neşet eden yara-bereler çıkan sâlikin tevbede başarılı olması için mürşidin yardımına ihtiyaç duyulmaktadır. Zira bâtinî yaraların tabibi mürşidlerdir. Sâlik, tevbesini geciktirmemeli, mürşidin elinden tevbe aldıktan sonra onun müşahedesinde nefis terbiyesine devam ederek manen tedavi olmalıdır (Bayazidî, 2011: 35-49).

4.2. Seyr u Sülûka Dair Kavramlar

4.2.1. İrşâd

Lügatte irşâd; rehber olma, klavuzluk yapma, sırât-ı müstakîmi gösterme, doğru yola sevk, yönlendirme anlamlarına gelmektedir (el-Cürcânî, 1997: 232).

İstılahta insanları, Allah'ın emir ve yasaklarına uymaya davet için yapılan çalışmalar olarak ifade edilmektedir. Teblîğ, davet, emr bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker, tebşir ve inzâr gibi kavramlar da aynı anlamda kullanılmaktadır (Topaloğlu, 2020: 454).

İslâm fitratı üzerine yaratılan biz insanların nefis ve şeytanın hücumları ve toplumdaki bozulmaların etkisi ile hak yoldan ayrılma tehlikesi bulunmaktadır. *“Yeryüzünde bulunanların çoğuna uyacak olursan seni Allah yolundan saptırırlar”* (6. En ‘âm: 116) ayeti ile bu hususa dikkat çekilmektedir. Bu noktada Müslümanlar

arasında gerek bireysel olarak gerekse topluluk olarak hakka çağırان ve bâtıldan sakındıran bir grup bulunmasını emreden ayet-i kerimeyi yorumlayan müfessirler bunun farz-ı kifaye olduğunu ifade etmişlerdir (Gümüş, Çağırıcı, Dönmez, & Karaman, 2020: 645).

Öte taraftan insanlık tarihinde hakka çağırان kişi ve topluluklar olduğu gibi batıla çağırانlar da var olagelmıştır. Günümüzde de Müslümanlarca bâtil kabul edilenler dâhil olmak üzere çeşitli din ve ideolojiler etki alanlarını genişletmek amacıyla ciddi anlamda insan yetiştirmekte, dezenformasyon yapmakta ve finansal kaynak temin etmektedir. Bu duruma karşılık hak yola sülûk eden insanlar da irşâd faaliyeti yürütmeli, ortak hedef olan “Tarîkat-ı Muhammediyye’ye” insanları davet etmelidir (Eraydın, 1997: 132).

İrşad, süreklilik isteyen bir faaliyettir. Bunun bir göstergesi olarak Peygamber Efendimiz kendisinden sonra insanları Hakk yola sevk etmeleri için halifelerini bırakmıştı. Bunun benzeri olarak hakikat yoluna aday olan salik de kendisini eğitecek, kötü huylarını giderecek, kendisine iyi huylar kazandıracak bir rehber/mürşid bulmalıdır (Gazzâlî, 2020:30). Zira irşâd faaliyetini en güzel şekilde yapan kimseler tasavvuf büyükleridir. Bu kimseler şeyh, mürşid ve baba gibi sıfatlarla anılırlar. Onlar peygamberin (s.a.v.) varisi kabul edilmişlerdir. Bu kimseler verdikleri öğüde ilkin kendileri riayet eden, hâl ve davranışları ile örnek olan, güzel ahlâk sahibi kimseler olup daha ziyade lisan-ı halleri ile de irşâd etmektedirler (Tek, 2020: 40).

Halife Yusuf, insanların uyarılması, gafletten uyandırılması çerçevesinde irşâdın başta âlimler olmak üzere her Müslüman için bir görev olduğunu ifade etmektedir. Bu maksatla ihtiyaç duyulan ilimleri öğrenen ve uygun metotları kullanan kişi tebliğ görevini yapmakla sorumluluktan kurtulur. Tebliğ muhatap olan kişilerin tebliğ kabul etmemesi, tebliğ karşı çıkması veya tebliğ iştmemesi durumunda mübelliğın aleyhinde bir durumun söz konusu değildir (Bayazidî, 1961: 5).

Halife Yusuf, tebliğde devamlılık ve uygun metodun kullanılmasına şöyle dikkat çekmektedir:

Âlimler üzerine vaciptir ara vermeksizin
Bilgisizlere uygun metotlarla dini söylesin

Halife Yusuf, irşâda mâni olan engellere de işaret etmektedir. Bu engellerden biri de çoğunluğu okumuş, ama okuduğu ile amel etmeyen molla/hoca geçinen insanlardır. Dinî ilimleri okuyup da diğer insanlara rol model olamayan, dinin gereklerini hayatında tatbik edemeyen ama din adamı geçinen çoğu insanın ucb ve büyükmeye mübtela oldukları görülmektedir. Bunlar dokundurma, alay etme ve çeşitli bahanelerle insanları kırmakta, insanların kalbine giden yolu kendi elleri ile kapatmaktadır (Bayazidî, 1961:2).

Halife Yusuf'a göre, ilim sahipleri bildiklerini başka insanlarla paylaşmakla yükümlüdür. Bildiklerini başka insanlarla paylaşmayan kimselerin ilimleri kendileri ile birlikte fenaya gidecektir. Böyle kimselerin en başta kendi aile efradı daha sonra da yakın çevreleri bu dünyada ümmî ve çaresiz kalacak, âdeta esir hayatını yaşayacaklardır (Bayazidî, 1961: 2).

Elde edilen bilgiler ışığında Halife Yusuf'un, ilim/irşâd bütünlüğüne dikkat çektiği, ilmi irşâdın koşulu ve lâzımı olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte irşâd vazifesi yapılırken uygun metotların kullanılması ve sabırlı olunması, irşâdın kabul edilmemesi hatta irşâda karşı çıkılması halinde vazifenin aksatılmaması, irşâd görevine devam edilmesi önerilmektedir (Bayazidî, 1961: 3).

Öte yandan Halife Yusuf, mürşid kavramının yanında dinî rehberlik, âriflik anlamında imamet kavramını da kullanmaktadır. Buna göre topluma imamlık, manevi rehberlik yapacak kişi bu görevi ifa edebilecek kadar ilim sahibi olmalıdır. İlmi yetersiz olanların topluma önderlik/imamlık yapmaları haram hükmündedir. İlimsiz imamet yapmaya çalışanlar gözleri kör, alil kimselere benzemektedir. Kendisi ilim sahibi olmayan, ilmi, kendisini hidayete erdirmeyen birisinin, başkasına rehberlik yapamayacağı, başkasının hidayetini vesile olamayacağı aşikârdır. Ona göre körlere nöbet tutturulamaz ve çobanlık görevi verilemez. İnsanlara rehberlik yapacak kişi âlim ve ârif olmazsa, insanlara eksik veya yanlış bilgi verirse bu durum cahil insanların dinî yanlış öğrenmelerine sebep olur. Bu davranış, dine düşmanlıkla eş değerdir. Öte taraftan insanların imamete layık olmayan kimsenin arkasından

gitmemesi gerekir. Çünkü imamete layık olmayan kişi kendisi ile beraber takipçilerini de dalaletе götürür. (Bayazidî, 1961: 2).

Halife Yusuf, vücudun tabibi ile kalbin ve ruhun tabibi arasında bağ kurmaktadır. Ona göre nasıl ki tabip, bedendeki yaraların mahiyetini tam olarak bilmez ve o yaralara uygun ilaçları vermezse, dolaylı olarak insanın hayatını kaybetmesine sebep olarak bir nevi katil hükmüne geçer. Aynı şekilde ehil olmadığı için manevî yaraların mahiyetini bilmeyen, manevî yaralara uygun ilaç önermeyen ama rehberlik, imâmlık iddiasında bulunan kimseler yüzünden insanların dünya ve ahiret hayatı mahv olmaktadır. Halife Yusuf bu durumu şöyle dile getirmektedir (Bayazidî, 1961:3).

O hekim ki yaraları ve uygun ilaçları bilmezse
Sen onu hekim değil, katil belle kendine

Halife Yusuf'un ilim, irşâd faaliyetinde üzerinde önemle durduğu hususlardan biri de ehliyetdir, rol model olmaktır. Manevî bakımdan iyi bir rol model ve numune-i imtisal olmak yani hâl ile tebliğ, irşâdı en çok destekleyen bir davranış olabilir. Rol model olan kimse kendisini takip edenlerin dünya ve ahiret saadetlerine vesile olabilir (Bayazidî, 1961: 2-36). Bu nedenle imâmete, manevi rehberliğe talip olarak rol model olacak kimsenin ilmi ile âmil, muttakî bir insan olması beklenmektedir.

4.2.2. Sülûk

Lügatte bir yola girmek, Hakk'a giden yolu tutmak, sıraya dizilmek, bir sınıfı mahsusaya dâhil olmak, yürümek, gitmek anlamındadır (Uludağ, 2012: 325; Sâmi, 1317: 733).

Istılahta ise bir şeyhe bağlanan insanı, belli bir metodla Hakk'a ulaştıran tavır, amel, ibadet, fiil, hareket ve davranış ve tasavvuf yoluna girmiş kimseyi vuslata hazırlamak için verilen ahlâkî eğitim için kullanılan bir terimdir (Cebecioğlu, 2009: 309). Sülûku gerçekleştiren kişiye "sâlîk" denilir. Genellikle birlikte kullanılan seyr ve sülûk kavramları tarîkâta giren kimsenin tasavvufî eğitimini alması, manevî makamları tamamlaması sürecinde geçirdiği safahatlar olarak ifade edilmektedir. Uludağ, (2010:128) sülûk kavramının "yol" anlamına gelen tarîk ve tarîkat

kelimelerinden daha geniş bir muhtevaya sahip olduğunu savunmaktadır. Buna göre tarikat, bir şeyhin merkezde olduğu, etrafında müridlerin bulunduğu bir tasavvufi yapı olarak anlaşılırken sülûkte böyle bir yapının olması şart değildir. Cürcânî (v. 816/1413), ise sülûkün ilim ve tasavvur ile değil de makamlar üzerinde hal ile gerçekleşen bir süreç olduğunu ifade etmektedir (1997: 121).

Sülûk; insanın cehaletten ilme, fenâlıktan güzel ahlâka yönelmesi, kendi benliğinden geçerek Hakk'ta fânî olmasıdır. Sâlik' in Hakk'ta fenâ bulabilmesi için ahlâkî olgunluğa erişmesi; nefsinin kibir, haset, cimrilik, hırs v.b. kötülüklerden temizlemesi, bunlara karşılık ilim, tevazu, cömertlik, adalet gibi güzel davranışlara sahip olması beklenmektedir (Eraydın, 1997: 318).

Halife Yusuf, âlimlerden insanlara nasihat etmelerini istemektedir. Bu nasihatler sayesinde insanların davranışlarının güzelleşmesi, şeriate uygun bir hayat yaşamaları ve hak yola sülûk etmelerinin sağlanması amaçlanmaktadır. Hak yola giren sâlik hak yolun yolcusu olup Hakk'ın libasını giymektedir. Hak yola sülûk etmeyenlerin kendilerini dalaletten kurtarması ve feraha kavuşması mümkün değildir (Bayazidî, 1961:10).

Halife Yusuf, sâlikin seyr u sülûkünde devamlı olarak mürşidini takip etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Mekanlar arası mesafenin uzak olması mürşidin himmetine engel değildir. İhtiyaç duyulduğunda himmet hazır olur. Mürşid cihan güneşidir. Himmeti, ışığı her taraftaki insana ulaşır. Mürşidin himmeti misk-i anber gibidir. Uzakta da olsa mürîde ulaşır, onu hoşnut ederek ona tesir eder, sülûkünü kolaylaştırır (Bayazidî, 2011: 41-46).

Elde edilen bilgiler ışığında Halife Yusuf'un seyr u sülûku Hakk yola götüren bir yolculuk olarak ifade ettiği görülmektedir. Bu yolculukta sâlik, kendisini Hakk'a ve Hakk'ı temsil eden mürşide teslim etmelidir.

4.2.3. Kalp temizliği

Lügatte kalp; göğüs orta boşluğunda, iki akciğer arasında, vücudun her yanından gelen kirli kanı akciğerlere ve oradan gelen temiz kanı da vücuda dağıtan organ, yürek, vicdan anlamında kullanılmaktadır (Sâmi, 1317: 1078).

Istılahta kalp, iman ve zikrin; keşf ve ilhamın mahalli, marifet ve irfan gibi manevî makamların merkezi olarak adlandırılmaktadır (Şimşek, 2015: 45).

Mutasavvıflar kalbi ilahî tecelli, marifet ve müşâhedelerin merkezi olarak nitelendirmiş ve çeşitli katmanlara ayırmışlardır:

1.Sadr: Kalbin en dıştaki katmanı için kullanılan terimdir. Bu katmanda iman nuru zuhûr ettiği gibi nefisten gelen vesveseler de yer edinebilir. Sadr, salih amellerle genişlediği gibi günahlarla daralabilir.

2.Kalp: Sadrden sonraki makam olup bu makamda iman kalbe yerleşmiştir. Sadrdeki gibi imanda artma veya eksilme sözkonusu olmaz. Bu makamda kalpteki iman parçalanmaz, çıkarsa bütünüyle çıkar.

3.Fuâd: Kalpten daha latif olup marifet nurunu barındırmaktadır. Sûfilerin müşâhede dedikleri rû'yet veya ayne'l-yakin bu mertebede gerçekleşir.

4.Lüb: Kalbin en derûnî boyutu olup tevhid nurunun mahallidir. Kişi diğer mertbelerde edindiği tecrübeleri bu makamda yaşama mertebesine ulaşır (Tek, 2020: 32).

Hadis-i şerifte vücudun/hayatın selameti, kalbin(maddî/manevî) selametine bağlanarak şöyle buyurulmuştur: *"Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o iyi (doğru/düzgün) olursa bütün vücut iyi (doğru/düzgün) olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O, kalptir."* (Buhârî, İmân: 39).

Tasavvuf terminolojisinde kalb, manevî varlığın merkezi kabul edilmiştir. Bu çerçevede maddî vücudun bağlı olduğu göğüs boşluğundaki kalbin sağlığının korunması, insan vücudu için ne kadar önemli ise manevî varlığın bağlı olduğu kalbin korunması da o kadar önemli görülmüştür. İmanın merkezi olan kalb, mü'min için imanın korunduğu kale gibidir. Şeytan ise o kaleye girip orayı harap etmeye çalışan düşman gibidir. Kalpte hem rahmanî hem de şeytanî tesirler yer edinmek için çarpışırlar. Allah'ın zikrinden gâfil olmak şeytanın kalbe musallat olmasını kolaylaştırır. Mal ve makam sevgisi, nefsanî istek ve arzular, insan kalbinde mâsivanın yerleşmesini kolaylaştır (Gazzâlî, 1975: II/ 103.)

Buna karşılık ehl-i iman, Kur'ân ve sünnetten aldığı hikmet ve mârifetle alây-i illiyî'n makamına çıkmak için kalbi mâsivadan temizlemeye çalışır (Yılmaz H. K., 2013: 102).

Mutasavvıflar, kalbi hem bedeninin hem de dinin merkezi olarak görmüşlerdir. Maddî kalp sağlam olursa kişinin bedeni, manevî kalp sağlam olursa kişinin dinî sağlam olacaktır. Kalp mahall-i imandır, Kabetullah'tır (Görmez, 2014: 11). Bunun için kalp daima temiz olmalıdır. Kalbin daima temiz tutulması için muhasebe halinde olunması gerekir. Buna göre bir iş veya amelin hem öncesinde hem de sonrasında muhasebeye tabi tutulması kalbin mâsivadan korunması bakımından önemli bir tedbirdir (Muhâsibî, 2019: 174).

Halife Yusuf, Hz. Muhammed' in şeriatına ulaştıran ilimle hareket edilmesi halinde cahil kimselerin kalbinin şifa bulacağını açıklamaktadır. Bu şer'i ilimle Mârifetullah'ın esaslarının öğrenileceğini, kalpteki zulmetin giderileceğini ve münevver bir kalb sahibi olunacağını ifade etmektedir. Bu minvalde ilmini amale dönüştüren âlimler “müvenevverü'l-kalp” olarak vasıflandırılabilir (Bayazidî, 1961: 4).

Öte yandan Halife Yusuf, kalbin mahiyetinin değişebileceğini de hatırlatarak şu uyarıları yapmaktadır. Verilen nimetlerin kadri bilinmez, şükrü eda edilmezse insanın iki gözü kör, kalbi de karamış sayılır. Bu durumdaki insan, nefsinin hilelerine boyun eğmiş, küfür ve inkâr belasına düşmüştür. Kalbi kararmış bu kimse dermansız bir derde müptela olmuş demektir (Bayazidî, 1961: 4-8).

4.2.4. Râbıta

Lügatte, iki şeyi birbirine bağlayan ip, ilişki, ilişirme, tutarlılık, bağ, münâsebet, ilgi ve sevgi ile mensubiyet manasına gelmektedir (Sâmi, 1317: 658-1423).

Istılahta ise müridin, fenafillah makamına ulaşmış mürşid-i kâmilini düşünmesi, devamlı yanında imiş gibi şeyhinin suret ve siretini düşünerek onun manevî terbiyesinden istifade etmeye çalışması olarak açıklanmıştır (Cebecioğlu, 2009: 135; Tosun, 2007: 378).

Mutasavvıflar râbıtayı; râbıta-i huzur, râbıta-i mevt ve râbıta-i mürşid olmak üzere üçe ayırmışlardır (Bardakçı, 2005: 215).

Râbıta-i huzur asıl gaye olup diğer râbıta çeşitleri râbıta-i huzura ulaşmak için birer basamak hüviyetindedir. Buna göre mürîd, mâsivayı kalbinden silerek her daim

Allah'ın huzurunda olduğu bilinci ile hareket eder. Ancak Allah, müşahhas bir varlık olarak düşünölemeyeceği için mürîd, fenafillah makamına ulaşmış, Hakk'ın tecellileri kendisinde çokça görölen bir mürşid-i kâmile râbîta yaparak râbîta-i huzura vâsıl olabilir. Mürîd, şeyhi ile râbîta yaparak Resulullah'a Onun vasıtasıyla da Cenabı Hakk'a râbîta yapmış olur (Çınar, 2019: 38).

Mevt ise ıstılahta, “Ruhun bedenden ayrılması suretiyle kişinin maddî hayat kaynağını yitirmesi” (Gürkan, 2007: 38) olarak ifade edilmektedir. Râbîta-i mevt ise; daima ölümlü tefekkür etmek ve hatırdan çıkarmamaktır. Buna tezekkür-i mevt de denilir (Gündüz, 2007: 33).

Kur'ân-ı Kerim'de ölüm ve hayat birlikte zikredilerek şöyle buyurulmuştur: “*Her can ölümlü tadacaktır. Sonunda bize döndüröleceksiniz*” (29. Ankebut: 57).

Peygamber Efendimiz “*Lezzetleri yok eden ölümlü çokça anın*” (Tirmizî, Zühd :4) buyurmuştur.

Tasavvuf erbâbı ölümlü unutturan emel yerine o anki amel ile meşgul olmayı tercih etmişlerdir. Bunun bir yansıması olarak tasavvuf ehli ne geçmiş zamanın bakiyesi ne de gelecek zamanın endişesiyle meşgul olmamıştır. “Huzur”u bozmak yerine, yaşadığı ana odaklanmış ve “hayat üç nefesten ibarettir” anlayışıyla râbîta-i mevti nazarda tutmuşlardır (Demirli, 2012: 99).

Mutasavvıflar “ölmeden önce ölmek!” ilkesini şiar edinerek râbîta-i mevti yapmaya çalışmışlardır. Burada kast edilen ıztırarî değil, iradî ölümdür. Kul, dünya nimetlerinden uzaklaşarak, nefsin arzu ve isteklerine set çekerek fenafillah makamına erişebilir. (Uludağ, 2007: 38). Şemseddin Sivasî bu durumu şu dizelerle anlatır (Toparlı, 2015: 14).

“Mûtû kable en temûtû” sırrına mazhar olan
Gördü onlar haşr u neşri nefha-i sûr olmadan”

Bediüzzaman Said Nursî, ehl-i tarîkat olmamasına rağmen râbîta-i mevt düsturundan ehl-i hakikatin de farklı bir metotla istifade etmesini önermektedir. Ona göre râbîta-i mevt, ihlâsı kazanmanın ve muhafaza etmenin etkili vasıtalarından birisidir. Tûl-i emel ihlâsı zedeleyerek insanı riyaya ve dünyaya sevk ederken, râbîta-i mevt riyadan nefret ettirerek ihlâsı kazandırır. Ancak bu şekilde kul, ölümlü

düşünerek, dünyanın fani olduğunu mülâhaza ederek nefsin desiselerinden kurtulmaya güç yetirebilir. Ehl-i tarikat ve ehl-i hakikat “*Her nefis ölümü tadacaktır.*” (Al-i İmran, 2/185), “*Muhakkak ki sen de öleceksin, onlar da ölecekler.*” (Zümer, 39/30) ayetlerinden aldıkları dersle sülûklarında râbîta-i mevti esas tutarak tûl-i emelin menşei olan tevehhümü ebediyetten kurtulabilirler. Bunun en çarpıcı şekli insanın kendi ölümü üzerine tefekkür etmesi, cenazesinin yıkanmasını ve kabre konulmasını gözünde canlandırmasıdır. Bunun neticesinde nefs-i emare bu durumdan rahatsız olarak uzun emellerinden bir derece vazgeçebilir (Nursî, 2007: 237).

Halife Yusuf, gafletten kurtulmanın çarelerinden biri olarak râbîta-i mevti saymaktadır. Ona göre insan ölümü hatırlayarak nefsin desiselerinden ve günah işlemekten kendisini muhafaza edebilir. Öyleyse kiramen kâtibin melekleri kişinin amellerini kaydederken kişi bunun farkında olmalı ve ölümünü düşünerek meşru dairede hareket etmelidir. Râbîta-i mevtin fayda vermesi ve şeytanın desiselerinden muhafaza için kişinin gayreti yeterli olmayabilir. Bu nedenle mürîd şeyhinin ruhaniyetinden istimdad etmelidir (Bayazidî, 2011: 42-50). Bu yaklaşımı ile Halife Yusuf’un “râbîta-i mevt” ile râbîta-i mürşidi birlikte ele aldığı söylenebilir.

Öte yandan Halife Yusuf, râbîta-i mevtin yapılmasına engel olan hususlara işaret etmektedir. Bu engellerden başlıcasını dünya ile aşırı şekilde meşgul olmayı göstermektedir. Bu minvalde kişi kendi ölümünü tasavvur etmeli, tefekküre özen göstermelidir. Râbîta-i mevt yapmayan kişinin ölüme hazırlıksız yakalanacağı uyarısını yapan Halife Yusuf şu ifadeleri kullanmaktadır (Bayazidî, 1961: 9):

Ne zamana kadar dünya ile meşgul olacaksın
Hiç ölümü, karanlık kabri hatırına getirmez misin
Çocuk, genç ve yaşlı iken ölüm gelir ansızın
Ölüm geldiği zaman etrafta kimsesi kalmaz insanın

4.2.5. Gaflet

Lügatte dalgınlık, dikkatsizlik, yanılma, ihmal anlamlarında kullanılmıştır. “Yeterince uyanık ve dikkatli davranılmadığı için insana ârız olan yanılğı hali” olarak tarif edilmiştir (el-İsfâhanî, 2006: II/285).

İstılahta gaflet “*dalgınlık, yanılma ve unutma*” anlamlarını taşısa da bir şeyi unutmaktan öte bile bile terk etmek, nefsin arzuladığı şeye tâbi olmak olarak ifade edilmiştir (el-Cürcânî 1997: 167).

Kur’ân-ı Kerim’de gaflette olanların dünya hayatını tercih ettikleri, ilahî mesaja bilerek sırt döndükleri ifade edilmekte ve bunların mertebesi hayvanlardan daha aşağıda (7. A’raf: 179) görülerek şöyle nitelendirilmiştir:

“Bize kavuşacağını ummayan ve dünya hayatına razı olup onunla yetinerek tatmin olan kimseler ile ayetlerimizden gafıl olanlar var ya; işte onların kazanmakta oldukları günahlar yüzünden, varacakları yer ateştir.” (10. Yunus: 7-8).

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) gafıl kimselerin dua ve ibadetlerinin de tehlikede olduğunu haber vermektedir: “*Biliniz ki Allah, kalbi gafıl, boş işlerle meşgul bir kişinin duasını kabul etmez*” (Tirmizî, Deavât: 65).

Mutasavvıflara göre gaflet sonu pişmanlık olan ve insanın kınanmasına yol açan bir davranıştır. Çünkü gaflete giriftar olan kişiler Allah’ın ayetlerinden ve kendi yaratılış gayelerinden habersizmiş gibi yaşar. Gaflet sebebiyle ibadetler hakkıyla yapılmaz, insan dünyaya gark olur. Allah (c.c.) ve ahiret hayatı unutulur. Bu kimseler kendi nefislerinden dahi gafıl olan kişilerdir. Ölümün vuku’ bulması ile gaflet hali sona erer. Bu gaflet insan için bir felaket olarak nitelendirilmiştir (Akdemir, 2011: 159; Gazzâlî, 2013: 41).

Gaflet hali süreklilik arz edenler amellerini erteleyip emellerini öncelemektedir. Tasavvuf ehli ise kurtuluşu; emeli terk etmekte ve amellere sarılmakta görmektedir. Bunun için sâlikin devamlı zikir ve istiğfar ile meşgul olması, bunu zikir ehli ile birlikte yapması tavsiye edilmektedir (Yılmaz H. K., 2008: 9).

Halife Yusuf, gafleti, dünya meşguliyetinin çok olmasına bağlamaktadır. Dünya ile aşırı şekilde meşgul olup da gaflete dalanları akıl ve feraset yoksunu olarak nitelendirmektedir. Buna göre gaflette olan kişi dünya için dinini terk etmektedir. Bâki olan dinî hakikatleri fânî olan dünya menfaatine feda etmektedir. Gafletin neticesi olarak hesap gününe hazırlıksız yakalanma tehlikesine dikkat çeken Halife Yusuf gafil insanın pişmanlığını şu sözlerle dile getirir:

Ben bu dünyada ne yaptım diye söyleneceksin
Bugün kimse duymuyor çılgılığımı benim
Binlerle ah çekip dertlenerek ağlayacaksın
Dünya için ahireti elden kaçırdım diyeceksin (Bayazidî, 1961:7).

Halife Yusuf, gafletten uyanmak için yakaza halinde bulunmanın önemine dikkat çekmektedir. Yakaza hali için nasihatlere kulak verilmesi ve hakikatin kabul edilmesi gerekir. Bunun neticesinde Allah'ın insana yâr olması umulabilir. Bu çerçevede nasihate kulak vermek ilahî bir emirdir. Zira Allah, evvel ve ahirdeki Müslümanlar için nasihatın uyandırıcı faydasını ferman buyurmuştur (Bayazidî, 1961: 8).

4.2.6. Nasihat

Lügatte “saf, temiz, hâlis olmak, kötülük ve bozukluktan arınmış olmak, iyi niyet sahibi olmak ve başkasının iyiliğini istemek” anlamlarındaki nush kökünden türemiştir. Öğüt vermek anlamına gelmektedir (el-Cürcânî, 1997: 238).

İstılahta “başkasının hata ve kusurunu gidermek için çaba sarf etmek, iyiliği teşvik etmek, kötülükten sakındırmak için öğüt vermek, başkasının faydası veya zararına olan konularda onu aydınlatmak için gayret göstermek” manalarına gelmektedir (el-İsfahanî, 2006: II/703).

Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih ve Hz. Şuayb’ın kavimlerine; Hz. Lokman’ın oğluna nasihatlerinin yanı sıra mazeretleri sebebiyle savaşa katılamayan Müslümanların “*Allah ve resulü için nasihatte bulunmaları*” (9. Tevbe: 91) koşuluyla savaşa katılmaktan muaf tutulacaklarını anlatan ayetler nasihatın delili kabul edilmektedir. Nasihatte niyet ve samimiyet esas olmakla birlikte metot, yer ve zaman da önemlidir. Allah için nasihatte; insanlara hâl ve dil ile nasihatte bulunma,

Resulullah için nasihatte; Resulullah'ın emânet olarak bıraktığı Kur'ân'a ve sünnet-i seniyyeye bağlı kalma, onların dost olduklarına dost, düşman olduklarına düşman olma şeklinde açıklanmıştır (Çağrıcı, 2006: 408).

“Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz” (2. Bakara: 286) ilkesi gereği, kişi güç yetiremediği noktada başka vazifeleri yerine getirebilir. Nasihat de çoğu insanın yapabileceği vazifelerden biridir.

Temim ed-Darî (v. 40/661)'den rivayet edilen bir hadis-i şerife göre Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Din nasihattir. Biz kime (yahut kim için) diye sorduk O da Allah'a, kitabına, Resûlüne, Müslümanların (meşru) idarecilerine ve bütün Müslümanlara buyurdu."* (Müslim, İman: 1/74).

Öte taraftan eğitim metodları zamanla değişip yenilenirken nasihat geçerliliğini koruyan metodlardandır (Yüce, 2019). Tasavvuf erbâbı da sohbeti, vaaz ve nasihati bir metod olarak kullanmıştır. Özellikle Nakşbendî-Hâlidî kolunda sohbet ve nasihat manevî terakki yollarının en kuvvetlisi olarak kabul edilmiştir (Kavak, 2016: 470).

Mutasavvıflar müslüman bir kimsenin, Allah'a itaatten uzaklaşan kardeşinin bu durumuna seyirci kalamayacağını, ona yardım ve nasihat etmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Hatta bazı sûfiler şeyhlerinden veya ihvanlarından kendilerine nasihat etmesini talep etmiştir. Zira kardeşinin düşmanı olan nefis ve şeytan onu tuzağa çekerken, bu duruma seyirci kalmak mesuliyete yol açar (Serrac, 2012: 305; Kuşeyrî, 2013: 476; Muhâsibî, 2019: 312).

Halife Yusuf, irşâd faaliyeti kapsamında nasihat etmenin öneminden bahsetmektedir. Nasihat etmenin Müslümanların birbirleri üzerindeki haklarından biri olduğunu ifade ederek, uyarma, uyandırma, birbirine faydalı olma esaslarından bahsetmektedir. Başkalarına nasihat edenin o nasihati önce kendi nefisine yapmasının isabetli bir davranış olacağını, nasihati söyleyen için bir görev, dinleyen için de bir imkân ve ikram olduğunu dile getiren Halife Yusuf, dinî nasihatlere kulak vermemenin sonucunun mahcubiyet ve pişmanlık olduğunu belirtmektedir. İdrak sahibi insan için nasihatın az da olsa kâfi geleceğini, nasihate açık olmayan kişiye çok yapılırsa da nasihatın fayda vermeyeceğini dile getirmektedir (Bayazidî, 1961: 5).

Halife Yusuf, Tufetu'z-Zakîrin adlı eserinde nasihati samimiyet ile eşdeğer görerek, hangi ilim alanında olursa olsun amelin kabul olması için niyetin samimi olması gerektiğini ifade etmektedir (Bayazidî, 1963: 20). Dinî nasihat, nasihati de samimiyet olarak ifade eden Görmez, (2003: 338) de nasihatın geniş anlamı içerisinde daha çok samimiyet olarak ifade edilebileceğini dile getirerek Halife Yusuf'un bu görüşünü teyid etmektedir.

4.2.7. Mürşid-i kâmile intisab

Mürşid lügatte; sapıklıktan önce doğru yolu gösteren, irşâd eden kimse için kullanılmaktadır (el-Cürcânî, 1997: 207).

Istılahta; tasavvufta yol gösterici olan, tarîkat lideri, şeyh, postnişin, pîr, eren olarak da anılan kimseler için kullanılır. Her mürşid kâmil olmayabilir. Mürşidin en makbulü ise kâmil olanlardır. Kâmil olup da başkalarının kemâline vesile olanlar Mürşid-i kâmil vasfını kazanırlar (Cebecioğlu, 2009: 243).

Mürşid-i kâmil; şeriat, tarîkat ve hakikat ilimlerinde en yüksek mertebeye ulaşmış ve seyr ü sülûkünü tamamlamış, silsile olarak da Peygamberimize ulaşan kimselerdir. Mürşid-i kâmil, Kur'ân-ı Kerim'in emirlerine, Peygamberimizin sünnetine ittiba eden, sözlerinden ziyade hal ve davranışları ile nasihat eden, takva sahibi, edepli, cömert ve yumuşak huylu kimsedir (Öngören, 2010: 51).

Tasavvuf erbâbı mürşid-i kâmil olmadan mürîdin seyr u sülûkünü tamamlayamayacağı kanaatindedir. Çünkü nefis ve şeytanın mürîdi her an yoldan saptırabileceğini, müridin bu süreçte tasavvufî merhaleleri tamamlamış bir mürşid-i kâmilin rehberliğine ihtiyaç duyacağını ifade etmişlerdir. Mürşid-i kâmil yerine daha çok pîr, pîr-i mugan terimlerini kullanan Hoca Ahmed Yesevi (v. 562/1166), şeriatsız tarîkata girenleri ve mürşidsiz, pirsiz seyr u sülûk edenleri bekleyen tehlikeleri şöyle ifade etmektedir (Yesevi, 2021: 228).

Tarîkate şeriatsız girenlerin
Şeytan gelip imanını alır imiş
İş bu yolu pirsiz iddia eyleyenler
Şaşkın olup ara yolda kalır imiş

Tasavvuf erbâbı, mürîdin her bakımdan mürşidini/şeyhini taklid ederek onda fânî olmasını, bir çocuğun anne-babasının şefkatine sığınması ile kıyaslamış ve teşvik etmişlerdir. Buna fenâ fi'ş-şeyh denilmiştir. Fenâ fi'ş-şeyh yani şeyhte fânî olmak fenâfillâh'ın yani Allah'ta fânî olmanın ilk basamağı olarak kabul edilmektedir (Öngören, 2010: 52).

Halife Yusuf, insanın mânevî mücahededinde zorluklarla karşılaşacağını, bu zorluklarla kendi başına mücadele etmesinin mümkün olmadığını ifade etmekte ve manevî mücahede başarılı olunması için sûlehâ-i salihinin, mürşid-i kâmillerin yolundan gidilmesini tavsiye etmektedir. Ona göre sulehâ-i salihinin, mürşid-i kâmillerin yolu diğer insanların yolundan farklıdır. Çünkü onlardan alınan feyz ve bereket Allah (c.c.) tarafından onlara ihsan edilmiştir. Onların yolu Peygamber Efendimize dayandığından, biz de o yola sülûk edersek, Peygamber Efendimizin şeriatı ile amel edersek, kendimizi ıslah edebilir ve Onun şefaatine nail olabiliriz (Bayazidî, 1961:9).

Halife Yusuf, mürşid-i kâmillerin ve evliyanın kerametlerinden de bahsetmektedir. Çok kısa zamanda doğudan batıya gidiş, su üstünde yürümek, havada uçuş, cansızlarla konuşma, gaipten yemek gibi harika olaylar mürşid-i kâmiller ve evliyalarından vaki olan kerametlerdir (Bayazidî, 2008: 10).

Halife Yusuf, mürşid-i kâmil ve süleha-i salihini manevî tabipler olarak nitelendirmektedir. Onların kalplere ve ruhlara şifa sunduklarını, insanların çektiği acı ve ızdırapları manevî reçetelerle dindirdiklerini ifade etmekte, manevî dertlere sundukları ilaçların Lokman Hekim'in ilacından daha etkili olduğunu ifade etmektedir (Bayazidî, 1961: 11).

Bil ki salih abid elbet hekimdir

Hakk katında şüphe yok, duası makbuldür

Her derde himmet verir, nefesi şifadır

Lokman Hekim'in ilacından evlâdır

Bu salih ve mübarek şahısların verdiği huzurla

Acı ve elemelerin hepsi yok olur bir defada

Halife Yusuf, mürşidin sâlik için önemini anlatırken kendi şeyhleri olan Şeyh Muhammed Nuri ed-Dirşevi ve Şeyh İbrahim Hakkı el-Basretî'den de örnekler vermektedir. Ona göre mürşid, ayine-i zülcelâle aşına olup bu yolda kemâle ermiş kimsedir. Onlar nebevî nazar ile olaylara bakarlar. Mürşidler hem karanlık olan dünyayı hem de karanlık olan kabri aydınlatacak fenerlerdir. Mürşidler, aklını kaybedecek kadar dünyaya dalmış, deli, divane olmuş meczup insaların şifa kapılarıdır (Bayazidî, 2011: 43-44).

Halife Yusuf, mürşid-i kâmillere intisab etmeyi tavsiye etmekle birlikte şeyh veya mürşid vasıflarını taşımayan ancak halkın cehaletinden istifade ederek şeyhlik/mürşidlik dava eden kimseler konusunda da uyarılarda bulunmaktadır (Bayazidî, 1961: 9).

Her kim ki; bilgisi, irşâdı tamam değildir
Mürşidlik, imamlık ona haramdır
Kim ki saadetini elinden kaçırmak isterse
Bilgisi olmadan Allah'ın emrinden söz ederse
Yüzü karadır Allah ve Peygamber nezdinde
O kimse ki ilimsiz imamlık ve rehberlik peşinde
Sen ya alimsin, ta'zim, hürmet sana revadır
Değilse senin heyben boştur, içi dolu havadır
İnsanlar senin heybeni boş görüyorlar
Ama dürr ü cevhere (dine) itikad edip kalıyorlar

Halife Yusuf, mürşid ve rehber olmak için ilim ve irşâd bakımından tam olmak gerektiğini ifade ettikten sonra halkı da mürşid-i kâmil olmayanlara karşı uyarmaktadır (Bayazidî, 1961: 5).

Sen layık olmayanı kendine edersen rehber
O seni dalalet yollarına saik eder
Hekim, yaraları ve ilaçları bilmezse
O hekim değildir sen onu katil bil kendine
Gerçi onlar cahilce kendilerini överler

Biz, duası makbul, zamanın salihleriyiz derler
Onlar hilelerle tuzak kurmuşlar
Hırsızlardan beter gözbağlayıcı olmuşlar
Derler ki; evimiz ocaktır, hanedandır
Onlara inanmayın, belki cin ve şeytan yuvasıdır
Haşa! İlimsiz yer olursa ocak
Belki İblis Şeytana olur bostan u bağ
Kim ki nefesleri habistir
Onlar taatsizdir refikleri İblis'tir
Onların ağzından bin Esma-i İlâhi çıksa da
Şıfa ve bereket onlardan sadır olmaz asla
Belki onların istidracı arttırılır
Böylece elem ve eziyetleri çoğaltılır
Çünkü Peygamberimizin mübarek tükürüğü
Sahabinin gözüne gayet münevver şıfa oldu
Amma zalim Müseylemet`ul Kezzab¹⁰ ' ın tükürüğü ile
Göz kör oldu kuyuda kalmadı bir damla su bile

Halife Yusuf, tasavvuf mürşidlerini evliyaların pîri olarak nitelendirerek bu konuda Abdulkâdir-i Geylanî'yi örnek vermektedir. Gavs-ı Geyanî'ye hakettiği övgüde bulunmakla birlikte, bazı cahil sofuların ona bağlı olduklarını iddia etmelerini eleştirmekte, iş ve amel olarak onun yolundan gitmediklerini dile getirmektedir. Ona göre Abdulkâdir-i Geylanî, dilencilerin şeyhi değildir. O ne dilencilik yapmış ne de haram yemiştir. Buna karşılık dilencilik yapan ve divane olarak adlandırılan, milletin malında ve namusunda gözü olan bu kişilere, mürşid-i kâmillerin, evliyaların değil olsa olsa şeytanın pîr olabileceğini dile getirmektedir.

¹⁰ Mesleme bin Habîl (ö.12/633): Hicaz'ın Yemame bölgesinde ortaya çıkan yalancı peygamber. Kolay yalan söylemesi ve bunu ustalıkla yaparak insanları inandırması ve de peygamberlik hitama ermiş olmasına rağmen peygamberlik iddiasında bulunduğu için "yalancı peygamber" olarak tanınmıştır. Kendisini peygamber olarak tanıttıktan sonra birtakım mucizeler göstereceğini söylese de bunda muvaffak olamamıştır. Ancak yine de etrafında bir kalabalık toplamayı ve insanları kandırmayı başarmıştır. Peygamber Efendimizin vefatından sonra Hz. Ebubekir döneminde yapılan savaşta öldürülmüştür (Önkal, 2006:91-92).

Dini ve tarîkatı kişisel menfaatleri için kullanan, insanları aldatan bu kimseler yüzünden din âlimlerine hürmet kalmadığını ifade etmektedir (Bayazidî, 1961: 12).

Halife Yusuf, mürşidi Şeyh Muhammed Nuri Dirşevi'ye ithafen yazdığı kasidelerde müridin mürşide olan sevgisinden ve mürşidin mürîd için ehemmiyetinden bahsetmektedir. Öyle ki mürşidsiz olan kişinin rahat can veremeyeceğini dile getirmektedir (Bayazidî, 2011: 48). Bu ifadelerden mürşidi tarafından manevî terbiye altına alınan mürîdin manen güçlü olacağı, ölüme ve ahiret hayatına daha rahat hazırlanacağı sonucu çıkarılabilir.

Öte yandan Halife Yusuf, mürşidlerin peygamber varisi olduğunu ve şeriatı neşrettiklerini ifade etmektedir. Bu nedenle mürşidlere tabii olunmalıdır. Ona göre manevî cihan güneşi olan mürşidler kıyamet gününde mürîdlere şefaet edecek ve onlara kevser suyundan ikram edeceklerdir (Bayazidî, 2011: 41).

4.2.8. Celvet veya halvet der encümen

Celvet, halktan uzaklaşıp Hakk ile beraber olmak demek olan halvetin zıddı anlamında kullanılan bir prensiptir. Buna göre sâlik, bir yandan halktan kopmadan, dünyevi meşguliyetlerini devam ettirirken diğer taraftan da Hakk ile birlikte olma şuurunu devam ettirmektedir. Buna göre uzlet aşamasında kemale ulaşan mürid, Hakk ile ünsiyet kazanmış ve halvet makamına erişmiştir. Bu makamda sâlik kalbinde mâsivaya yer vermemeli, sadece Hakk'ın zikri ile meşgul olmalıdır (Kuşeyrî, 2013:194; Kavak, 2016: 472).

Halvet ve celvet, Peygamber Efendimizin hayatından alınan tasavvufi prensiplerdendir. Peygamberimizin Hira Mağarasında vahiy almadan önce yaşadığı hayat halvet, vahiyden sonra halk ile beraber yaşadığı hayat da celvet olarak nitelendirilmiştir. Bu anlamda bütün peygamberlerin ve büyük velilerin hayatında hem halvet hem de celvetten bahsetmek mümkündür. Ancak bazı meşreplerde halvet bazılarında ise celvet hâli ön plana çıkmıştır. Bu farklılık çeşitli târikatlerde kısmi olarak benimsenmişse de halvet, Halvetiyye, celvet ise Celvetiyye târikatlerince tamamen benimsenmiş ve onlara isim olmuştur (Yılmaz H. K., 2019:198).

Halife Yusuf'a göre, ihsan-ı ilahî olarak kendisine ilim nasip olan sâlik, öncelikle dinin esas ve adaplarını öğrenmelidir. Akabinde bunları ibadet ve salih amelle hayatına tatbik etmeli, kalbini nurlandırarak Hakk katında münevver bir insan

olmaya gayret göstermelidir. Bunlarla birlikte sâlik manevî mücahedesini yalnız başına değil halk içerisinde bulunarak, mümin kardeşlerinin arasına karışarak gerçekleştirmelidir. Bu davranış kendisini Hakk katında aziz ve mübarek kılacaktır. Öte yandan özellikle âlim vasfını taşıyan kişiler, halk içerisinde bulunmalı, toplumsal ve dinî sorumluluk gereği ümmî kardeşlerini aydınlatarak onların cehalet esaretinden kurtulmalarına yardım etmelidir (Bayazidî, 1961: 8).

4.3. Haller/ Kalbî ve Vicdanî Kavramlar

4.3.1. Aşk

Aşk, lügatte aşırı alaka, bağlılık duygusu, sevi, sevda, mukaddes sevgi, anlamında kullanılmaktadır (Sâmi, 1317: 938).

Istılahta ise sevginin son mertebesi, varlığın adı ve yaratılış gayesi olarak ifade edilmektedir (Uludağ, 2012: 49).

Aşk kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de doğrudan zikredilmemiştir. Ancak İbn Arabî’ye göre Kur’ân-ı Kerim’de kinaye yolu ile aşktan bahsedilmiştir. O, aşkı muhabbetin ifrat derecesi olarak görmüştür. Kur’ân’da “eşedd-i hubb” ayeti (2. Bakara: 165) buna delil olarak gösterilmiştir (Eraydın, 1997: 205).

İlk dönem mutasavvıflar daha ziyade muhabbetullah kavramını kullanmış ve aşk kavramının Allah için kullanılmasını doğru bulmamışlardır. Hâris el-Muhâsibî, Ebû Tâlib el-Mekkî (v. 386/996), Hakîm et-Tirmizî (v. 320/932), Ebû Nasr es-Serrâc (v. 378/998), Muhammed b. İbrâhîm el-Kelâbâzî (v. 380/990), Abdülkerîm el-Kuşeyrî ve Gazzâlî aşktan ziyade muhabbet kavramını tercih eden mutasavvıflardandır. Kuşeyrî, (2014: 408). Şeyhi Ebû Ali ed-Dekkâk (v. 405/1015)’ın –Allah ile kul arasındaki sevgi, aşk kavramı ile açıklanamaz- görüşünü destekleyerek şöyle demektedir:

“Aşk aşırı sevgi yani sevgide ölçüyü aşma anlamına gelir. Allah için böyle bir aşırılık düşünülemez. Öte yandan kulun Allah’a duyduğu sevgi ne kadar güçlü olursa olsun yine de O’nu yeterince ve lâayık olduğu ölçüde

sevemeyeceğinden kulun Allah sevgisi de aşk diye adlandırılmaz.
Hakk'ın kula veya kulun Hakk Teâlâ' ya âşık olması imkânsızdır.”

Sonraki dönemlerde gelen Hallac-ı Mansur (v. 309/922), Bâyezîd-i Bistâmî, Ahmed Gazzâlî (v. 510/1126), Mevlâna Celâleddin-i Rumî (v. 672/1273) mutasavvıflar ise aşk kavramını daha çok kullanmışlardır. Mutasavvıflar aşkı, beşerî/mecâzî ve ilâhî/hakikî olmak üzere ikiye ayırmışlardır (Yılmaz H. K., 2019: 208). İlâhî aşka “hakiki aşk”, beşerî aşka da “mecazî aşk” denilmiştir.

Beşerî/mecazî aşk: Geçici suretleri sevmektir. Şehvetle alûde olmaksızın ilâhî/hakikî aşka götürmesi koşuluyla mecazî aşk mazur görülmüştür.

İlâhî/hakikî aşk: Yüce Allah'a duyulan engin muhabbettir. Allah'a âşık olan başka her şeyden geçmiş olur, fenâfillah makamına erişir (Bardakçı, 2005: 124).

Eraydın (1997: 203). İnsanın yaratılış gayesinin seyr-i cemâl ve kesb-i kemâl olduğunu ifade etmektedir. Buna göre cemâl ve kemâl ancak aşk ile elde edilebilir. Behimi olmamak koşuluyla aşkın kaynağı Cenâb-ı Hakk'tır. Meczaz köprüsünden hakikat yoluna ulaşıldığına göre, mecazî de olsa aşk, eninde sonunda kulu Mevlâ'sına kavuşturacaktır.

Halife Yusuf, insanın hüsün ve cemâl ayinelerine müştak olduğunu ifade etmektedir. Hüsün ve cemâlin müşahedesi ile âşık ve ma'suk hayale gelebilir. Burada müşahade edilmesi gereken mecazî değil hakikî/ilahî aşktır. Bu müşahadenin gerçekleşmesi için beden gözünden ziyade kalp gözünün açık olması lâzımdır. Kalp gözü kör olan kimse hüsün ve cemâl ayinelerini görmeye hasret kalacaktır (Bayazidî, 1961: 4).

Kul, hüsün ve cemâlin müşahedesi için Allah'a dua etmeli; dua ve niyazının kabul edilmesini ummalıdır. Bunun neticesi ilahî aşktır. İnsanın bu aşka nail ve layık olması ihsan-ı ilâhîdir. Bu ihsanın gözlere ve kalbe şifa olması murad edilmelidir (Bayazidî, 1961: 4).

4.3.2. Havf ve recâ

Havf; lügatte korkmak, zanna dayalı bir işaretten yola çıkarak istenmeyen bir durumun meydana geleceğini hissederek kaygılanmak, endişe duymak anlamında

kullanılmaktadır (el-İsfâhanî, 2006: I/415). Recâ ise; umut, kalbin hoşlandığı bir şeyi beklemede ümitvar olmasıdır (Uludağ, 2012:292).

Istılahta ise havf; gelecekte arzu edilmeyen bir şeyin başa gelmesi veya murad edilen bir şeyin elde edilmemesinden duyulan korku ve kaygı olarak ifade edilmektedir. Recâ ise gelecekte olması beklenen, sevilip arzulanan bir şeyin kalbe düşmesidir. (Bardakçı , 2005: 110).

Kur’ân-ı Kerim’de geçen “*Allah’tan gerçek anlamda korkanlar ancak âlimlerdir.*” (35. Fâtır: 28) ayeti ile bilgi sahibi olan kimselerin, Allah’a karşı gelmekten sakınan, havf sahibi kimseler olduğuna dikkat çekilmektedir.

Peygamber Efendimiz, ümmeti için tehlike olarak gördüğü şirk, deccâl, fitne, dünya sevgisi, dünya malına düşkünlük gibi halleri havf kelimesi ile ifade etmiştir (Kara M., 1997: 528).

Tasavvuf erbâbı havf kavramını daha da özelleştirerek, havfı bilhassa Allah korkusu ve ahiret hayatı ile ilgili endişeler anlamında kullanmışlardır. Bu endişe insanın sadece günah işlemesine değil kulluk görevini layıkı ile yapmamasına bağlanmıştır (Kuşeyri, 2013: 233).

Havf kavramının zıddı olarak recâ (ümit) kavramı kullanılmıştır. Manevî yolculuğa çıkan sâlikler için havf ve recâ gece ile gündüzün birbirini takip etmesi gibidir. Mü’mine yaraşan tavır ise ümit ve korku arasında olmaktır. Ümit içerisinde korku, korku içerisinde daima ümit olması ahvalin cümlesinden kabul edilir (Gazzâlî, 2013: 16; Eraydın, 1997: 185).

Bazı mutasavvıflar, tasavvuftaki vera’ halinin de havftan kaynaklandığını ifade ederek haram ve yasak olan şeylerden uzak durmanın, şüpheli durumlardan sakınmanın, hatta helal olanın fazlasından dahi uzak durmanın gerekliliğine işaret etmişlerdir (Yılmaz H. K., 2019: 159).

Havf halinin recâ ile dengede tutularak yaşanmasının kulluk dengesi açısından önemine dikkat çekilmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de günahkâr olan kulun havf halinin sürekli olmaması emredilmekte ve Allah’ın rahmetine iltica edilmesi tavsiye edilmektedir. “*Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah’ın*

rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.” (39. Zümer: 53)

Havf ve recâyı celâl ve cemâl isimlerinin tecellileri olarak açıklayan Nursî (2003: 36). recâda iyimser olmayı tavsiye etmektedir. Bunun yanında kulun kendi ameline değil Cenâb-ı Hakk’ın fazlına güvenmesi gerektiğini ifade etmekte, Nakşbendiyyenin düsturlarından örnek vermektedir: “Tarik-i Nakşî’de dört şeyi bırakmak lâzım: Hem dünyayı hem nefis hesabına ahireti dahi maksud-u hakiki yapmamak hem vücudunu unutmak hem ucbe, fahre girmemek için bu terkleri düşünmemektir. Demek hakiki marifetullah ve kemalât-ı insaniye terk-i mâsiva ile olur.” (Nursî, 2012: 140).

Halife Yusuf, insanlara rehberlik eden kimsenin, havf sahibi, Allah’tan hakkıyla korkan, âlim ve emin bir kimse olması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre havf sahibi olmayan kimse insanı dalalet yoluna sevk edebilir (Bayazidî, 1961: 3).

Halife Yusuf havf ve reca dengesine vurgu yaparak çok ve büyük günah sahibi olsa bile kulun Cenâb-ı Hakk’ın rahmetinden ümitsiz olmasını; âbid ve salih olsa bile Allah’ın gazabından emin olmasını büyük günahlardan biri olarak nitelendirmektedir (Bayazidî, 2012: 12). Bu durumda kulun ümidini kendisine değil de Allah’a bağlaması, kurtuluşunu kendisinde değil de Allah’ta görmesi sonucu çıkarılabilir.

Amel-sonuç ilişkisine de değinen Halife Yusuf, kulun kendi ameline değil de Allah’ın ameli nasıl takdir edeceğine odaklanması gerektiğini Peygamber Efendimizin hadis-i şerifini kaynak göstererek açıklamaktadır. Peygamber efendimiz (s.s.v.) şöyle buyurmuştur: “*Hiç kimse kendi ameliyle cennete girmez. “Sen de mi ya Resulallah!” dediklerinde de “Evet ben de. Meğerki Rabbim’in rahmeti ile. Cennete girdiren Allah’ın rahmetidir.”* (Buharî, Rikak: 18) Buradaki maksat amelin önemsiz olduğunu iddia etmek değildir. Bilakis Allah’ın fazl ve keremine dikkat çekmektir (Bayazidî, 2015. 18).

4.3.3. Nefs

Lügatte nefis; ruh, can, hayat, hayat-ı hayvanî, nefes, varlık, asıl, cevher, insan, kişi, hevâ ve heves, kan ve beden anlamlarında kullanılmıştır (Sâmi, 1317: 1466).

Tasavvufî ıstılahta nefis; “His, hayat, hareket ve irade gücünü taşıyan latif ve buharlı bir cevher, hayvânî bir ruh diye de adlandırılmıştır. Kula ait illetli vasıflar, kulun kulluğuna layık olmayan, zemmedilen, yerilen, kötü huy ve fenâ fiiller olarak nitelendirilen nefis, beden kalıbına konulmuş olup, kötü huyların ve davranışların yeri” (el-Cürçânî, 1997: 242-243). şeklinde açıklanmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de insanın kendisi, kişiliği anlamında kullanılan “nefis” kelimesi zamanla iki farklı anlamda kullanılmaya başlanmıştır:

Birincisi: İnsandaki his, istek, arzu ve dürtüleri ifade eder. Nefis terbiyesini almamış kimselerden hâsıl olan kötü huy ve davranışlar bundan kaynaklanmaktadır.

İkincisi: Kalp, ruh ve akılla aynı anlama gelmekte ve insanın kendisini ifade etmektedir. (Gümü, Çağırıcı, Dönmez, & Karaman , 2020: 504).

Nefsin mahiyeti ve niceliği ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bir bedende birden fazla nefis olduğunu savunan görüşler olsa da genel kanaat bir bedende bir nefis bulunduğu şeklindedir. Bu kanaatte olanlara göre kötülüğü emreden nefis, kötülüğü kınayan nefis veya mutmain olan nefis ifadeleri, bir bedende birden fazla nefis olduğu ifade etmek için değil, bir nefsin sıfatlarını ve nefsin mertbelerini ifade etmek için kullanılmıştır (Uludağ, 2006: 528).

Esma tarîki denilen tarîkatler Kur’ân-ı Kerim ayetlerini esas alarak nefsi yedi mertebeye ayırmışlardır. Ateş’ e göre (1998: 281). Kur’ân-ı Kerim’de bu mertebelerin beşi geçmektedir. Nefs-i mülhime ve nefis-i kâmilinin manaları, ayetlerde sarahaten değil zımnen çıkarılabilir. Sâlikin gelişim sürecini gösteren bu mertebeler şöyle sıralanmıştır (Çınar, 2019: 142).

1.Nefs-i Emmâre

Bu mertebedeki nefis, kendi hayvanî tabiatına uygun hareket ederek süflî arzuların peşinden koşan ve şehvetin emrine giren nefistir (Yılmaz H. K., 2019: 234).

Gazzâlî, bu nefsin, şeytandan daha büyük bir düşman olduğunu ve hayra dönme ihtimali olmadığını ifade etmektedir. Onun için mü'min bu nefse itimad etmemeli, onun isteklerinin aksini yapmalıdır. Az yeme-içme, az konuşma ve az uyku bu nefsi dizginlemenin en etkili yöntemleridir (Gazzâlî, 2013: 30).

Kur'ân-ı Kerim'de Hz.Yusuf'un dilinden nefs-i emmârenin mahiyeti “*Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder.*” (12. Yûsuf: 53) şeklinde açıklanmıştır.

2.Nefs-i Levvâme

Bu mertebedeki nefis, bayağı istek ve arzularından kurtulmak için gayret göstermekte, hatalarından pişman olarak tevbe etmektedir (Çınar, 2019: 143). Bu nefis kendini kınar, huzur mahalline bakar ve bunda kararlı olursa başarılı olur. Değilse nefs-i emmare mertbesine geri döner (es-Sühreverdi, 2010: 588). Kur'ân-ı Kerim' de bu nefis üzerine yemin edilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: “*kendini kınayan nefse yemin ederim!*” (75. Kiyâmet: 2).

3. Nefs-i Mülhime

Hayır ve şerri birbirinden ayıran, günah işleme imkânı bulsa da psikolojik, duygusal gerilimler yaşasa da günaha yönelmeyen ve manevî âlemden ilham almaya müsait hale gelen, iyiliğe meyleden nefistir (Cebecioğlu, 2009: 475). Kur'ân-ı Kerim'de bu nefis şöyle açıklanmıştır. “*Nefse ve ona düzen verene; ona ilhamda bulunup da kötü ve iyi olma yeteneklerini yerleştirene ki; nefsinin arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklere boğan da ziyan etmiştir.*” (91. Şems: 7-10).

4. Nefs-i Mutmainne

Kalbin iman nuru ile dolarak sakinleştiği, nefsin kendisi, yaratıcısı ve diğer insanlarla barışık olduğu mertebedir. Bu mertebeye ulaşan nefiste psikolojik ve

duygusal gerilimler, geçmiş ve gelecek ile ilgili endişeler son bulmuş ve huzur hali hâsıl olmuştur (Ayış, 2019: 553). Kur'ân-ı Kerim'de bu nefis mertebesine erişenler övülmüş ve müjdelenmiştir: *“Ey huzura ermiş nefis! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak rabbine dön. Böylece has kullarımın arasına sen de katıl. Cennetime gir!”* (89. Fecr: 27-30).

5. Nefs-i Râdiye

Rıza makamıdır. Nefis bu makamda kendi irâdesinden vazgeçip Hakk'ın irâdesine tabî olmuştur. Nefis fâni olur, makamlar gözünden düşer. Allah'ın kendisi için murad ettiği hayır veya şer, her neyse nefis buna rıza gösterir (İsmailoğlu, 2016: 70). Bu mertebedeki nefis şöyle müjdelenmiştir: *“Ey (Allah'ın rızasıyla) huzura ermiş nefis! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak rabbine dön!”* (89. Fecr: 27-28).

6. Nefs-i Mardiyeye

Bu mertebeye ulaştırılmış nefis Allah'tan, Allah (c.c.) da bu nefisten razı olmuştur. Yani karşılıklı râzı olma hali vardır. Bu makamda nefis bütün benliği ile Rabbine teslim olmuştur. Nefis zâhiren harap olmuş ancak bâtinen saraya dönüşmüştür. Nefis ve ruh birleşmiş, zıtlık ortadan kalkmıştır (Flager, 2003: 98). *“Sen O'ndan, O da senden razı olarak Rabbine dön!”* (89. Fecr: 28.) ayeti ile bu makama işaret edilmektedir.

7. Nefs-i Kâmile

Riyâzet ve mücahede eseri olmayıp Hakk vergisi olan bu mertebedir (Ayış, 2019: 553). Nefis olgunluk derecesine erişmiş, irşâd makamına ehil hale gelmiş, sâlik bedenlen insan olsa da ruhen ve kalben melek seviyesine çıkmıştır (Çelik & Yıldırım, 2018: 36). Nefs-i sâfiyye, nefis-i zekiyye, nefis-i kudsiyye ve nefis-i sâliha olarak da adlandırılan bu nefiste ruh bedene hâkim olmuş ve sâlik en yüksek mertebeye ulaşmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de bu nefsin kurtuluşa erdiği haber verilmektedir: *“Nefsini tezkiye edip arındıran elbette kurtuluşa ermiştir.”* (91. Şems: 9).

Nefis mevzusunda üzerinde durulan konulardan biri de ma'rifet-i nefstir. Nefsini bilmek, mahiyetini anlamak sâlikin mücahedesı ve mertebesinin yükselmesi açısından önemli görülmüştür. Bu minvalde sâlik, nefsinin ortaya koyduğu zorlukları, dünyevi istek ve arzuları ön plana çıkaran bir imtihan vesilesi olduğunu fark etmelidir. Nefsin mahiyetinin idrak edilmesi neticesinde imtihanda muvaffak olunması için gerekli tedbirlerin alınması, Hakk'ın muradına vasil olmak ve Hakk'ı tanımak için önemli görülmüştür. Bunu ifade etmek için kullanılan "*Nefsini bilen rabbini bilir*" sözü tasavvufi bir düstur haline gelmiştir (İbn Arabî, 2017: VIII/108).

Nefsi tanımak felsefe, ahlâk ve tasavvuf gibi insanın mahiyetini açıklayan ilim dallarının ortak konusudur. "Ma'rifet-i nefis felsefede zihnin varlığı kavrama sürecinin, ahlâkta insanın ruhunu kötü huylardan arındırıp üstün meziyetlerle donanarak kemale ulaşma gayretinin, tasavvufta Hakk'ın bilgisine ulaşma çabasının başlangıcı olarak gösterilmiştir" (Uludağ, 2003: 56).

Nefsini tanımak, onun hususiyetlerini kavramak, kullukta ilerleme ve gerilemede nefsin etkisinin farkında olmak, dikkat çekilen hususlardan olmuştur. Bir insanın kendisindeki beşerî sıfatları bilmesi, yaratılışında derç edilen hayvanî/nefsanî dürtü ve arzuları itidal seviyesinde tutabilmesi, kemalata medar olacak melekeleri kazanması, kendisini tanınması, daha sonra kendisini yaratan Rabbi ile ilgili ma'rifet sahibi olması tasavvufi anlayışından hareket edilerek şöyle denilmiştir. "Bu konuda bilgi sahibi olmak, Hakk'a talip olan herkesin üzerine farzdır. Çünkü nefsi hakkında bir şey bilmeyen, başkası hakkında hiçbir şey bilemez" (Hücvîrî, 2014: 261).

Nursî, (2007a: 670). İnsanın kendisini, nefsini tanımasını, ma'rifetullahı ve âlemi kavramasını "ene" bahsinde şöyle açıklamaktadır:

"Âlemin miftahı insanın elindedir ve nefsine takılmıştır. Kâinat kapıları zâhiren açık görünürken hakikaten kapalıdır. Cenâb-ı Hakk, emânet cihetiyle insana ene namında öyle bir miftah vermiş ki âlemin bütün kapılarını açar ve öyle tılsımlı bir enaniyet vermiş ki Hallak-ı kâinat'ın künuz-u mahfiyesini onun ile keşfeder. Fakat ene, kendisi de gayet muğlak bir muamma ve açılması müşkül bir tılsımdır. Eğer onun

hakiki mahiyeti ve sırr-ı hilkati bilinse kendisi açıldığı gibi kâinat dahi açılır.”

Öte taraftan mutasavvıflar insanın dış âlemle meşgul olmak yerine kendi iç âlemi ile meşgul olmasını tavsiye etmişlerdir. İç âlemiyle meşgul olan insanın kendisini daha iyi tanıyacağı, kendisini keşf eden insanın dış âlemi daha güzel anlayacağı değerlendirilmiştir. Yunus Emre bu konuyu dizelerinde şöyle getirmektedir (Gölpınarlı, 2006: 316).

İlim ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsin
Ya nice okumaktır

Halife Yusuf, iman ve İslam’ın en büyük nimet olduğunu, bunların bilinmesi ile insanın kendisini, nefsini tanıyacağını, aksi takdirde insanın cehalet karanlığında kalacağını ifade etmektedir. İmansız, İslâmsız, irfânsız kalan insanın cehalet karanlığı o kadar koyulaşır ki insan kendisini, nefsini tanıyamaz. Nefsin tanımayan, onu ıslah etmek için çaba sarf etmeyen, manen cahil ve kör olan kişinin kalbi kararmaya başlar. Neticesinde o insan nefsanî ve şeytanî hilelerle İslâm şeriatını inkâr etmeye meyleder. Oysa şeriatı kabul etmemek küfür olup; ilacı, çaresi olmayan bir dert, elem ve beladır. (Bayazidî, 1961: 4).

Halife Yusuf, Tuhfetu’z-Zakirîn adlı eserinde “*nefislerinizi temize çıkarmayınız*” (53. Necm: 32) ayetini esas alarak nefse güvenilmemesini, nefsin hoşuna giden medh u senadan kaçınılmasını tavsiye etmektedir. Çünkü Allah nefsi yaratmış ve onun mahiyetini insandan daha iyi bilmektedir (Bayazidî, 1963: 15). O halde kul nefsinin sesine değil Rabbinin emrine uymakla mükelleftir.

4.3.4. Fenâ ve bekâ

Sözlükte “geçici olmak, yok olmak, varlığın sona ermesi” gibi manalara gelen Arapça kökenli bir kelimedir. Fenânın zıddı bekâ olup genellikle “varlığın sürekli olması, devamlılık” anlamlarında kullanılmaktadır (el-Cürcânî, 1997: 173).

Istılahta ise tarîkate giren sâlikin, mürşidinin rehberlik ve gözetiminde, seyr u sülûkünü gerçekleştirirken çeşitli mücahedelerle nefisini terbiye etme sürecidir. Fenâ ve bekâ kavramlarını birlikte kullanan mutasavvıflar, fenâ makamına erişildikten sonraki aşamada bekâ makamının başladığını ifade etmektedir (Kara M.,1995b: 333).

Bu kavramları en çok kullanan mutasavvıflardan biri olan Ebû Said Harraz, (Aktaran: Kara M., 1995b:334) fenâyı “kalpten dünya ve ahiret lezzetlerinin gitmesi bunların yerine Allah’ın rızasının kalbe yerleşmesi” bekâyı da “Allah’tan gayrı her şeyin kalpten temizlenmesi” olarak açıklamaktadır. Fenâ makamı bir yönü ile cem makamı ile aynı anlama gelmektedir. Hakk’ta fenâ bularak bu makamına ulaşan kişi Hakk tarafından muhafaza altına alınmaktadır (Kelâbâzî, 1992: 187).

Mutasavvıflar, fenâyı seyr u sülûk sürecinde dört aşamada ele almakta dördüncü aşamada nihaî hedefe ulaşıldığını ifade etmektedir. Bu aşamalar şunlardır:

Fenâ fi’l-ihvan: Sûfîlerin uhuvvet anlayışı içerisinde, kardeşlerini sevmesi, onları kendi nefisine tercih etmesi, kardeşlerinin meziyetleri ile hoşnut olup onlarla kaynaşması olarak ifade edilir.

Fenâ fi’ş-şeyh: Sâlikin kendi iradesini ve arzularını terk ederek şeyhinin iradesine uygun hareket etmesidir.

Fenâ fi’r-Rasûl: Fenâ fi’ş-şeyh makamını tamamlayan sâlikin Hz. Peygamber’in sıfat ve ahlâkını benimsemesi, varlığını Resulullah’ın varlığında eritmesidir.

Fenâ fillah: Sâlikin kendi hiçliğinin farkına varması, sıfatlarından sıyrılması, beşerî sıfatların Allah’ın sıfatlarında kaybolmasıdır (Yılmaz H. K., 2019: 217).

Halife Yusuf, insanı misafir, dünyayı da misafirhane olarak nitelendirmektedir. Bu dünya misafirhanesine her gelen fânidir, göçer. Dünyadan göç eden, fenâ bulan kimsenin imdadına kimse karşılık veremez. O halde mümin feraset sahibi olmalı, bu fâni dünyaya aldanmamalı, ebedi kalınacak ahiret yurduna yolculuk için hazırlık yapılmalıdır. Bâki olan Allah’tır. İnsan varlığını fâni bilmeli, bâki olan Allah’ta fenâ bulmalı ki kendisi de bâkileşsin. Bu halin ortaya çıkması için insan dinini iyi bilmeli, hak yola sülûk etmelidir (Bayazidî, 1961: 9)

4.4. İlim ve Ma'rifet Kavramları

İlim; dinî/şer'î ve beşerî meselelere ait bilgileri elde etmeyi ifade eden bir terimdir.

Kur'ân-ı Kerim'de yaklaşık 750 yerde geçen ilim kelimesi ve terkipleri genellikle “ilahî bilgi” veya “vahiy” manasında kullanılmakta, bununla beraber insanın ilahî vahiyden ve kendi çabasıyla elde ettiği dünyevi diğer bilgilerden meydana gelen birikim olarak ifade edilmektedir (Kutluer, 2000: 109).

Dinî ilimler alanında yapılan tasniflerde ilk ilim dalları olarak ortaya çıkan ve zâhirî ilimler olarak adlandırılan fıkıh ve hadis ilimleri, dinî yaşantının şekli ile ilgilenirken, kelâm ilmi itikadi yönü üzerinde durmuştur. Tasavvuf ise; Asr-ı Saadetten başlayıp H. II. yüzyıla kadar amelî bir hareket olarak devam etmiştir. Bu dönem, tasavvuf tarihinde zühd dönemi olarak adlandırılmıştır (Kartal, 2016: 151).

Süreç içerisinde zâhirî-bâtınî, dünyevî-uhrevî, kesbî-vehbî gibi farklı kategorilerde değerlendirilen bu ilim dalları tasavvuf ile birlikte bir arada ele alınmış ve değerlendirilmiştir (Selvi, 2011: 11).

H. IV. yüzyıla kadar devam eden tasavvuf döneminde zâhirî ilimlere karşı itirazlar geliştiren sûfiler, dinin sadece metin ve lafızlardan mücerred olmadığını, dinin bir de hakikat alanının olduğunu ifade etmişlerdir. İlk mutasavvıflardan biri kabul edilen Ma' ruf el-Kerhî (v. 200/814), Allah' ın sevdiği kulunu, kelâmi tartışmalardan uzaklaştırıp, iyi amellerle kendisine yakınlaştırarak lütufta bulunduğunu ifade etmiş ve tasavvufu, hakikatlere sarılmak olarak açıklamıştır (Attâr, 2012: 307).

Sûfiler ilmi, zâhirî ve bâtinî olmak üzere ikiye ayırmış, zâhirî ilimleri kışr (kabuk), bâtinî ilimleri ise lüb (öz) olarak değerlendirmişlerdir. Bu sebeple bazı sûfiler “ilmin satırlarda değil sadırlarda olduğu” görüşünü benimsemiş, ilmi bir perde olarak görmüştür. Bu fikre sahip olan sûfiler zâhirî ilimlerden uzak durmuş ve taklid yolunu tercih etmişlerdir. Bazı mutasavvıflar ve şeyhler zâhirî ilimlerin dünya ve ahiret hayatı için faydalarını bilmeden zâhirî ilimlere karşı çıkmışlardır. Buna mukabil hakiki sûfiler, her ilim dalına hak ettiği değeri vererek onlardan istifade etmişlerdir (Uludağ, 2011: 194).

İlim ve marifet kavramları konusunda farklı görüşler olsa da Kelâbâzî, (1992: 98) ilim ile marifet kavramlarını birbirini tamamlayan öğeler olarak nitelendirmektedir. Buna göre aklın varlığı ilimle, marifetin varlığı Hakk ile mümkün olur. Hakk Teâlâ, kendisini nasıl tanıttıysa kul o şekilde tanırsa bundan sonra o kulda bir ilim meydana gelir. Böylece o kulun ilmi marifet derecesine çıkar. O kulun aklı da bu ilimle istikamet bulur.

Halife Yusuf, ilim öğrenmenin genç veya yaşlı her Müslüman için farz mahiyetinde bir görev olduğunu ifade etmektedir. Yaşadığı dönemin kabul gören anlayışının aksine ilim öğrenmenin medrese/ilmiye sınıfına has bir meşguliyet olmadığını savunmaktadır.

Bazı kimselerin ilim sahibi olmak için Arapça bilmenin şart olduğu şeklindeki yaklaşımlarını doğru bulmayan Halife Yusuf, ilmin Arapça bilmeye indirgenmesini eleştirmektedir. İlim ehli olmak için Arapça bilmenin yeterli olmadığını, bu görüşü savunanların eksik bilgiye sahip, cahil kimseler olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Arapça eşsiz bir dil olmakla birlikte, din başka dillerde de öğrenilebilir. Hakikate ulaştırdıktan sonra dilin Kürtçe, İbranice veya başka bir dil olmasının önemli olmadığını ifade etmektedir. Dinî eğitimin amacının, sadece harfleri, kelimeleri ve lafızları bilmek olmadığını, tam aksine ilim öğrenmenin, dinî bilgi sahibi olmanın asıl gayesinin manayı kavramak olduğunu ifade etmektedir (Bayazidî, 1961: 1).

Çünkü din, manalardan ibarettir

Ne kelime ne lafız ve ne de harflerdir

Halife Yusuf'a göre ilim talep etmeyen kişiler iki grup olabilir. Birinci grup âlim olup, bir alanda ihtisas yapan, diğer alanlara çok da ihtiyaç duymayanlardır. Bu grup mazur görülebilir. İkinci grup ise cahil insanların oluşturduğu gruptur. Bilgisiz ve ilme muhtaç olduğu halde ilim öğrenmekten kaçınan bu gruptaki kişiler ahmak, mecnun veya divane olarak nitelendirilebilir. Çünkü bilgisizlikten kaynaklanan problemler ve bundan doğan sonuçlar kişiyi hem bu dünyada hem de ahirette perişan edebilir. Öyleyse her Müslüman ilim öğrenmeli ve kendisini yetiştirmelidir. Zira ilim

öğrenme peygamberimizin fermanı olarak telakki edilmiş, örneğin Kırk Hadis¹¹ ezberlemenin dünya ve ahiret saadetine vesile olacağı beyan edilmiştir (Bayazidî, 1961: 4).

Halife Yusuf, hüsün ve cemâl tecellilerini görmek ve bunlardan istifade etmek isteyen kişinin ilim sahibi olması gerektiğini belirtmektedir. Bu tecellilerden azamî fayda görmek için çaba sarf edilmelidir. Bunlardan istifadenin azalmaması ve bunların faydalarından mahrum olunmaması için bilinç sahibi olmak gereklidir. Bunun için de ilmin mahiyetinin bilinmesi icap etmektedir. Burada hüsün ve cemâl tecellilerine dikkat çekilmesi Halife Yusuf'un hem zâhirî ilimlere hem de bâtinî/tasavvufî ilme dikkat çektiği şeklinde değerlendirmek mümkündür (Bayazidî, 1961: 11).

Halife Yusuf, ilim öğrenmek, ma'rifet sahibi olmak için kitaplara ulaşmayı hedef göstermekte, bu çerçevede kendisi tarafından yazılan İrşâdu'l İbad ve Mecma'ul Mesail kitaplarının güzel birer kaynak olduğunu ifade etmektedir. İlim öğrenmenin hiçbir zaman terk edilmemesi gerektiğini belirterek ilim öğrenmenin, servet sahibi olmaktan, mal ve mülk sahibi olmaktan daha değerli olduğunu şöyle ifade etmektedir (Bayazidî, 1961: 2).

Ne güzel kitaplardır, İrşâd ve Mecmei'l Mesail
Allah bunları bilmeğe sizi kılacaktır nail
Size ilim lazımdır ki her halükârda
Servet, mal ve mülkten daha âlâ

Halife Yusuf'un bu görüşü Hz. Ali'nin "İlim maldan hayırlıdır; ilim seni korur, malı ise sen korursun. Mal, vermekle azalır, ilim öğretmekle çoğalır. İlim hâkimdir, mal mahkûm" görüşüne de uygun düşmektedir (Karakaya, 2006: 52).

Halife Yusuf, ilim ehli olan ve imamlık payesine layık olan kimsenin baht ve saadet sahibi olacağını dile getirmekte Allah'ın tevfiik ve hidayetinin, nusret ve inayetinin âlimlerle birlikte olduğunu ifade etmektedir. Bunun sonucu olarak da ilim

¹¹ Arapça'da erbaûn, Farsça'da çil, Türkçe'de kırk hadis diye anılan genellikle kırk hadis-i şeriften oluşan hadis kitapçığına verilen isim. Âlimler, Müslümanların faydalanması için genellikle belli bir konu ile ilgili kırk hadis-i şerifi bir araya getirerek bu eserleri oluşturmuşlardır. Ancak erbaûn/kırk hadis kitapçığında sayının kırk ile sınırlanması her zaman mümkün olmamıştır. Geniş Bilgi için bkz. (Kandemir, 2000: 471)

sahibi olan kimselerin diğ er insanlara yol g ostereceği ve hidayetlerine vesile olacakları, nihayetsiz ameller kazanacaklarını beyan etmektedir (Bayazid i, 1961: 2).

Halife Yusuf'a g ore  alim olan kimseler ilme hak ettiği değerli vermelidir. Din ilimlerini iyi öğrenmeli, kıymetlerini yüksek bilmeli, onları öğretmenin dinen büyük bir ibadet olduğunun bilincinde olmalıdır. (Bayazid i, 1961: 2).

 alim o dur ki; din ilimlerini büyük bile
Din ilimlerini öğretmeyi büyük ibadet bile

Halife Yusuf'un hayatı ve bağlı olduğu ilmî silsile olan Ahmed-i Hânî ekolü ele alındığında ilmin hayatın merkezine yerleştirildiği görülmektedir. Bu maksadı temin etmek için çeşitli ilim dallarında eserler yazılmış, ilmin bir zümre yerine tabana yayılması hedeflenmiş, böylelikle halkın cehaletten kurtarılması amaçlanmıştır.

Halife Yusuf'un eserleri incelendiğinde hem zâhirî hem de b t n  ilimler ile ilgili konulara yer verdiği görülmektedir.

BEř NC  BÖLÜM

5. SONUÇ

Halife Yusuf, Ahmed-i Hânî ekolünden olup, yaşadığı koşulların zorluğuna rağmen yazdığı eserlerle, dinî/tasavvufî alanda yaptığı hizmetlerle ardından iz bırakmış âlim, müderris, sûfî ve müellif bir şahsiyettir.

Klasik medrese eğitimini dönemin önemli şark medreselerinde tamamlayarak medrese icâzetini alan Halife Yusuf, bir yandan müderris olarak medreslerde talebeler yetiştirmiş diğer taraftan da camilerde imam olarak görev yapmıştır.

Halife Yusuf, pek çok alanda eser telif eden velûd bir müellif olarak dikkat çekmektedir. Fıkıh, hadis, akaid, tasavvuf gibi İslâmî ilimler alanında yazdığı eserlerin yanında matematik ve edebiyat gibi alanlarda da eserler telif etmiştir. Bu yönü ile “zü’l-cenaheyn” bir âlim vasfını kazanmıştır.

Öte yandan Cunnhuriyetin kuruluşundan sonra Latin alfabesine geçilmesi, Arapça eğitimin zorlukları ile karşılaşması gibi uygulamalar göz önünde bulundurulduğunda Halife Yusuf’un eserlerini Arap alfabesi ile Kürtçe kaleme alması dikkat çekmektedir.

Halife Yusuf, medrese tahsilinden sonra bir taraftan zâhirî ilimler alanında ilmi çalışmalarını devam ettirirken diğer taraftan da tasavvufî hayata ilgi duymaya başlamıştır. Bu doğrultuda hem Kâdirî hem de Nakşbendî tarikatlarından icâzet alarak tasavvufa olan meylini ortaya koymuştur.

Hem zâhirî hem de bâtinî ilimler alanında inkişaf eden Halife Yusuf, aynı şekilde medrese/tekke birlikteliğine, şeriat/tarikat bütünlüğüne inanan bir şahsiyettir. Ona göre ilimsiz şeriat, şeriatsız tarikat olmaz. Tarikat-ı Muhammediye’ye ulaşmak için ilim öğrenmek gereklidir. Bir Müslüman hem zâhirî hem de bâtinî ilimlerde inkîşâf etmelidir. Bu cihetle ilimsiz şeyhlik iddia eden kimseler konusunda dikkatli olunmalıdır. Çünkü onlar kendileri ile beraber başkalarının dalaletine sebep olabilir.

Öte yandan ilimsiz tarîkate giren bazı insanlar, ilim ehline ve yazdıkları eserlere düşman olabilmektedir. İlimsiz olan kişilerin bu tutumları sebebiyle cahil kalan insanların ilim ehline hürmeti azalmakta, bunun neticesinde toplum maddî/manevî zarara maruz kalmaktadır. Halife Yusuf, Nakşbendî/Halidî geleneğin bir savunucusu olarak cehaletin izale edilmesi, ilmin ikamesi ve tabana yaygınlaştırılması için gayret göstermiştir.

Halife Yusuf, Nakşbendiyye'nin "halvet der encümen" prensibine riayet etmiştir. Halk içerisinde bulunmaya, toplumsal sorunlarla ilgilenmeye ihtimam göstermiştir. İlim öğretmek ve medresesinde talebe okutmak için çaba sarf etmiş, diğer âlimleri de bu şekilde hareket etmeye teşvik etmiştir. Bu yönüyle O, ferdî selametten ziyade ümmetin selametini esas maksat edinen şahsiyetlerdendir. Bu çerçevede toplumsal sorunlarla da ilgilenmiş, insanlar arasındaki ihtilafların çözümüne katkı sunmaya çalışmıştır.

Tasavvuf, Halife Yusuf'un günlük hayatında yaşadığı hâl ilmi olarak tecessüm etmiştir denilebilir. Çünkü o devamlı ezkârını yapmış, tasavvufun killet-i taam, killet-i kelâm ve killet-i menam düsturlarını uygulamış, ömrünün son kırk yılını siyamu'd-dehr orucunu tutarak geçirmiştir. O, ilmin ve şeyhlik gibi manevî makamların dünyalık geçim vasıtası yapılmasına karşı çıkarak tasavvuf ehlinin istiğnâ sahibi olması gerektiğini ifade etmiştir. Müntesibi olduğu Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî'nin "başkalarından yardım istenmemesi" prensibine muvafık hareket etmiştir.

Halife Yusuf, Kâdiriyye tarikatından bir, Nakşbendiyye tarikatından da iki kez tasavvuf icâzeti almıştır. Her ne kadar günlük hayatında Nakşbendiyye prensiplerine göre hareket etmiş ise de diğer tarikatlara karşı hoşgörülü davranmış ve tarikatların nihaî gayesinin Tarikat-ı Muhammediyye' ye vasıl olmayı hedeflemesi gerektiğini ifade etmiştir. Halife Yusuf'un bu yaklaşımı ile farklı tarikatların birbirlerine müsamaha ile yaklaşması gerektiği fikrine katkıda bulunduğu söylenebilir.

Halife Yusuf, tasavvufî bir hayat benimsemiştir. O, tasavvufu Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında Mescid-i Nebevi'de barınan Ashab-ı Suffe'nin hayat pratiği olarak ele almaktadır. Ona göre günümüzde faaliyet gösteren tasavvufî yapılar da asr-ı saadetteki o yalın pratiği örnek almalı, faaliyetlerini Kur'an ve Sünnete uygun olarak yapmalıdır.

Halife Yusuf, Ehl-i Sünnet akidesine sıkı sıkıya bağlı kalmış, eserlerinde Hulefa-i Raşidin ve Aşere-i Mübeşşerenin yanında Ehl-i Beyt'e büyük kıymet atfetmiştir. Bununla beraber İran'la sınır olan bölgede dinî ve ilmî alanda hizmet

ederek adeta tampon vazifesi görmüş ve Şiiliğin Anadolu'ya yayılmasına engel olan Ahmed-i Hânî ekolünü devam ettirmiştir.

KAYNAKÇA

- Akay, S. 2020. Görsel Şiir ve Siirtli İki Şairin Müşeccer Şiirleri. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), s. 290-302.
- Akboğa, H. 2017. *Xelife Yûsuf ve Takrizi (Metin ve İnceleme) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Akdemir, B. 2011. *Kur'ân'da Gaflet Kavramı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akkuş, M. 2001. *İsmâil Rûmî* (Cilt 23). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Algar, H. 2020. *Nakşibendilik*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Alper, H. 2009. *Sırat-ı Müstakîm* (Cilt 37). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Altıparmak, V. F. 2015. İslam Düşüncesi Bağlamında Tasavvufun Yeri üzerine Bir Derkenar. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33(33), s. 24-35.
- Ateş, S. 1998. *İşârî Tefsîr Okulu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Ayış, M. Ş. 2019. Nefis Mertebelerinin Psikolojideki Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme:Robert Flager Örneği. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , s. 547-567.
- Aynur, H. Ş. 2021. Kulluk Bilinci İnşasında Dua Değerinin Rolü. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 321-362.
- Azamat, N. 2001. *Kâdiriyye* (Cilt 24). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Bala, S. 2012. *Bir Eğitim Kurumu Olarak Şark Medreseleri(Mardin Yöresi Örneği)*, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bardakçı, M. N. 2015. *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul : Rağbet Yayınları.

- Bayazidî, H. 1998. *Büyük Şafîi Fıkıhı (İrşadu'l-İbad Min Avami'l Mü'minin ve Türkçe Tercümesi)*. (E.-H. M. El-Hüseynî, Çev.) İstanbul: Hira Yayınevi.
- Bayazidî, H. Y. 1960. *İrşadu'l İbad*. (A. Becirmani, & H. Şemrexi, Dü) İstanbul: Hira Yayınevi.
- Bayazidî, H. Y. 1960. *Kitâbu 'l-Ferâiz Min Dureri 'l-Garâiz*. Ankara: Nur Matbaası.
- Bayazidî, H. Y. 1961. *Manzum Takriz*. Ankara: Nur Matbaası.
- Bayazidî, H. Y. 1963. *Hutbe*. Ankara: Nur Matbaası.
- Bayazidî, H. Y. 1963. *Tuhfetu'z-Zakîrin*. Ankara: Nur Matbaası.
- Bayazidî, H. Y. 1996. *Tuhfetu'l-İhvan*. (Ş. M. Tanrıverdi, Dü.) İstanbul: Şura Yayınevi.
- Bayazidî, H. Y. 1998. *Büyük Şafîi İlmihali (İrşadu'l-İbad Tecrümesi)* (Cilt 2). İstanbul: Hira Yayınları.
- Bayazidî, H. Y. 2008. *Akîdetü 'l-İmân (Tecvidü 'l-Kur'ân ile birlikte)*. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Bayazidî, H. Y. 2012. *Akidetu'l İman ve Tecvid*. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Bayezîdî, M. M. 2012. *Adat u Rusumatnameê Ekradiye*. (J. Dost, Dü.) İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Bayram, N. 2019. *Halife Yusuf Beyazidi 'nin "Kitâbü 'l-Ferâiz Min Dureri 'l-Garâiz" Adlı Eseri Ve Medrese Merkezli Ferâiz Literatürü İçerisindeki Yeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bêcirmanî, A. 2003. *Xelîfe Yûsûf, Usûla Meratîbê Hîsab*. Nûbihar, 26-35.
- Bener, M. E. 2020. *Mollâ Halîl-i Siirdî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri(Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Beyter, V. 2013. *Dîwana Mela Ehmedê Heyderî (Metn û Lêkolîn)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bice, H. 2021. Hoca Ahmed Yesevi Divanı Hikmet. *Dîvân-ı Hikmet* (s. 43-488). içinde Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Bilgin, A. 2014. Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı. *İlmi Araştırmalar*, s. 61-82.
- Buhârî, E. e. 1984. *Sahih-i Buhârî* (11 b.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Büyükaşçı, M. S. 2003. *Seyyid* (Cilt 37). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Candan, M. S. 2011. Xelîfe Yûsif û îrşad'ul îbad a Wî. *Kovara Nûpelda*, 50-54.
- Cebecioğlu, E. 2009. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Chittick, W. 2019. *Tasavvuf(Kısa Bir Giriş)*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Cilacı, O. 1994. *Dua* (Cilt 9). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Cuinet, V. 1892. *La Turquie D'Asie, Géographie Administrative: Statistique, Descriptive Et Raisonnée De Chaque Province De l'Asie Mineure*. Paris: Ernest Leroux.
- Çağlayan, M. 1996. *Şark Uleması*. İstanbul: Çağlayan Yayınları.
- Çağrııcı, M. 1989. *Ahlâk* (Cilt 2). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Çağrııcı, M. 1994. *Dua* (Cilt 9). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Çağrııcı, M. 2001. *Kanâat* (Cilt 24). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Çağrııcı, M. 2006. *Nasihât* (Cilt 32). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Çağrııcı, M. 2011. *Tevazu* (Cilt 40). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Çakır, A. 2012. *Abdülkâdir Geylânî ve Kâdîrîlik*. İstanbul: İsam Yayınları.

- Çelik, İ., & Yıldırım, B. 2018. Halvetiyye Geleneğinde Etvâr-ı Seba/Nefsin Mertebeleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, s. 21-44.
- Çelik, M. 2017. Tasavvuf ve İlmi Birleştiren Bir Kurum Olarak Medreseler. *(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiçek, M. H. 2009. *Şark Medreselerinin Serencâmı*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Çınar, N. 2019. *Ahmed B. Süleyman El-Ervâdî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çınar, N. 2019. Nakşbendî Hâlidî Şeyhi Ahmed b. Süleyman el-Ervâdî'nin Râbîta ile ilgili "Hakku's-sülûk ve'r-râbîta ve şemâilî cemî'i silsile" Risalesi. *Ağrı İslami İlimler Dergisi*, s. 35-56.
- Çınar, N. 2020. Tasavvufta İcâzet Geleneği: "Nakşî Hâlidî Şeyhi Ervâdî Örneği". *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi*, s. 67-108.
- Demirli, E. 2012. Râbîta-i Mevt: Hayatı Ölümüne Bağlamak. *Din ve Hayat Dergisi*, 96-99.
- Dölek, A. 2003. Sünnet Işığında Hırs Hastalığı ve Korunma Yolları. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50-76.
- Dumlu, M. 2018. *Kâdiriyye Tarîkatı: Hâlisiyye Şubesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durma, A. 2014. *Evliyalar Şehri Ağrı*. Samsun: Erol Ofset Matbaacılık.
- Durre, A. 2002. *Şerha Diwana Ehmede Xani- Felsefe u Jiyana Wi*. İstanbul: Keskesor.
- Dündar, M. 2020. Ahmed-i Hânî'nin İlmi Faaliyetleri. *Kurdiyat*, s. 63-72.
doi:<https://doi.org/10.5281/zenodo.4309744>

- Düzgün, Ş. A. 2021. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modernleşmenin Süreç Analizi. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 17-36.
doi:https://doi.org/10.51553/bozifder.889439
- Ehmedê Xanî. 2014. *Mem û Zîn (Metnê Kurdî&Türkçe Çevirisi)*. İstanbul: Cizre Kaymakamlığı Yayınları.
- el-Aclûnî, İ. b. 1985. *Keşfü'l-Hafâ*. Beyrut: nşr. Ahmed el-Kalâş.
- el-Cürcânî, M. b.-S.-Ş. 1997. *Ta'rifat*. (A. Erkan, Çev.) İstanbul: Bahar Yayınları.
- Elçiçek, R. O. 2019. *Rabia Oral Elçiçek, Transkrîpsiyona Berhema Xelîfe Yûsîf A Bî Navê Feraîz (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü.
- el-İsfâhanî, R. 2006. *Müfredat (Kur'ân İstılahları Sözlüğü)*. (A. Güneş , & M. Yolcu, Çev.) İstanbul: Çıra Yayınları.
- Eraydın, S. 1997. *Tasavvuf ve Tarikatler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları.
- Erdemci, N. D. 2019. *Haydaranlu Aşiretine Dair H.1189-1249/M.1775-1833 Tarihli Osmanlı Arşiv Vesikalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- et-Tirmizî, E. 2007. *Sünen-i Tirmizî*. Konya: Konya Kitapçılık.
- Eyice, S. 2000. *İshak Paşa Sarayı* (Cilt 22). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi.
- Flager, R. 2003. *Kalp, Nefs ve Ruh*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Geçit, M. S. 2018b. Halife Yusuf Topçu ve Akide Metni. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 133-164.
- Geylânî, A. 2008. *El Feth'ur-Rabbânî*. (S. Gülle, Çev.) İstanbul: Huzur Yayınevi.
- Gökcan, M. 2018. Tasavvufta Kanaat Anlayışı ve Bireysel-Sosyal Etkileri. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 95-129.

- Gölpınarlı, A. 2006. *Yunus Emre-Hayatı ve Bütün Şiirleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Görmez, M. 2003. Hz. Peygamber'in Bir Hadis-i Şerifinde Din Tanımı -Bir Hadisin Semantik Tahlili-. *Diyanet İlmi Dergi*(Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) Özel Sayı), 331-338.
- Görmez, M. 2014. *Kalbin Erbaini*. Ankara: Otto Yayınları.
- Gözeten, İ. 2015. *Mele Xelîlê Sêrtî û Berhema Wî ya Nehcu 'l-Enam (Metn û Lêkolîn)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Muş: Muş Alparslan Üniversitesi.
- Gül, A. 2011. Bayezid Sancağı'nın Demografik Yapısına Genel Bir Bakış. *III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (s. 157). içinde İstanbul: Ağrı Valiliği Kültür Yayınları.
- Güler, H. 2019. *Molla Musa El-Celâli'nin Hayatı, Eserleri Ve İslam Mezheplerine Bakışı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gümüş, S., Çağırıcı, M., Dönmez, İ., & Karaman, H. 2020. *Kur'ân Yolu*(Türkçe Meal ve Tefsir) (Cilt 1). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Gündüz, İ. 2007. Tasavvufî Bir Kavram Olarak Râbîta. *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, s. 23-53.
- Gürer, D. 2009. *Abdülkâdir Geylânî*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Gürkan, S. L. 2007. *Ölüm* (Cilt 34). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Hücvârî, A. 2014. *Hakikat Bilgisi/Keşfu 'l-Mahcûb*. (S. Uludağ, Çev.) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Hanbel, E. A.-Ş. 2014. *el-Müsned*. (Z. Yıldız, H. Yıldız, & H. Yıldız, Dü) İstanbul: Ocak Yayıncılık.
- İbn Mâce, E.-R.-K. 2015. *Sünen-i İbn Mâce*. İstanbul: Kahraman Yayınları.
- İdiz, F. 2006. Tasavvufta İlm-i Zâhir İlm-i Bâtın Anlayışı. *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*(25), 237-260.

- İlhan, Z. 2013. *Mewlûda Mela Huseynê Bateyî (Metn û Lêkolîn)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) . Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi.
- İsmailoğlu, M. 2016. *İmam-ı Gazali' de Nefsin Mertebeleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Kandemir, M. Y. 2000. *Kırk Hadis* (Cilt 25). Ankara: TDV.
- Kara, A. 2020. M. Sadık Vicedani'nin Tomar-ı Turûk-u Aliyye Adlı Eserinde Kadirî Tarikatının Eşrefiyye Koluna Dair Bulgular. Y. E. Tensü içinde, *Fârâbi Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-II* (s. 121-137). Gaziantep: İksad Yayınevi.
- Kara, M. 1995a. *Eşrefiyye* (Cilt 11). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Kara, M. 1995b. *Fenâ* (Cilt 12). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Kara, M. 1997. *Havf* (Cilt 16). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Kara, M. 2010. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karakaya, T. 2006. *Güzel Sözler Antolojisi*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Kavak, A. 2016. *Mevlânâ Hâlid-i Nakşbendî ve Hâlidilik*. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları.
- Kavak, A. 2016. Nakşbendiliğin Ortadoğu'da Yayılmasında Mevlânâ Hâlid El-Bağdadî'nin Rolü. *Uluslararası Bahâeddin Nakşbend ve Nakşbendilik Sempozyumu* (s. 1-12). İstanbul: Erkam Yayınları.
- Kavak, A.2020a. *Cumhuriyet Döneminde Ağrı'da Tasavvuf*. Ankara: İlâhiyât.
- Kavak, A. 2020b. XIX. Yüzyılda Kürtler Arasında Hâlidiliğin Yayılmasında Kadirî Ailelerin Yaklaşımı. *e Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 12, s. 1183-1200. doi:<https://doi.org/10.26791/sarkiat.787771>
- Kavak, A. 2021). 19. Yüzyılda Hâlidiliğin Şark Medreselerine Tesirleri. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(27), s. 5-24. doi: <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.997360>

- Kaya, F. 2016. *Ağrı İlinin Eğitim Coğrafyası*. Ağrı: Ağrı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Kuşeyrî, E.-K. 2014. *Kuşeyrî Risalesi*. (S. Uludağ, Çev.) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kutluer, İ. 2000. *İlim* (Cilt 22). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Küçük, H. 2015. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Muhâsibî, E. H. 2019. *Risaletü'l-Müsterşidîn* (1 b.). (A. E. Gudde, Dü., & M. Odabaşı, Çev.) Ankara: Takdim Yayınları.
- Muhasibî, H. E. 2019. *Risaletü'l- Müsterşidîn*. (M. Odabaşı, Çev.) Ankara: Takdim.
- Müslim b. Haccac, E.-H.-H. e.-K. 2014. *Sahih-i Müslim ve Tercümesi*. (M. Sofuoğlu, Çev.) İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Nevevi, İ. 2017. *El-Ezkar (Resulullah'ın Dilinden Dua ve Zikirler)*. (A. F. Yavuz, Çev.) İstanbul: Ravza Yayınevi.
- Nursî, B. S. 2003. *İşârâtü'l-İ'câz*. İstanbul: Zehra Yayıncılık.
- Nursî, B. S. 2007. *Lem'alar*. İstanbul: Zehra Yayıncılık.
- Nursî, B. S. 2007a. *Sözler*. İstanbul: Zehra Yayıncılık.
- Nursî, B. S. 2007b. *Lem'alar*. İstanbul: Zehra Yayıncılık.
- Nursî, B. S. 2012. *Tılsımlar Mecmuası*. İstanbul: Zehra Yayıncılık.
- Öngören, R. 2010. *Şeyh* (Cilt 39). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Öngören, R. 2011. *Tarîkat* (Cilt 40). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Önkal, A. 2006. *Müseylemetülkezzab* (Cilt 32). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Öz, M., & İlhan, A. 2000. *İmâmet* (Cilt 22). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Özaydın, M. 2014. Şeyh Abdurrahman'a Göre Nakşbendiliğin Onbir Temel Esası. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* , 50. Düzce: Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi .

- Özdemir, H. R. 2010. *Yeni Eflatunculuğun Tasavvufa Etkileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Sâmi, Ş. 1317. *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Selvi, D. 2011. "Her Ayetin Bir Zâhirî Bir Bâtını Vardır" Hadisindeki Zâhir ve Bâtın Kavramı Üzerine Değerlendirmeler. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, s. 7-41.
- Sinanoğlu, M., & Uludağ, S. 1999. *İbadet* (Cilt 19). İstanbul: TDV.
- Sönmez, N. 2021. İslâm Fıkıhı Sahasında Yazılan Kürtçe Eserler. *Uluslararası Kuriname Dergisi*, s. 67-91.
- Şahinler, N. 2010. *Son Şahitler Bediuzzaman'ı Anlatıyor*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Şimşek, H. İ. 2015. Tasavvufta Kalbin Kirlenmesi ve Temizlenmesi Konusu. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 35-48.
doi:<https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.526081>
- Tanrıverdi, A. 2021. Kişisel İletişim. Doğubayazıt.
- Tanrıverdi, M. S. 2011. *Çend Qesîdeyên Şêx Ahmede Xanî û Şêx Xêlîfe Yusif Beyazidî*. İstanbul: Artus Yayıncılık.
- Taşpınar, K. 2010. *Tasavvufta Mürşid Rabıtâsı*. Rize: Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toksarı, A. 1995. *Emânet* (Cilt 11). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Topaloğlu, B. 2012. *Tevbe* (Cilt 41). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Topaloğlu, B. 2020. *İrşâd* (Cilt 22). Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Toparlı, R. 2015. *Şemseddin Sivasî Divanı*. Sivas: Sivas Belediyesi.
- Tosun, N. 2006. *Nakşibendîyye* (Cilt 32). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Tosun, N. 2007. *Râbıta* (Cilt 34). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

- Tuncel, M. 1994. *Doğubayazıt* (Cilt 9). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA).
- Uludağ, S. 1988. *Abdülkâdir-i Geylânî* (Cilt 1). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Uludağ, S. 1991. *Aşk* (Cilt 4). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Uludağ, S. 1994. *Dua* (Cilt 9). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Uludağ, S. 1996. *Gaflet* (Cilt 13). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Uludağ, S. 2001. *İstikâmet* (Cilt 23). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Uludağ, S. 2003. *Ma'rîfet-i nefis* (Cilt 28). Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Uludağ, S. 2006. *Nefis* (Cilt 32). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Uludağ, S. 2007. *Ölüm* (Cilt 34). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Uludağ, S. 2010. *Sülûk* (Cilt 38). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Uludağ, S. 2011. *Tasavvuf ve Tenkit*. İstanbul: Mavi Yayıncılık.
- Uludağ, S. 2012. *Tevbe* (Cilt 41). İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Uzunçarşılı, İ. H. 2019. *Osmanlı Tarihi* (Cilt I-XI). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Vicdâni, S. 1995. *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye: Tarikatler ve Silsileleri, Melâmiyye, Kâdiriyye, Halvetiyye, Sûfî ve Tasavvuf*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Yamak, M. B. 2015. *Abdülkadir Geylânî'nin "El-Gunye Li Talibi Tariki'l Hakk" İsimli Eserinde Tasavvufî Unsurlar*(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, K. 2011. *Êhmedê Xanî'nin Fikir Dünyası*. Ağrı: Akyad.
- Yılmaz, H. K. 1989. Bâtın ve Bâtın İlmi. *Altınoluk Dergisi*, 30.
- Yılmaz, H. K. 2008. Gaflet Girdabı. *Altınoluk Dergisi*, 08-13.
- Yılmaz, H. K. 2013. *Mârifetullah*. İstanbul: Erkam Yayınları.

- Yılmaz, H. K. 2019. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Yılmaz, V. 2015. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yusuf, D. H. 1998b. *İrşadu'l İbad Min Avami'l Mü'minin ve Türkçe Tercümesi* (Cilt I). İstanbul: Hira Yayınevi.
- Yüce, A. 2010. Cizreli Şeyh Seyda ve Tasavvufi Görüşleri. M. N. Doru içinde, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu* (s. 637-645). Ankara: Şırnak Üniversitesi.
- Zinar, Z. 2013. Aktepe Medresesinin Kürt Medreseleri İçerisindeki Yeri. *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmi İlimler(Uluslararası Sempozyum)*. 2, s. 111-137. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

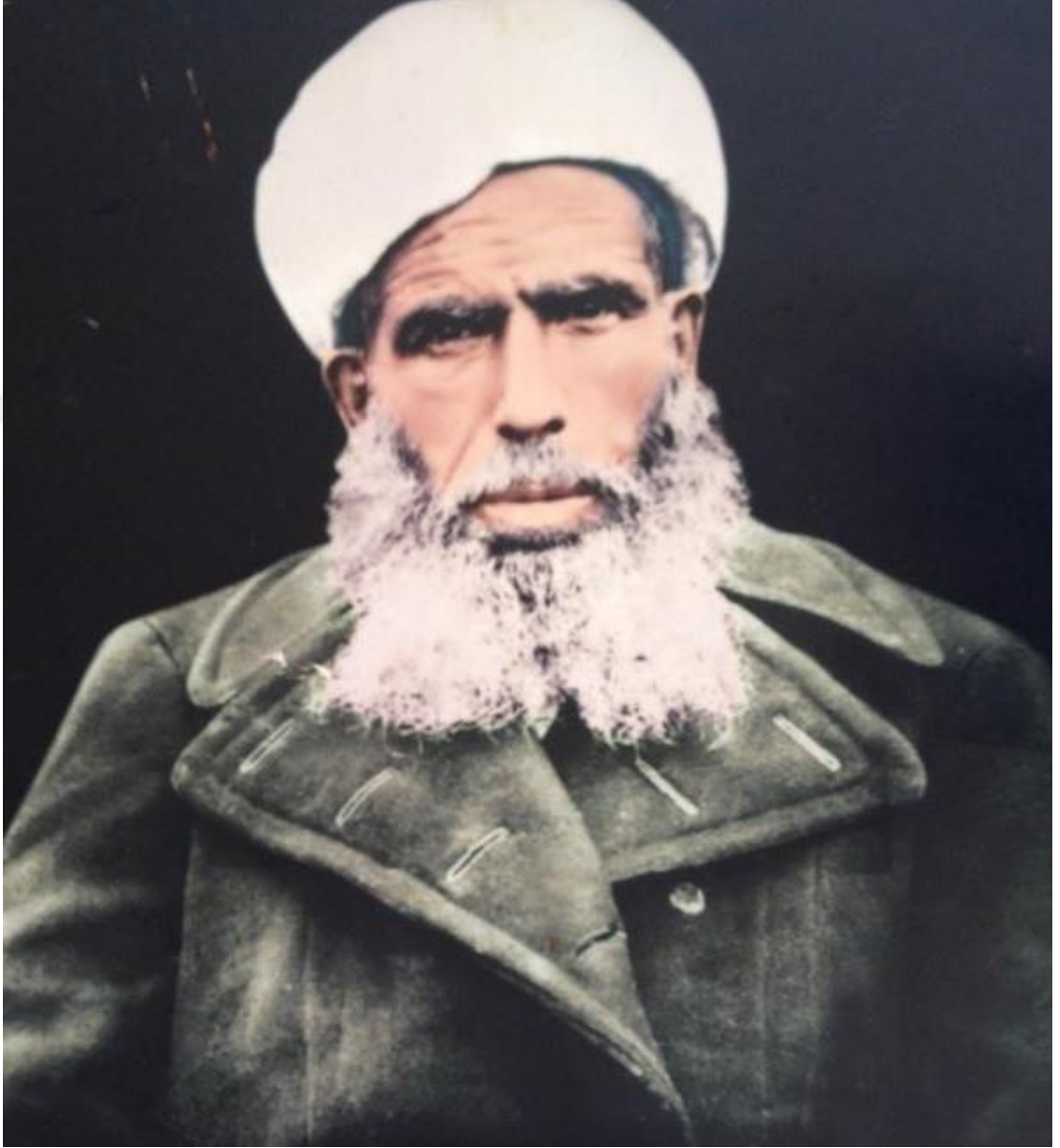
- Deniz, A., Tuysuz, Ş., & Yardimciel, A. 2015. Orta Aras Havzası'nda Tarihi Yollar: Bölgedeki Kültürel ve Ekonomik Etkileşimler. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9), s. 225-234. Şubat 7, 2022 tarihinde https://www.kafkas.edu.tr/dosyalar/iibfdergi/file/09/11_.pdf adresinden alındı
- Doğubayazıt Gazetesi*. 2014. Kasım 9, 2021 tarihinde <http://www.dogubayazitgazetesi.com/haber/seyh-muhammed-celali-medresesinin-temeli-atildi-8354.html>:
- Doğubayazıt Kaymakamlığı*. 2021. <http://www.dogubayazit.gov.tr>: <http://www.dogubayazit.gov.tr/dogubayazit-tarihcesi> adresinden alındı
- Efendi, A. 1304/1886. *Salname-i Vilayeti Erzurum*. Erzurum: Erzurum Vilayet Matbaası. isamveri.org: <http://isamveri.org/salname/sayilar.php?sidno=D02472> adresinden alındı
- Geçit, M. S. 2018a. Ahmed-i Hânî Çığırını Devam Ettiren Bayezidli İlim ve Fikir Önderleri. A. İ. Üniversitesi (Dü.), 2. *Uluslararası Ahmed-i Hânî*

- Sempozyomu “İslam Düşüncesinde İnsan” içinde (s. 73-98). Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi. Aralık 20, 2021 tarihinde <https://www.agri.edu.tr/upload/anasayfa/2-uluslararası-ahmedihani-sempozyumu.pdf> adresinden alındı*
- Geçit, M. S. 2021. Şarkın Büyük Alim ve Arifi: Şeyh Ahmed-i Hani. (Doğruhaber, Röportaj Yapan) Kasım 6, 2021 tarihinde <https://dogruhaber.com.tr/haber/736556-sarkin-buyuk-alim-ve-arifi-seyh-ahmed-i-hani/> adresinden alındı
- Gençoğlu, M. 2012. Erzurum Vilayeti Maârif Teftişleri (1910). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*(16), 49-50. Ekim 12, 2021 tarihinde http://www.ctad.hacettepe.edu.tr/8_16/3.pdf adresinden alındı
- Karasu, M. K., & Karasu, D. 2019. 1892/1893 Erzurum Vilayet Salnamesine Göre Bayezid Sancağı. Ekim 11, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/633520> adresinden alındı
- Karataş, Y. 2010. XIX. Yüzyılın Sonlarında Bayezid Sancağı'nın Demografik Yapısına Dair Tespitler. *Tarih Dergisi*, 52, s. 103-122. Ekim 7, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/102142> adresinden alındı
- Kartal, A. 2016. Abdullah . "Tasavvufun Bir İlim Olarak İnşâ Süreci: Şer'î ve Metafizik Bir İlim Olarak Tasavvuf. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 149-175. Kasım 14, 2021 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd/issue/13512/163465#article_cite adresinden alındı
- Kaya, H. 2017. 19. Yüzyılın Birinci Yarısında Aşiretler ve Demografik Yapı: Bayezid Sancağı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, s. 2594-2612. Ekim 7, 2021 tarihinde <http://www.itobiad.com.tr/pub/issue/31500/339228> adresinden alındı
- Köle, B. 2016. Şeyh Zeynelabidin el-Âbirî ve İcâzetnâmesi. *Turkish Studies*, s. 431-446. doi:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9301>

- Nabil, H. 2022. Et-Tasavvufu'l-İslâmiyye Fi Kuruni's-Saniye el-Hicriyye. Ankara. Ocak 28, 2022 tarihinde <https://iksadyayinevi.com/wp-content/uploads/2022/01/HICRI-IKINCI-ASIRDA-ISLAMI-ILIMLER-4.pdf> adresinden alındı
- Özköse, K. 2002. Zühd ve Sûfîlerin Zühde Yükledikleri Anlam Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), s. 175-194. Aralık 18, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuifd/issue/4304/257476> adresinden alındı
- Tunç, B., & Aydın, H. 2017. Cumhuriyet Döneminde Doğubayazıt İlçesinin İdari Yapısı ve Nüfusu (1923-1970). *Current Research in Social Sciences*, 3(3), s. 132-142. Kasım 21, 2021 tarihinde Ağrı Valiliği Web Sitesi: https://dergipark.org.tr/tr/pub/curesosc/issue/31293/330639#article_cite adresinden alındı
- Yüce, A. 2019. *İmam Gazzalî'nin 'Ey Oğul' Adlı Eseri ve Çocuk Eğitimindeki Yeri*. <https://www.researchgate.net/>: https://www.researchgate.net/publication/335276755_Imam_Gazzali'nin_'Ey_Ogul'_Adli_Eseri_ve_Cocuk_Egitimindeki_Yeri adresinden alındı
- Zinar, Z. 2021. *Diyarname*. Eylül 29, 2021 tarihinde Diyarname.com: <https://diyarname.com/news.php?Idx=5973> adresinden alındı

EKLER

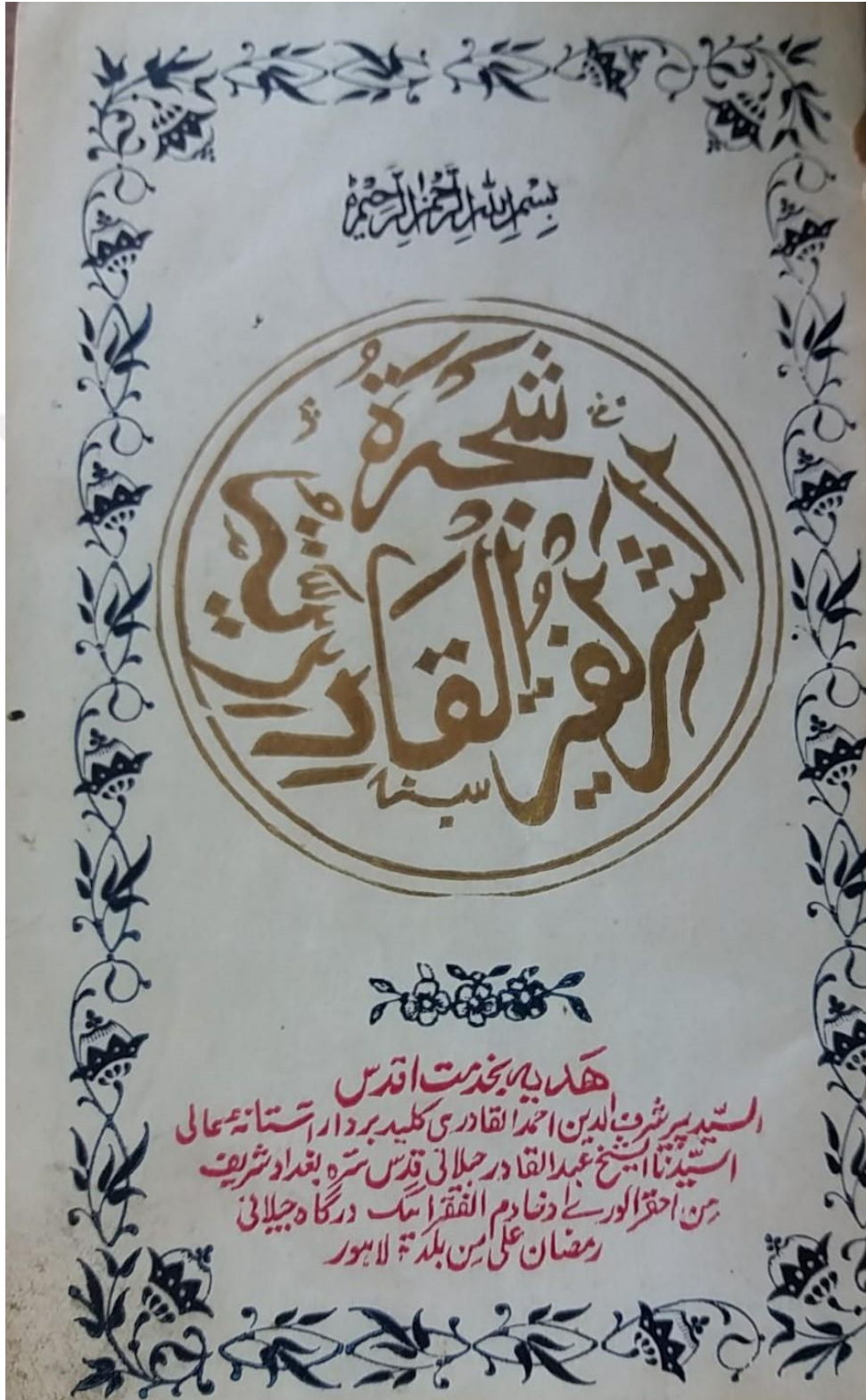
Ek 1. Halife Yusuf Bayazidî

Ek 2. Halife Yusuf'un Şeyh Muhammed Nuri Ed-Dirşevî'den aldığı Nakşebendî Halifelik İcâzeti İlk Sayfası (Fotokopisi Şeyh Sebih Tanrıverdi'den alınmıştır.)

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي لم يزل يحسننا جيبا ولم يدع السائل يائسا جيبا والصلوة والسلام على الأئمة الأجلال الكرام
الأئمة على رتبة صدقة الوجود جيبه العظيم الوصول والقبض والجود بسند وثنا ومولانا صاحب
عليه وعلى ربه وفاجبه أخوان الكرم الدنيا العظام أفضل الصلوات وتم التسلما وبعد ففتح القصر
الحقير وآتم الفجر والتفكير محمد نور الجري المتخلف عن سلفه بالعصا بسند جبارا غونا مستارا ما دوننا في ربح
آخر كماله من طرف شيخ زمانه وثقوانه الشيخ محي الدين وهو كان خليفة العالم لقال وكفيل الكمال مربي
يدين وشهد السالكين الشيخ عبد الحكيم وهو كان قد أخذ الخلافة والاذن من محمد عمران المعاذ لكثرة التقاض
لذاته البلا بالله والقائه في الله ما هو دة كابر اعن كابر الشيخ عمر العار الشيخ عمر قد أخذ الاذن في الريف الشيخ
بنحمة الخالفة من اهل بيت حفظة قلب العارفين غوث الواصلين حفظة مولانا الشيخ خالد زليخا حزين قدس
سراهم وافاض علينا انوارهم وهكذا فافتم الفقير باذنهم له على اجازة الاخ المعز والفاضل الشيخ
شيخ يوسف البارز يد واذنه بالخلافة الخالدية الشريفة عليه كرمي عظيم وبهم تلقين الذكر والتسبيح والتعبد في الذكر
مدودة عندنا النفسية وتسلية من استعد للادارة للرياضة واقامة طلبة الختم الحوكمانية وتلقين
صلوات على السادات صلوات الله وسلامه عليه وعلى آله وصحبه جميعين وان بهم تبصيح العقائد
يرى اهل الحق وهم اهل السنة والجماعة من الشريعة والماتريدية فانه الكاسم والقرار ثم الامر بالرجوع
الى المحرمات ونحو ذلك بعد ذلك بنوافل العبادات مع نيته خالصة لفضل الامر بغير غش في ثمانية الا
بركة في خلقها والشكر في ذوقها فوالله اعلم عدوك نفسك التي بين جنبيك اه بوجه
فالمجاز يتقوى الله وطاعته وذكره وعبادته وخوفه وحشيه وادامه اقامه الجماعة والجماعات والامانة
بسلامة كان لاصحاب الحاجات وزوج الحمة العلية النفس وشوقها الطالبيها وعدم النقص لكل احد
بالوقار غير تكبر وافتخار وبالتواضع من غير مذمة هذا واجازة الشايع نفسه مربية ودلوة ابدية
بهم فان واهدي ومن خالفهم فاب لا عندك والله يقول الحق وهو يهدي السبيل والله على كل شئ قدير ولا
يك ولا قوة الا بالله العلي العظيم
١٣٤١
وانا الفقير محمد نوري
الحمد لله الذي
٢٣
رمضان

Ek 3. Halife Yusuf'un Şeyh Seyyid Şerefüddin el-Kadirî'den Aldığı Kadirî Tarikatı İcazeti ilk sayfa (Şeyh Sebih Tanrıverdi'den alınmıştır.)

Ek 4. Halife Yusuf Türbesi (Seslitaş Köyü-Doğubayazıt/AĞRI)

Ek 5. Halife Yusuf'un Kabri (Seslitaş Köyü- Doğubayazıt/AĞRI)

Ek 6. Halife Yusuf'a Ait Eşyalar (Bu eşyalar torunu Şeyh Sebih Tanrıverdi tarafından muhafaza edilmektedir.)

